

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

№ 8 (66) / 2023

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 8 (66)

Київ 2023

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)
Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020
Спеціальності:
081 Право
262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2023

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2023

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Űridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Űridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайер Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растислав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словачька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law of the State University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinet — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlin (Zlin, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Дмитренко Олександр Олексійович**
ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ..... 9
- Кипич Інга Валеріївна, Ширшикова Руслана Миколаївна,
Круть Андрій Володимирович**
ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ
ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ СУСПІЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ 15
- Мороз Світлана Сергіївна, Рябченко Олена Петрівна**
ПОНОВЛЕННЯ СТРОКІВ В ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА
ЯК ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ 21
- Ніколаєва Людмила Вікторівна, Шевченко Олена Володимирівна**
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ВИДАТКАМИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ... 26
- Прохоренко Михайло Михайлович, Котляренко Олександр Петрович**
ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ..... 32
- Тарнополова Марія Юріївна**
ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ЯК ФУНКЦІЯ ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНИХ
АДМІНІСТРАЦІЙ..... 38
- Шопіна Ірина Миколаївна**
ПОНЯТТЯ ТА ПРИНЦИПИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ В ОРГАНАХ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ..... 49

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

- Духневич Андрій Вікторович, Карпінська Наталія Володимирівна**
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕЧНОСТІ ТА ЯКОСТІ ВИРОБНИЦТВА ДИТЯЧОГО
ХАРЧУВАННЯ: ВИМОГИ ЄС 54
- Караханян Карина Мартинівна**
ЗАКОНОДАВЧІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
В ГІДРОЕНЕРГЕТИЧНОМУ СЕКТОРІ 61

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Ігнатова Анастасія Сергіївна**
ЗАХИСТ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА..... 69

Карпінський Борис Андрійович, Карпінська Олена Борисівна
ПРАВНИЧО-АКТИВІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ
ЗА МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 75

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Маслова Олена Олегівна
БОЙОВА ОБСТАНОВКА ТА ВОЄННИЙ СТАН ЯК КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ВІЙСЬКОВИХ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ 86

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Верхогляд-Герасименко Олена Володимирівна
ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ
НА ПОВАГУ ДО ЇЇ ГІДНОСТІ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА..... 93

Тітова Наталія Віталіївна
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ ПОДІЇ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....107

Федчак Ігор Андрійович
ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МОДЕЛІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ:
ПРЕВЕНЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗМІНИ НАВКОЛИШНЬОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
(CRIME PREVENTION THROUGH ENVIRONMENTAL DESIGN — CRTED)114

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Бусакевич Антон Вячеславович, Стець Олег Миколайович
ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ.....120

Черняк Олена Юріївна
ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ НАБЛИЖЕННЯ
ПРАВОПОРЯДКІВ УКРАЇНИ ТА ЄС126

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Dmytrenko Oleksandr PREVENTIVE MEASURES TO AVOID ADMINISTRATIVE LIABILITY	9
Kypych Inha, Shyrshykova Ruslana, Kruten Andrii FEATURES OF CONSIDERATION OF ADMINISTRATIVE CASES RELATED TO PROVIDING THE PUBLIC INTEREST	15
Moroz Svitlana, Riabchenko Olena RENEWAL OF TERMS IN THE PROCEDURE OF ADMINISTRATIVE JURISDICTION AS DISCRETIONARY AUTHORITIES OF THE COURT	21
Nikolaieva Liudmyla, Shevchenko Olena STATE MANAGEMENT OF EXPENDITURE IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE	26
Prokhorenko Mykhailo, Kotliarenko Oleksandr ADMINISTRATIVE AND LEGAL SECURITY OF THE LEGAL REGIME OF THE MARTIAL STATE IN UKRAINE.....	32
Tarnopolova Mariia PROTECTION OF THE CIVILIAN POPULATION AS A FUNCTION OF MILITARY-CIVIL ADMINISTRATIONS	38
Shopina Iryna CONCEPTS AND PRINCIPLES OF STAFFING MANAGEMENT IN NATIONAL POLICE BODIES OF UKRAINE.....	49

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Dukhnevych Andrii, Karpinska Nataliia LEGAL REGULATION OF THE SAFETY AND QUALITY OF BABY FOOD PRODUCTION: EU REQUIREMENTS.....	54
Karakhanian Karyna LEGISLATIVE MECHANISMS FOR ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY IN THE HYDRO-ENERGY SECTOR.....	61

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Ihnatova Anastasiia PROTECTION OF THE RIGHTS OF NATIONAL MINORITIES IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF A DEMOCRATIC SOCIETY	69
Karpinsky Borys, Karpinska Olena LEGAL-ACTIVIZATION ASPECTS OF THE STATE-CREATING PATRIOTISM OF NATION UNDER THE MIGRATION POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL	75

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Maslova Olena
COMBAT SITUATION AND MARTIAL LAW AS QUALIFYING FEATURES OF MILITARY
CRIMINAL OFFENSES 86

**CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATING ACTIVITIES**

Verhoglyad-Gerasymenko Olena
POSITIVE OBLIGATIONS OF THE STATE REGARDING ENSURING THE RIGHT OF
A PERSON TO RESPECT HIS DIGNITY IN THE FIELD OF CRIMINAL JUSTICE 93

Titova Nataliya
CRIMINAL-PROCEDURAL CHARACTERISTICS OF ELEMENTS OF EVENT OF CRIMINAL
OFFENSE THAT ARE SUBJECT TO PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 107

Fedchak Ihor
ON DEFINING THE CONCEPT OF THE CRIME PREVENTION MODEL: CRIME PREVENTION
THROUGH ENVIRONMENTAL DESIGN (CPTED) 114

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Busakevych Anton, Stets Oleg
PROBLEMS OF MODERN REGULATION OF RELATIONSHIPS ON THE INTERNET
NETWORK..... 120

Cherniak Olena
PROTECTION OF THE PARTICIPANTS OF CONTRACTUAL RELATIONS IN THE CONTEXT
OF APPROACHING THE LEGAL ORDERS OF UKRAINE AND THE EU 126

УДК 342.9

Дмитренко Олександр Олексійович
аспірант третього року навчання
кафедри адміністративного та фінансового права юридичного факультету
Національного університету біоресурсів і природокористування
Dmytrenko Oleksandr
Third-year PhD Student of the Department of
Administrative and Financial Law of the Faculty of Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0009-0005-5992-2530

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9069

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

PREVENTIVE MEASURES TO AVOID ADMINISTRATIVE LIABILITY

Анотація. У статті розкрито особливості превентивних заходів щодо запобігання адміністративній відповідальності. Визначено, що адміністративна відповідальність є важливим інститутом адміністративного права, який має на меті розділити законне та неправове поведінки та потім покарати будь-які прояви суспільно шкідливої поведінки, спрямовані на порушення принципів та норм, закріплених у нормах адміністративного законодавства. Спершу було визначено сутність адміністративної відповідальності згідно з трактуванням учених-правознавців. Далі було визначено правову основу регулювання превентивної діяльності поліції в Україні. Аналіз законодавства щодо положень та наказів з попередження адміністративних правопорушень дозволяє стверджувати, що наразі державна система попередження порушень потребує удосконалення та введення нових нормативів для попередження адміністративних правопорушень. В результаті були визначені превентивні заходи, які використовує поліція України для запобігання адміністративній відповідальності. Досліджено, що застосування превентивних заходів сприяє вихованню правосвідомості громадян, стримуючи окремі особи від протиправних дій, тим самим захищаючи їх і суспільство від негативних наслідків, що виникають внаслідок вчинення правопорушення.

Ключові слова: адміністративне право, заходи протигії, законодавче регулювання, Конституція України, профілактика, правопорушення.

Summary. The article reveals the features of preventive measures to prevent administrative responsibility. It has been determined that administrative responsibility is the most important institution of administrative law, designed to distinguish between lawful and anti-legal behavior and then punish any manifestations of socially harmful behavior aimed at violating the principles and postulates enshrined in the norms of administrative legislation. To begin with, we determined the essence of administrative responsibility according to the interpretation of scientists in the legal industry. Next, the legal basis for regulating the preventive activities of the police in Ukraine was determined. An analysis of the legislation regarding the provisions and orders for the prevention of administrative offenses suggests that at present the state system for the prevention of offenses requires improvement and the introduction of new standards for the prevention of administrative offenses. As a result, the preventive measures used by the police of Ukraine to prevent administrative liability were determined. It has been researched that the use of preventive measures contributes to the education of citizens' legal awareness, keeping individuals from illegal acts and thereby protecting them and society from the negative consequences resulting from the commission of an offense.

Key words: Administrative law, countermeasures, legislative regulation, Constitution of Ukraine, prevention, offenses.

Постановка проблеми. Держава останнім часом приділяє велику увагу профілактиці адміністративних правопорушень, які посягають на здоров'я громадян. Саме тому так важливим є дослідження питання превентивних заходів для запобігання адміністративній відповідальності.

Держава разом з відповідними органами має сприяти свідомому розвитку своїх громадян та попереджати прояви різних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань щодо превентивних заходів для запобігання адміністративній відповідальності були

висвітлені такі вітчизняними науковцями як: Бортник Н. М., Хомишин І. Ю., Єсімов С. С. [1], Колеснікова М., Калініченко Л. [2], Скоромний Я. С. [4], Цюприк Н. О. [6], Кудря В. О., Лабунь А. В. [9], але разом з тим, не існує єдиного підходу до висвітлення даного питання, тому застосування превентивних заходів щодо запобігання адміністративній відповідальності потребує більш детального вивчення і розробки певних рекомендацій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З'ясувати сутність та застосування превентивних заходів щодо запобігання адміністративній відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Отож, пропонується розпочати з визначення сутності адміністративної відповідальності згідно трактування вченими-юристами. У вітчизняній теорії права сутність адміністративної відповідальності та її особливості були предметом наукового пізнання багатьох вчених. Враховуючи величезний обсяг наукового матеріалу, присвяченого вивченню поняття адміністративної відповідальності, зупинімося докладніше на висвітленні лише деяких наукових підходів до визначення поняття «адміністративна відповідальність».

Н. П. Бортник, І. Ю. Хомишин, С. С. Єсімов переконані, що адміністративна відповідальність є найпоширенішим та затребуваним видом юридичної відповідальності. Цей інститут бере активну участь у забезпеченні стабільності суспільного життя та вдосконаленні гарантій захисту прав громадян, набуваючи вагомий дієвий правовий вплив на суспільні відносини. Слід зазначити, що адміністративна відповідальність, маючи всі принципові ознаки юридичної відповідальності, має спільні риси з іншими видами відповідальності (цивільно-правової, матеріальної, дисциплінарної, кримінальної) та специфічні риси, що її відрізняють [1].

За визначенням М. В. Колеснікової та Л. П. Калініченко, адміністративна відповідальність — це реакція держави на заподіяні правопорушенням збитки, оцінка державою факту порушення адміністративного правила. Відповідальність знаходить своє зовнішнє вираження у правовідносинах між органом (посадовою особою), уповноваженим на здійснення дій із притягнення до адміністративної відповідальності, та особою, яка притягується до відповідальності. Кожне окремо взяте правопорушення не завдає істотної шкоди за своєю суспільною небезпекою, але всі вони суттєво погіршують стійкість та розвиток суспільства та держави загалом [2].

Більш реалістичний та практичний підхід до адміністративної відповідальності визнає Філіп Х. Джос, який наголошує, що громадськість часто розділена та розпорошена. Політичні інститути часто неспроможні сформулювати однозначні політичні директиви [3].

На наш погляд, адміністративна відповідальність є найважливішим інститутом адміністративного права, покликаним розмежовувати правомірну та антиправову поведінку і потім карати будь-які прояви суспільно шкідливої поведінки, спрямовані на порушення принципів та постулатів, закріплених у нормах адміністративного законодавства.

Слід зазначити, що вплив адміністративних положень відчуває кожний громадянин України. Таким чином, відносини між громадянами та органами державної влади, через які здійснюється виконання посадових повноважень, будуються та ґрунтуються саме на нормах адміністративного права [4, с. 2017]. Крім того, всіх громадян України з моменту досягнення ними 14-річного віку може бути притягнуто до адміністративної відповідальності у разі порушення вимог адміністративного законодавства.

Фактичною підставою адміністративної відповідальності, що дозволяє притягнути до неї особу, є скоєння адміністративного правопорушення. Частина 1 статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначає адміністративне правопорушення (провина) як протиправна, винна (навмисна або з необережності) дія або бездіяльність, що посягає на громадський порядок, майно, права та свободи громадян, на встановлений порядок управління та за які законом передбачено адміністративна відповідальність. Слід зазначити, що у наведеному визначенні одночасно використовуються та ототожнюються два терміни і, таким чином, два поняття: «адміністративне правопорушення» та «адміністративна провина» [5].

Основним нормативним актом про адміністративну відповідальність є Кодекс України про адміністративні правопорушення. Процесуальною підставою адміністративної відповідальності є акт компетентного органу про накладення конкретного адміністративного стягнення на конкретну винну особу за конкретне адміністративне правопорушення [6].

Завдання адміністративної відповідальності:

- охорона суспільних відносин, що склалися в ході діяльності щодо виконання повноважень державних органів, від протиправних дій;
- гарантія прав громадян;
- виховання суб'єктів правовідносин на кшталт дотримання різних адміністративних правил.

Сутність адміністративної відповідальності становить адміністративне стягнення як необхідне правовий наслідок порушення (недотримання) адміністративних заборон, засудження поведінки порушника, обмеження особистої вигоди, матеріальних та інших законних інтересів, оцінка скоєного діяння. Особливістю даного виду юридичної відповідальності є введення в багато положень Кодексу України про адміністративні правопору-

шення дискреційних повноважень, тобто права діяти на свій розсуд (зрозуміло, в межах правових норм) при встановленні заборони або нових видів покарань, що замінюють покарання тощо [7, с. 65].

У період незалежності підходи до сутності та змісту адміністративної відповідальності в Україні мало чим відрізняються від радянських. З одного боку, це свідчить про дотримання усталеної класичної теорії, з другого — про відсутність реформ і істотних змін. Це підтверджує той факт, що чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення було ухвалено за часів існування тоталітарного Радянського Союзу. На наш погляд, незважаючи на внесення багатьох змін до останнього, як і раніше, важливе прийняття нового кодифікованого акту, який стане вираженням нової формації та оновленого підходу до адміністративної відповідальності.

Отже, для того, щоб попередити адміністративну відповідальність застосовуються превентивні заходи, ціль яких полягає у попередженні прояву різних адміністративних правопорушень. Отже, для початку доцільно розглянути правове регулювання превентивної діяльності в Україні (рис. 1).

Аналіз законодавства, щодо положень та наказів запобігання адміністративного правопорушення

дозволяє стверджувати, що в даний час державна система запобігання правопорушенням може бути визначена як сукупність органів державної влади та місцевого самоврядування (суб'єктів превентивної діяльності), виконання однорідних завдань щодо розробки відбуваються правових, організаційних, матеріально-технічних та інших заходів, спрямованих на усунення або нейтралізацію причин, що породжують випадки та адміністративні правопорушення, умови, що їм сприяють; утримання від скоєння злочинів і визначення правопорушень осіб, яких можливо їх обґрунтовано очікують. Система превентивних заходів — це, передусім, система заходів, реалізованих заходами превентивної діяльності.

На рис. 2 наведені основні превентивні заходи щодо запобігання адміністративній відповідальності.

Адміністративні правопорушення є першими передумовами протиправної поведінки громадян, що характеризують особу правопорушника як особу, яка порушила встановлені державою правила поведінки у суспільстві. Тому превентивні заходи є одним із інструментів адміністративно — правового примусу, основна мета, якої є попередження скоєння нових правопорушень, і навіть злочинів. Превентивна дія відіграє ключову роль у системі

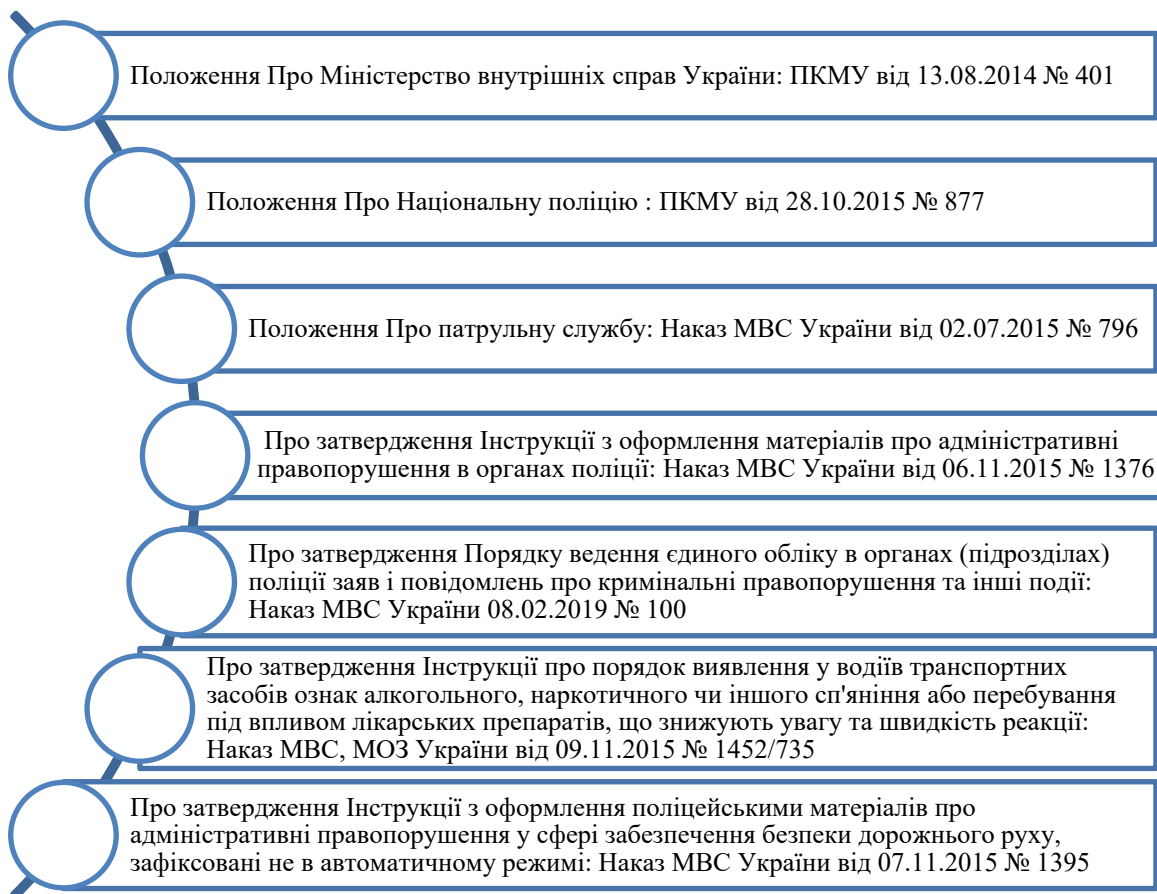

Рис. 1. Правове регулювання превентивної діяльності поліції в Україні

Джерело: [8, с. 4]

методів адміністративної діяльності поліції. Застосування запобіжних заходів сприяє вихованню правосвідомості громадян, утримуючи окремих осіб від протиправних діянь і тим самим забезпечуючи їх самих і суспільство від негативних наслідків, що настають внаслідок скоєння правопорушення.

Цільова спрямованість діяльності поліції з превентивних заходів щодо запобігання правопорушень полягає в упорядкуванні суспільних відно-

син, що виникають у зв'язку із забезпеченням безпеки особистості та суспільства. Йдеться про право співробітників підрозділів поліції застосовувати примусові заходи у разі вчинення протиправного діяння, що порушує правовий режим що забезпечує безпеку особистості, а також надавати необхідну соціальну допомогу для підтримки даного правового режиму. Законодавче визначення поняття превентивні заходи дозволяє нам диференціювати цю діяльність на три складові:

Перевірка документів особи	• Поліцейський має право вимагати у особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу
Опитування особи	• Поліцейський може опитати особу, якщо існує достатньо підстав вважати, що вона володіє інформацією, необхідною для виконання поліцейських повноважень
Поверхнева перевірка	• Поверхнева перевірка як превентивний поліцейський захід є здійсненням візуального огляду особи, проведенням по поверхні вбрання особи рукою, спеціальним приладом або засобом, візуальним оглядом речі або транспортного засобу.
Зупинення транспортного засобу	• Поліцейський може зупиняти транспортні засоби тільки у особливих випадках, зазначених в законодавстві
Вимога залишити місце і обмеження доступу на визначену територію.	• Поліцейський уповноважений вимагати від особи (осіб) залишити визначене місце на певний строк чи обмежити особам доступ до визначеної території або об'єктів, якщо це необхідно для забезпечення публічної безпеки і порядку, для збереження та фіксації слідів правопорушення.
Обмеження пересування особи чи транспортного засобу або фактичного володіння річчю	• Поліція уповноважена затримувати особу на підставах, у порядку та на строки, визначені Конституцією України, та Кодексом України про адміністративні правопорушення, а також іншими законами України
Проникнення до житла чи іншого володіння особи	• Поліція може проникнути до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду лише в невідкладних випадках
Перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ	• Поліція може оглядати зброю, спеціальні засоби, боєприпаси, що знаходяться у фізичних та юридичних осіб, з метою перевірки дотримання правил поведінки з ними та правил їх використання
Застосування технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і	• Поліція для забезпечення публічної безпеки і порядку може закріплювати на форменому одязі, службових транспортних засобах, будівлях автоматичну фото- і відеотехніку, із автоматичної фото- і відеотехніки, що знаходиться в чужому володінні
Поліцейське піклування	• Поліцейський зобов'язаний негайно повідомити особі зрозумілою для неї мовою підставу застосування поліцейського заходу

Рис. 2. Превентивні заходи щодо запобігання адміністративній відповідальності
Джерело: [9, с. 51–52]

- по-перше, сукупність заходів соціального, правового, організаційного, інформаційного та іншого характеру, спрямованих на виявлення причин та умов, що детермінують адміністративні правопорушення;
- по-друге, сукупність заходів соціального, правового, організаційного, інформаційного та іншого характеру, спрямованих на усунення вищезгаданих причин та умов;
- по-третє, безпосереднє надання профілактичного впливу або певні групи осіб, або окремих індивідуумів.

Отож здійснення превентивних заходів щодо запобігання адміністративної відповідальності в майбутньому можу попередити її виникнення або ж взагалі його лімітувати. Особливу роль в здійсненні превентивних заходів покладено на Національну поліцію України, яка є осередком протидії та попередження виникнення адміністративних правопорушень.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підводячи підсумки дослідження, хотілося б відзначити, що профілактичну роботу з особами, що допускають повторне правопорушення неодмінно потрібно посилити, необхідно враховувати всі обставини, що передували поставленню цих осіб на облік, включаючи ті, які суд врахував при винесенні стягнення. Під час проведення превентивної роботи неприпустимий шаблонний підхід, оскільки, кожна особа, яка перебуває на обліку, є особистістю з усіма властивими їй рисами. А тому необхідно розробляти план превентивної роботи з кожним громадянином індивідуально. Одні громадяни, вже після постановки на профілактичний облік, можуть переосмислити свою неправову поведінку і стати на шляхом виправлення, а з іншими громадянами необхідно провести не один рік превентивної роботи, щоб дійти позитивного результату.

Література

1. Бортник Н.М., Хомишин І.Ю., Єсімов С.С. Адміністративна відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб підрозділів Національної поліції. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 23. С. 59–67. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/feb/20941/11.pdf> (дата звернення: 29.07.2023)
2. Колеснікова М., Калініченко Л. Теоретико-правові основи адміністративної відповідальності. Підприємство, господарство і право. 2019. № 1. С. 102–107. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/1/20.pdf> (дата звернення: 29.07.2023)
3. Philip H. Jos Administrative Responsibility Revisited: Moral Consensus and Moral Autonomy. Administration & Society. 1990. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1177/009539979002200205> (дата звернення: 29.07.2023)
4. Скоромний Я. С. Особливості притягнення суддів до адміністративної відповідальності. Шлях науки. 2020. 6(10). С. 2014–2022.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон № 8073-X. Відомості Верховної Ради України. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 30.07.2023)
6. Цюприк Н.О. Принципи та підстави адміністративної відповідальності працівників органів внутрішніх справ. Митна справа. 2014. № 3(2). С. 217–221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_3%28%29__40 (дата звернення: 30.07.2023)
7. Коваль Л.В. Адміністративне право : курс лекцій [для студентів юрид. вузів та факультетів]. К. : Вентурі, 1996. 208 с.
8. Манжула А. Конспект лекцій з дисципліни «Превентивна (профілактична) поліцейська діяльність». Освітній ступінь: бакалавр, Спеціальність: 262 «Правоохоронна діяльність», Професія: 5162 «Поліцейський», Освітня програма для здобувачів вищої освіти першого курсу ФПФППД, ФПФКП. Дніпро, 2019.
9. Кудря В.О., Лабунь А.В., Радзівон С.М., Феценко Л.О. та ін. Організація роботи підрозділів превентивної діяльності Національної поліції : навчальний посібник / За ред. Кулікова В.А. К. : «Освіта України», 2017. 246 с.

References

1. Bortnyk N.M., Khomyshyn I.Iu., Yesimov S.S. Administratyvna vidpovidalnist za nevykonannia zakonnykh vymoh posadovykh osib pidrozdiliv Natsionalnoi politsii. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha". Serii: Yurydychni nauky. 2019. Vyp. 23. S. 59–67. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/feb/20941/11.pdf> (date of access: 29.07.2023)
2. Kolesnikova M., Kalinichenko L. Teoretyko-pravovi osnovy administratyvnoi vidpovidalnosti. Pidpryemstvo, hospodarstvo i pravo. 2019. № 1. S. 102–107. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/1/20.pdf> (date of access: 29.07.2023)

3. Philip H. Jos Administrative Responsibility Revisited: Moral Consensus and Moral Autonomy. *Administration & Society*. 1990. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1177/009539979002200205> (date of access: 29.07.2023)
4. Skoromnyi Ya.S. Osoblyvosti prytyahnnennia suddiv do administratyvnoi vidpovidalnosti. *Shliakh nauky*. 2020. 6(10). S. 2014–2022.
5. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon № 8073-Kh. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (date of access: 30.07.2023)
6. Tsiupryk N.O. Pryntsypy ta pidstavy administratyvnoi vidpovidalnosti pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav. *Mytna sprava*. 2014. № 3(2). S. 217–221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_3%282%29__40 (date of access: 30.07.2023)
7. Koval L.V. *Administratyvne pravo : kurs leksii [dlia studentiv yuryd. vuziv ta fakultetiv]*. K. : Venturi, 1996. 208 s.
8. Manzhula A. *Konspekt leksii z dystsypliny “Preventyvna (profilaktychna) politseiska diialnist”*. Osvitnii stupin: bakalavr, Spetsialnist: 262 “Pravookhoronna diialnist”, Profesiia: 5162 “Politseiskyi”, Osvitnia prohrama dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity pershoho kursu FPFPPD, FPFKP. Dnipro, 2019.
9. Kudria V.O., Labun A.V., Radzivon S.M., Feshchenko L.O. ta in. *Orhanizatsiia roboty pidrozdiliv preventyvnoi diialnosti Natsionalnoi politsii : navchalnyi posibnyk / Za red. Kulikova V.A. K. : “Osvita Ukrainy”, 2017. 246 s.*

Кипич Інга Валеріївна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри приватного та публічного права
Київський національний університет технологій та дизайну*

Kurych Inha

*PhD in Legal Science,
Assistant Professor of the Department of Private and Public Law
Kyiv National University of Technologies and Design
ORCID: 0000-0003-3678-4794*

Ширшикова Руслана Миколаївна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

Shyrshykova Ruslana

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and International Law
Lesya Ukrainka Volyn National University
ORCID: 0009-0003-0920-7403*

Крутеня Андрій Володимирович

*начальник управління патрульної поліції у Львівській області
Департаменту патрульної поліції*

Kruten Andrii

*Head of the Patrol Police Department in
Lviv Region of the Patrol Police Department
ORCID: 0000-0003-4556-9244*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9092

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ СУСПІЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ

FEATURES OF CONSIDERATION OF ADMINISTRATIVE CASES RELATED TO PROVIDING THE PUBLIC INTEREST

Анотація. В статті досліджено особливості розгляду адміністративних справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу. Висвітлено підходи щодо тлумачення терміну «суспільний інтерес». Досліджено нормативно-правову базу, якою врегульовано право на звернення до суду з метою забезпечення суспільного інтересу. Визначено коло суб'єктів, які можуть бути позивачами та відповідачами при розгляді адміністративних справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу.

Зазначено, що забезпечення суспільного інтересу в адміністративному судочинстві не має переплітатися з іншими видами адміністративних справ, що предметно мають розглядатись за правилами Кодексу адміністративного судочинства України. Аналізуючи наявні підходи, виокремлено такі характерні ознаки «суспільного інтересу» як: а) є вираженням потреб певної соціальної спільноти; б) є благом для певної соціальної спільноти; в) може забезпечуватись шляхом застосування державно-правових інструментів впливу; г) підлягає захисту в межах адміністративного судочинства; д) у кожному випадку одночасно буде приватним інтересом, але не завжди збігатиметься з державним інтересом тощо.

Акцентовано на тому, що суспільний інтерес може стосуватись таких важливих сфер, як екологія, стан довкілля, культурні надбання та спадщина, природні ресурси тощо. Такі спори розглядаються в адміністративних справах за

правилами Кодексу адміністративного судочинства. Проаналізовано судову практику розгляду адміністративних справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу. Виявлено, що предметом розгляду у судах у справах щодо забезпечення суспільного інтересу є дії, бездіяльність суб'єктів владних повноважень та зобов'язання вчинити певні дії. Позивачами виступають громадські організації в інтересах своїх членів або ж інших осіб, які звернулись за захистом порушених прав або/та інтересів до громадської організації.

Вказано на відсутність єдиного підходу щодо розгляду даної категорії справ. Виокремлено та систематизовано основні проблемні питання, з якими зіштовхуються позивачі при розгляді справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу.

Ключові слова: суд, адміністративні справи, суспільний інтерес, учасники, позивач, відповідач, громадська організація, суб'єкт владних повноважень.

Summary. The article examines the peculiarities of consideration of administrative cases related to the provision of public interest. Approaches to the interpretation of the term «public interest» are highlighted. The normative-legal framework, which regulates the right to appeal to the court in order to ensure the public interest, has been studied. The range of subjects that can be plaintiffs and defendants in the consideration of administrative cases related to the provision of public interest is defined.

It is noted that the provision of public interest in administrative proceedings should not be intertwined with other types of administrative cases, which should be considered substantively according to the rules of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine. Analyzing the existing approaches, the following characteristic features of «public interest» were singled out: a) it is an expression of the needs of a certain social community; b) is good for a certain social community; c) can be ensured through the use of state-legal instruments of influence; d) is subject to protection within the limits of administrative proceedings; e) in each case, it will be a private interest at the same time, but will not always coincide with the state interest, etc.

Attention is focused on the fact that public interest can relate to such important areas as ecology, the state of the environment, cultural assets and heritage, natural resources, etc. Such disputes are considered in administrative cases according to the rules of the Code of Administrative Procedure.

It was revealed that the subject of consideration in courts in cases related to the provision of public interest are the actions, inaction of the subjects of authority and the obligation to perform certain actions. Claimants are public organizations in the interests of their members or other persons who applied to the public organization for protection of violated rights and/or interests.

The judicial practice of consideration of administrative cases related to the provision of public interest was analyzed. It is pointed out that there is no single approach to the consideration of this category of cases. The main problematic issues faced by plaintiffs when considering cases related to the provision of public interest are singled out and systematized.

Key words: court, administrative cases, public interest, participants, plaintiff, defendant, public organization, subject of authority.

Постановка проблеми. Стан забезпечення суспільного інтересу в державі одночасно засвідчує про рівень розвитку демократії. В багатьох країнах світу принцип «actio popularis» закріплено на рівні основного закону. Що стосується України, то слід вказати, що впровадження практики забезпечення суспільного інтересу перебуває на етапі становлення. З урахуванням того, що на нормативному рівні засади про суспільний інтерес закріплено тільки опосередковано, це зумовлює проблематику його забезпечення на практиці. Зазначене свідчить про актуальність обраної теми, необхідність пошуку оптимальних шляхів розв'язання наявних проблем та викликів, які виникають в процесі розгляду адміністративних справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо особливостей розгляду адміністративних справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу, учасників судового процесу були предметом дослідження: Л. Р. Біла-Тіунова, С. В. Ківалова [1], О. В. Закаленко, А. Ю. Осадчого [2], В. М. Олійник, Л. Р. Наливайко [3] та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): дослідження особливостей розгляду адміністративних справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу та нормативно-правової бази, якою врегульовано право на звернення до суду з метою забезпечення суспільного інтересу; висвітлення підходів щодо тлумачення терміну «суспільний інтерес»; визначення кола суб'єктів, які можуть бути позивачами та відповідачами при розгляді адміністративних справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу; аналіз судової практики розгляду адміністративних справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу.

Виклад основного матеріалу. З метою всебічного дослідження обраної теми, першочергово звернемось до аналізу наявних підходів до визначення терміну «суспільний інтерес» та його співвідношення з такими правовими категоріями як «державний інтерес», «народний інтерес», «actio popularis». Проаналізуємо закріплення цих правових категорій на нормативному рівні.

Згідно з законом України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» під терміном «суспільні інтереси» пропонується розуміти безпеку життя

та здоров'я людей, безпечні умови праці, захист прав споживачів (користувачів), захист довкілля [4]. У Законі України «Про адміністративну процедуру» надається тлумачення терміну «публічний інтерес», який розглядається як інтерес держави, суспільства, територіальної громади, а також важливі для великої кількості осіб інтереси та потреби [5]. Відповідно до Порядку проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 555 згадується таке поняття як: «громадські інтереси» як потреби та прагнення громадськості, пов'язані із забезпеченням благополуччя, здоров'я, стабільності, безпеки та сталого розвитку, умов для належної реалізації та захисту прав, у тому числі прав власності, та інші потреби, що виникають у зв'язку із розробленням, затвердженням і реалізацією містобудівної документації під час планування та забудови територій [6].

Натомість антикорупційне законодавство містить таку правову категорію, як «приватний інтерес» під яким розуміється будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними, чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях [7]. Своєю чергою, в Законі України «Про правила етичної поведінки» вживається термін «особисті інтереси» як: «...будь-які інтереси особи, зумовлені особистими, родинними, дружніми чи будь-якими іншими позаслужбовими стосунками з іншими особами, у тому числі особисті майнові та немайнові інтереси, а також ті, що виникають у зв'язку з членством особи або з її діяльністю, не пов'язаною з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, у громадських, релігійних чи інших організаціях» [8].

В Кодексі адміністративного судочинства України (далі — КАС України) [9] використовується термін «справи, які становлять значний суспільний інтерес», водночас не наводиться значення цієї правової категорії.

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду в ухвалі від 05 квітня 2021 року у справі № 420/8512/20 зазначив, що вжите законодавцем словосполучення «значний суспільний інтерес» необхідно розуміти як серйозну, обґрунтовану зацікавленість, яка має неабияке виняткове значення для усього суспільства в цілому, певних груп людей, територіальних громад, об'єднань громадян тощо до певної справи в контексті можливого впливу ухваленого у ній судового рішення на права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб. Вказане поняття охоплює ті потреби суспільства або окремих

його груп, які пов'язані зі збереженням, примноженням, захистом існуючих цінностей, девальвація та/або втрата яких мала б значний негативний вплив на розвиток громадянського суспільства. Наявність значного суспільного інтересу може мати місце й тоді, коли предмет спору зачіпає питання загальнодержавного значення, як от визначення і зміни конституційного ладу в Україні, виборчого процесу (референдуму), обороноздатності держави, її суверенітету, найвищих соціальних цінностей, визначених Конституцією України тощо [10].

З огляду на це можна вказати, про те, що в залежності від цілей правового регулювання та його спрямованості, визначають такі види інтересу як: а) суспільний; б) публічний; в) приватний. Загалом говорячи про забезпечення суспільного інтересу в адміністративному судочинстві, та аналізуючи наявні підходи до правової категорії цього виду інтересу, можна прийти до висновку, що фактично мова йде про зародження доктрини «*actio popularis*» (з лат. «суспільна дія»), яка бере витоки із римського права.

Згідно до існуючих у світовій практиці підходів до доктрини «*actio popularis*», її розуміють як: а) право, надане кожному звернутися до суду в інтересах всього суспільства, або будь-якої іншої особи, навіть якщо права позивача при цьому порушені не були; б) позов в інтересах публічного порядку, який ґрунтується на переконанні, що для суду важливим є сам факт неправомірності дій представників держави, а не те, хто до нього звертається; в) можливість особи оскаржувати акт органу публічної влади, який безпосередньо не стосується його особистих (власних) прав, свобод чи інтересів, тобто діяти у публічних інтересах; г) народний позов (різновид адміністративного позову), який подається тільки в спеціально встановлених законом випадках і передбачає можливість звернення до суду особи з адміністративним позовом про оскарження положень акту органу публічної влади, які безпосередньо її особистих прав не торкається [11; 12].

Згідно з Регламентом Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/515 від 19 березня 2019 року про взаємне визнання товарів, що їх законно реалізують в іншій державі-члені, та про скасування Регламенту (ЄС) № 764/2008 «законні підстави суспільного інтересу» розглядаються як будь-які підстави, визначені у статті 36 Договору про функціонування Європейського Союзу [13].

Отже, можливо назвати такі характеристики «суспільного інтересу» як: а) його зміст полягає у вираженні потреб певної соціальної спільноти; б) його зміст полягає у сприйнятті в якості блага для певної соціальної спільноти; в) його забезпечення відбувається шляхом застосування державно-правових інструментів впливу; г) він підлягатиме захисту в межах адміністративного судочинства; д) у кожному випадку суспільний інтерес одночасно буде являтися приватним

інтересом, але не завжди збігатиметься з державним інтересом тощо.

Як приклад, суспільний інтерес може стосуватись таких важливих сфер, як екологія, стан довкілля, культурні надбання та спадщина, природні ресурси тощо. Такі спори розглядаються в адміністративних справах за правилами Кодексу адміністративного судочинства. Відповідно до ст. 5 КАС України право на звернення до адміністративного суду має кожна особа, яка вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушено її права, свободи або законні інтереси. Водночас в цій статті кодексу вказується на можливість звернення до суду в інтересах інших осіб органів та осіб, яким законом надано таке право [9]. Як правило, предметом розгляду у судах стають дії, бездіяльність суб'єктів владних повноважень та зобов'язання вчинити певні дії. Позивачами виступають громадські організації в інтересах своїх членів або ж інших осіб, які звернулись за захистом порушених прав або/та інтересів до громадської організації. Відповідачами зазвичай є суб'єкти владних повноважень суб'єкт владних повноважень, який допустив бездіяльність або ж прийняв незаконне рішення по питанням, які мають суспільний інтерес. Також до судового процесу можуть бути залучені або співвідповідачі або треті особи (до прикладу, балансоутримувачі приміщення). Важливо враховувати при зверненні в суд, щоб діяльність громадської організації стосувалась тих сфер, права в яких підлягають судовому захисту. В окремих випадках, адміністративний суд може залишити позов без руху, вказавши на необхідність надання доказів, що право на звернення до суду в інтересах своїх членів або інших осіб, які звернулись до громадської організації за захистом прямо передбачено в статуті або ж запросити докази порушення права члена громадської організації, протоколи розгляду звернення заявника тощо. Окрім цього, забезпечення суспільного інтересу в адміністративному судочинстві не повинно переплітатися з іншими видами адміністративних справ, що предметно мають розглядатись за правилами КАС України.

Прикладом адміністративної справи, пов'язаної із забезпеченням суспільного інтересу може слугувати справа № 640/28508/21, в якій Верховний Суд прийшов до висновків щодо задоволення касаційної скарги Громадської організації «Наступ». В обґрунтування прийнятого рішення судом вказано, що: «...громадські організації є організаційно-правовою формою діяльності людей, які об'єднуються для спільного здійснення та захисту своїх прав, свобод та інтересів, які відображаються у статуті громадської організації у вигляді мети та напрямів її діяльності. Тож, діяльність громадських організацій не можна розглядати абстрактно, без зв'язку з її метою та

правами людей (її членів), що об'єдналися. Створюючи громадську організацію або вступаючи до неї, її члени об'єднуються на визначених статутном умовах для спільної реалізації своїх.

За таких обставини, Верховний Суд вбачає, що: суди попередніх інстанцій дійшли передчасного висновку щодо відсутності у позивача права на звернення до суду з цим позовом, адже зміст позовних вимог безпосередньо пов'язаний із процесом створення, реєстрації та діяльності політичних партій України, тобто діяльністю, стосовно якої здійснює громадський контроль позивач з огляду на його статутні документи; відбулось порушення судами першої й апеляційної інстанцій норм процесуального права, що призвело до постановлення незаконних судових рішень, які перешкоджають подальшому провадженню у справі [14].

Загалом аналіз судових справ дає підстави говорити, що особливості розгляду адміністративних справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу полягають у наступному: а) суб'єктом звернення до суду (позивачем) є як правило громадська організація, яка представляє інтереси члена організації або ж іншої особи, яка звернулась до організації за захистом; б) відповідачем є суб'єкт владних повноважень, який допустив бездіяльність або ж прийняв незаконне рішення; в) наявність суспільного інтересу та резонансу (до прикладу, спори щодо питань екології, безпеки, культурної спадщини тощо); г) хоча позивач у справі може бути один, однак опосередковано спір стосується інтересів та прав широкого кола осіб.

Вважаємо за необхідне здійснення на постійній основі аналізу судової практики категорії адміністративних справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу, узагальнення типових помилок, та доведення цієї інформації до суддів, правової спільноти та громадськості. Впровадження такої практики, сприяло би швидкому та якісному розгляду справ за цією категорією.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виокремлено особливості розгляду адміністративних справ, пов'язаних із забезпеченням суспільного інтересу, які полягають у наступному: а) суб'єктом звернення до суду (позивачем) є як правило громадська організація, яка представляє інтереси члена організації або ж іншої особи, яка звернулась до організації за захистом; б) відповідачем є суб'єкт владних повноважень, який допустив бездіяльність або ж прийняв незаконне рішення; в) наявність суспільного інтересу та резонансу (до прикладу, спори щодо питань екології, безпеки, культурної спадщини тощо); г) хоча позивач у справі може бути один, однак опосередковано спір стосується інтересів та прав широкого кола осіб. Перспективою подальших досліджень може стати необхідність закріплення доктрини «*actio popularis*» на конституційному рівні.

Література

1. Osadchyi A. Yu., Zakalenko O. V. Administrative procedures: essence and varieties. Public administration under modern conditions: concept, features, challenges: Collective monograph. Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. P. 139. (дата звернення: 13.08.2023)
2. Наливайко Л. Р., Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 192 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/xmlui/handle/123456789/3890> (дата звернення: 13.08.2023)
3. Адміністративістика в умовах цифровізації: теорія, правове регулювання, практика : монографія / авт. колектив: С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. А. Латковська та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 800 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.21108> (дата звернення: 13.08.2023)
4. Про загальну безпечність нехарчової продукції : Закон України від 02.12.2010 р. № 2736VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2736-17/ed20160210#n38> (дата звернення: 13.08.2023)
5. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20/ed20220217#n23> (дата звернення: 13.08.2023)
6. Порядок проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 555. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-p/ed20221025#Text> (дата звернення: 13.08.2023)
7. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 13.08.2023)
8. Про правила етичної поведінки : Закон України від 17.05.2012 р. № 4722-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4722-17/ed20130811/find?text=%EE%F1%EE%E1%E8%F1%F2%B3+%B3%ED%F2%E5%F0%E5%F1%E8#n8> (дата звернення: 13.08.2023)
9. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20171215#n9553> (дата звернення: 13.08.2023)
10. Ухвала Волинського окружного суду від 18.02.2022 р. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103414886> (дата звернення: 13.08.2023)
11. Позов в інтересах публічного порядку. URL: <https://dejure.foundation/library/pozov-v-interesah-publicnoho-poriadku-vs-svavillia-derzhavy> (дата звернення: 13.08.2023)
12. Щодо застосування доктрини «actio popularis»: міжнародний аспект. URL: <https://m.facebook.com/groups/426288814076785/permalink/6363698180335789/> (дата звернення: 13.08.2023)
13. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/515 від 19 березня 2019 року про взаємне визнання товарів, що їх законно реалізують в іншій державі-члені, та про скасування Регламенту (ЄС) № 764/2008: Міжнародний документ від 19.03.2019 № 2019/515. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_018-19/ed20190319#n114 (дата звернення: 13.08.2023)
14. Постанова Верховного Суду від 21.12.2022 р. у справі № 640/28508/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107984661> (дата звернення: 13.08.2023).

References

1. Osadchyi A. Yu., Zakalenko O. V. (2020) Administrative procedures: essence and varieties. Public administration under modern conditions: concept, features, challenges : Collective monograph. Riga : Izdevniecība “Baltija Publishing”, p. 139 (date of access: 13.08.2023).
2. Nalyvaiko, L.R., & Oliynyk, V.M. (2019) Teoretyko-pravova kharakterystyka vzaiemodii orhaniv sudovoi vlady ta instytutiv hromadianskoho suspilstva [Theoretical and legal characteristics of interaction between the judiciary and civil society institutions]. Dnipro : Dnipro State University of Internal Affairs. <https://er.dduvs.in.ua/xmlui/handle/123456789/3890> (date of access: 13.08.2023).
3. Administratyvistyka v umovakh tsyfrovizatsiyi: teoriya, pravove rehulyuvannya, praktyka [Administrative studies in conditions of digitalization: theory, legal regulation, practice] (2022) : monohrafiya. avt. kolektyv: S. V. Kivalov, L. R. Bila-Tiunova, T. A. Latkovska ta in. Odesa. Vydavnychy dim “Helvetyka”, 800 s. Retrieved from: <https://doi.org/10.32837/11300.21108> (date of access: 13.08.2023).
4. Pro zahalnu bezpechnist nekharchovoyi produktsiyi : Zakon Ukrayiny vid 02.12.2010 r. № 2736VI [On general safety of non-food products: Law of Ukraine dated December 2, 2010]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2736-17/ed20160210#n38> (date of access: 13.08.2023).
5. Pro administratyvnu protseduru : Zakon Ukrayiny vid 17.02.2022 r. № 2073-IX [On administrative procedure: Law of Ukraine dated February 17, 2022 № 2073-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20/ed20220217#n23> (date of access: 13.08.2023).
6. Poryadok provedennya hromadskykh slukhan shchodo proektiv mistobudivnoyi dokumentatsiyi na mistsevomu rivni [Procedure for conducting public hearings on urban planning documentation projects at the local level]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 25.05.2011 r. № 555 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine

dated 05/25/2011 № 555]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-п/ed20221025#Text> (date of access: 13.08.2023).

7. Pro zapobihannya koruptsiyi [On prevention of corruption] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1700-VII [Law of Ukraine dated 14.10.2014 № 1700-VII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (date of access: 13.08.2023).

8. Pro pravyla etychnoyi povedinky [On the rules of ethical behavior] : Zakon Ukrainy vid 17.05.2012 r. № 4722-VI [Law of Ukraine dated 05/17/2012 № 4722-VI]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4722-17/ed20130811/find?text=%EE%F1%EE%E1%E8%F1%F2%B3+%B3%ED%F2%E5%F0%E5%F1%E8#n8> (date of access: 13.08.2023).

9. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV [Administrative Judicial Code of Ukraine: Law of Ukraine dated July 6, 2005]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20171215#n9553> (date of access: 13.08.2023).

10. Ukhvala Volynskoho okruzhnoho sudu vid 18.02.2022 r. [Resolution of the Volyn District Court dated February 18, 2022.] URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103414886> (date of access: 13.08.2023).

11. Pozov v interesakh publichnoho poriadku [Lawsuit in the interest of public order]. URL: <https://dejure.foundation/library/pozov-v-interesah-publichnoho-poriadku-vs-svavillia-derzhavy> (date of access: 13.08.2023).

12. Shchodo zastosuvannya doktryny “actio popularis”: mizhnarodnyy aspekt [Regarding the application of the actio popularis doctrine: the international aspect]. URL: <https://m.facebook.com/groups/426288814076785/permalink/6363698180335789/> (date of access: 13.08.2023).

13. Rehlament Yevropeyskoho Parlamentu i Rady (YES) 2019/515 vid 19 bereznia 2019 roku pro vzayemne vyznannya tovariv, shcho yikh zakonno realizovuyut v inshiy derzhavi-chleni, ta pro skasuvannya Rehlamentu (YES) № 764/2008 [Regulation of the European Parliament and Council (EU) 2019/515 of March 19, 2019 on the mutual recognition of goods legally sold in another member state and on the repeal of Regulation (EC) No. 764/2008]: Mizhnarodnyy dokument vid 19/02/2019 r. № 2019/515 [International document of March 19, 2019]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_018-19/ed20190319#n114 (date of access: 13.08.2023).

14. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 21.12.2022 r. u spravi № 640/28508/21 [Resolution of the Supreme Court dated 12/21/2022 in the case № 640/28508/21]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107984661> (date of access: 13.08.2023).

Мороз Світлана Сергіївна

кандидатка юридичних наук, адвокатка

Адвокатське об'єднання «Юридична компанія «Діктум»

Moroz Svitlana

Candidate of science of law, Attorney-at-law

Managing partner Bar association «Legal company «Dictum»

ORCID: 0009-0009-0499-3170

Рябченко Олена Петрівна

докторка юридичних наук, професорка,

завідувачка кафедри адміністративного права, процесу та митної безпеки

Державний податковий університет

Riabchenko Olena

Doctor of Science in Law, Professor,

Head of the Department of administrative law, process and customs security,

State Tax University

ORCID: 0000-0001-6631-2830

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9177

ПОНОВЛЕННЯ СТРОКІВ В ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ

RENEWAL OF TERMS IN THE PROCEDURE OF ADMINISTRATIVE JURISDICTION AS DISCRETIONARY AUTHORITIES OF THE COURT

Анотація. У статті досліджуються наукові та фахові підходи щодо визначення поняття «дискреційні повноваження», для визначення даного поняття автори використовують та посилаються у своїй роботі на нормативно-правові акти Європейського союзу, національне законодавство, наукові роботи вітчизняних дослідників. Окрім того, авторами аналізується визначення «дискреційні повноваження в адміністративному судочинстві» у зв'язку з цим автори використовують практику Європейського суду з прав людини та практика національного суду, а саме Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду.

У даному науковому дослідженні аналізується також вітчизняне законодавство щодо правової природи дискреційних повноважень судів в адміністративному судочинстві. Досліджуються норми процесуального права на предмет правового регулювання строків в адміністративному судочинстві, наслідки їх пропуску для сторони, механізм поновлення, процесуальні строки, які встановлені законодавством та які можуть бути поновлені судом.

Розглядається поновлення строків в порядку адміністративного судочинства як дискреційні повноваження судів. Досліджується розуміння практичної реалізації дискреційних повноважень суду під час поновлення процесуальних строків в порядку здійснення адміністративного судочинства, аналізується практична проблематика зазначеного питання через призму сформованої національної судової практики. Авторами також досліджується відмінність між процесуальними стадіями такими як «поновлення строків» та «поновлення строків».

Актуальність досліджуваної теми обумовлена відсутністю законодавчого визначення підстав та умов поновлення пропущених строків в порядку здійснення адміністративного судочинства, необхідністю здійснення наукового та практичного дослідження щодо питання практичної реалізації дискреційних повноважень суду під час поновлення процесуальних строків, виокремлення проблематики та шляхи її вирішення.

Ключові слова: публічно-правовий спір, адміністративне судочинство, процесуальні строки, повноваження суду, дискреційні повноваження, правосуддя, захист прав.

Summary. The article examines scientific and professional approaches to the definition of the concept of «discretionary powers», to define this concept the authors use and refer in their work to the normative legal acts of the European Union, national legislation, scientific works of Ukrainians researchers. In addition, the authors analyze the definition of «discretionary powers in administrative jurisdiction», in this connection the authors use the practice of the European Court of Human Rights and the practice of the national court, namely the Supreme Court as part of the Cassation Administrative Court.

This scientific study also analyzes Ukrainian legislation regarding the legal nature of discretionary powers of courts in administrative jurisdiction. The norms of procedural law on the subject of legal regulation of time limits in administrative jurisdiction, the consequences of their omission for the party, the renewal mechanism, procedural time limits established by legislation and which can be renewed by the court are studied.

Renewal of terms in the procedure of administrative jurisdiction is considered as a discretionary power of the courts. The understanding of the practical implementation of the discretionary powers of the court during the renewal of procedural terms in the order of implementation of administrative jurisdiction is investigated, the practical problems of the mentioned issue are analyzed through the prism of the established national judicial practice. The authors also examine the difference between procedural stages such as «renewal of terms» and «prolongation of terms».

The relevance of the researched topic is due to the absence of a legislative definition of the grounds and conditions for the renewal of missed deadlines in the order of administrative jurisdiction, the need to carry out scientific and practical research on the issue of the practical implementation of the discretionary powers of the court during the renewal of procedural deadlines, the identification of problems and ways to solve them.

Key words: public legal dispute, administrative jurisdiction, procedural terms, court powers, discretionary powers, justice, protection of rights.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні ще проходить реформування судової системи, де адміністративне судочинство, без перебільшення, можна вважати одним із основним засобом захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Цей захист повинен відбуватися «... шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду справ» [1, с. 22]. Удосконалення адміністративного судочинства в Україні буде сприяти: впровадженню додаткових гарантій фізичних і юридичних осіб на справедливий суд; подоланню роз'єднаності судової влади; забезпеченню оптимізації та уніфікації процедур здійснення правосуддя загальними та спеціалізованими судами на всіх його стадіях та в усіх інстанціях згідно з європейськими стандартами [1, с. 27].

Для забезпечення вказаних вище положень та піднятих наукових завдань доцільно розглянути питання практичної реалізації дискреційних повноважень суду на стадії поновлення строків в порядку адміністративного судочинства, які безпосередньо впливають на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд справ.

Аналіз основних досліджень і публікацій: питання дискреційних повноважень суду досліджувалося О. Г. Крижовою, А. С. Уласевич, М. Оніщук, Н. А. Литвин та А. О. Ярош та іншими авторами.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) — визначення поняття дискреційних повноважень суду, формування розуміння практичної реалізації дискреційних повноважень суду під час поновлення процесуальних строків в порядку здійснення адміністративного судочинства, виокремлення практичної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Впродовж останніх років серед науковців та практикуючих правників не вщухає дискусія щодо **поновлення процесуальних строків в межах здійснення адміністративного судочинства** й особливо поновлення строків на звернення до суду.

Ця дискусія отримала ще більш суперечливий характер з моменту початку карантинних заходів та воєнного стану на всій території України, адже у деяких фізичних осіб та суб'єктів господарювання були відсутні об'єктивні можливості для звернення до суду із метою захисту або відновлення своїх прав.

Суперечливий характер питання поновлення строків в порядку адміністративного судочинства пов'язаний саме із тим, що поновлення строків є **дискреційними повноваженнями суду**.

Нижче ми розглянемо що означає поняття «дискреційні повноваження суду» та **проблемні аспекти їх реалізації** під час поновлення строків.

У відповідності до ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, **в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України** [2].

Згідно ст. 125 Конституції України з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин **діють адміністративні суди** [2].

Статтю 19 Кодексу адміністративного судочинства України (далі по тексті — КАС України) визначено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи **у публічно-правових спорах** [3].

Отже, адміністративні суди мають діяти виключно в межах повноважень та у спосіб визначений законодавством з метою захисту прав та інтересів осіб у сфері публічно-правових відносин внаслідок який виник спір.

Статтею 118 КАС України регламентовано, що строки, у межах яких вчиняються процесуальні дії, визначаються законом, а якщо законом не визначені — встановлюються судом. Статтею 121 КАС України визначено порядок поновлення та продовження процесуальних строків. Відповідно до ч. 1 ст. 121 КАС України **строк встановлений законом може бути судом за заявою особи — поновлений, а строк встановлений судом може бути продовжений** [3]. В даній статті ми розглядаємо саме **дискреційні повноваження суду під час поновлення строків, які визначені законом** оскільки дана тема породжує дискусії та потребує уваги зі сторони науковців. Суперечливість теми пов'язана з тим, що при поновленні порушеного стороною строку який вже встановлений законом, суд має дотримуватись таких основоположних засад адміністративного судочинства як: обґрунтованості, неупередженості, добросовісності, розсудливості з метою недопущення порушення прав іншої сторони. І так як чинним законодавством не визначено критеріїв обґрунтованості, неупередженості, добросовісності, розсудливості, відповідно, **суд фактично на свій розсуд вирішує питання поновлення строків**, що і є проблемним аспектом яке потребує додаткового наукового дослідження.

В підтвердження висновку про те, що суд фактично на свій розсуд вирішує питання поновлення строків наведемо відповідні положення визначені статтею 121 КАС України:

1) ч. 1 даної статті визначено, що **суд** за заявою учасника справи **поновлює пропущений процесуальний строк**, встановлений законом, якщо **визнає причини його пропуску поважними**.

2) відповідно до ч. 3 **заява** про поновлення процесуального строку **розглядається судом**, у якому належить вчинити процесуальну дію, стосовно якої пропущено строк;

3) згідно ч. 6 про поновлення процесуального строку, відмову у поновленні процесуального строку **суд постановляє ухвалу** [3].

У висновок слід зазначити наступне, що процесуальним законом визначений наступний порядок поновлення пропущеного процесуального строку:

1) особа яка пропустила строк на вчинення певної процесуальної дії наділена правом звертатись до суду із заявою про поновлення пропущеного процесуального строку. Така заява має бути **подати** разом із процесуальним документом/дією щодо якої пропущений строк. В заяві про поновлення строку мають бути вказані підстави, які стали об'єктивною причиною пропуску такого строку із обґрунтуванням поважності причин такого пропуску та за наявності містити відповідні докази;

2) **суд розглядає таку заяву** на предмет чи дійсно є об'єктивні причини які спричинили пропуск строку, та чи є такі причини поважними;

3) за наслідком розгляду заяви **суд має постановити ухвалу** та вказати в ухвалі з якими саме поважними причинами погоджується суд.

Варто зазначити, що поновленні судом можуть бути процесуальні строки встановлені законом для вчинення сторонами певних процесуальних дій, зокрема щодо:

- звернення до суду із позовом. Необхідно звернути увагу що КАС України (ст. 122) визначені загальні строки звернення до суду, окрім того, іншими нормативно-правовими актами можуть бути встановлені спеціальні строки (наприклад, статтями 56 та 122 Податкового кодексу України встановлені спеціальні строки звернення до суду з оскарженням податкових повідомлень-рішень);
- подання доказів (ст. 79 КАС України);
- пред'явлення зустрічного позову (ст. 177 КАС України);
- вступ третьої особи в справу (ст. 49 КАС України);
- подання доказів на підтвердження понесених судових витрат (ч. 3 ст. 143 КАС України);
- подання заяви про ухвалення додаткового судового рішення (ст. 252 КАС України);
- подання заяви про роз'яснення судового рішення (ст. 254 КАС України);
- подання клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження (ст. 259 КАС України);
- подання відзиву у справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження (ст. 261 КАС України);
- звернення із апеляційною скаргою (ст. 295 КАС України);
- приєднання до апеляційної скарги (ст. 302 КАС України);
- доповнення, зміна, відкликання апеляційної скарги чи відмова від неї (ст. 303 КАС України);
- звернення із касаційною скаргою (ст. 329 КАС України);
- звернення із заявою про здійснення судового контролю за виконанням судового рішення (ст. 382, 287 КАС України) тощо.

Проаналізувавши порядок поновлення строків судом, ми можемо дійти висновку **в чому саме полягає дискреційність повноважень суду** у цій процесуальній дії:

по-перше, законом **не визначено критерії** визнання судом поважності причин пропуску строку;

по-друге, так само **не визначено підстав** за яких суд може вважати причини пропуску поважними;

по-третє, фактично **суд має на власний розсуд вирішити**, із урахуванням загальних засад адміністративного судочинства та порядку ухвалення судового рішення, **чи дійсно причини були поважними і чи є об'єктивні підстави задовольнити заяву та поновити строки**, обґрунтувати своє рішення законно.

Отже, при вирішенні питання щодо поновлення строку *суд реалізує саме дискреційні повноваження у зв'язку з тим, що законом не визначено меж, обмежень та конкретних підстав щодо поновлення строків, і в цій частині суд діє на власний розсуд.*

У Додатку до Рекомендації № Р(80)2 Комітету Міністрів Ради Європи від 24 січня 1980 року визначено термін «дискреційні повноваження» — повноваження, які залишають адміністративному органу *певний ступінь свободи* щодо рішення, яке має бути прийняте, *дозволяючи йому вибрати з-поміж кількох юридично прийнятних рішень те, яке він вважає найбільш прийнятним* [4].

Наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи» визначено, що **дискреційні повноваження** — сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що *надають можливість на власний розсуд визначити* повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або *можливість вибору* на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта [5].

Аналізуючи вище зазначені визначення поняття «дискреційні повноваження», можемо дійсно впевнитись в тому, що поновлення пропущеного строку є дискреційним повноваженням суду. Адже, як ми вже зазначили вище, суд на власний розсуд приймає рішення щодо поновлення пропущеного строку і наділений в цій частині певною свободою, оскільки *законодавчо не регламентовано конкретних умов за яких суд поновлює строк*, окрім того, що причини його пропуску має бути поважними, та *критерії визначення поважності причин так само не встановлені законом.*

У рішенні ЄСПЛ у справі «Пономарьов проти України» від 03.04.2008 (пункт 47, заява № 3236/03) визначено, що «суд визнає, що вирішення питання щодо поновлення строку на оскарження перебуває в межах дискреційних повноважень національних судів, *однак такі повноваження не є необмеженими.* Від судів вимагається вказувати підстави. Проте навіть тоді можливість поновлення не буде необмеженою, оскільки сторони в розумні інтервали часу мають вживати заходів, щоб дізнатись про стан відомого їм судового провадження. У кожній справі національні суди мають перевіряти, чи підстави для поновлення строків для оскарження виправдовують втручання у принцип *res judicata* (прим. авт. — правова доктрина, що походить із римського права і означає остаточність рішення суду, яке набрало законної сили) [6], особливо як у цій справі, коли національне законодавство не обмежує дискреційні повноваження судів ні в часі, ні в підставах для поновлення строків...» [7].

У підсумок, у справі «Пономарьов проти України» ЄСПЛ закарбував висновок про те, що *поновлення строків є дискреційними повноваженнями судів.* В той же час основоположні підходи до розуміння практичної реалізації досліджуваних в даній статті дискреційних повноважень, які сформував у своєму рішенні ЄСПЛ по справі «Пономарьов проти України» почали цитувати й використовувати національні суди при вирішенні питання поновлення строків, а саме:

- 1) поновлення не є необмеженим;
- 2) сторони в розумні інтервали часу мають вживати заходів;
- 3) сторони в розумні терміни мають дізнатись про стан відомого їм судового провадження;
- 4) суди мають перевіряти чи є підстави для поновлення строків.

Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду у постанові від 26 липня 2022 року у справі № 640/3437/21 зазначає: «...Інститут строків в адміністративному процесі сприяє досягненню юридичної визначеності у публічно-правових відносинах, а також стимулює учасників адміністративного процесу *добробовісно ставитися до виконання своїх обов'язків.* Ці строки обмежують час, протягом якого такі правовідносини можуть вважатися спірними; після їх завершення, якщо ніхто не звернувся до суду за вирішенням спору, відносини стають стабільними.

Поважними причинами пропуску строку визнаються лише ті обставини, *які були чи об'єктивно є непереборними*, тобто не залежать від волевиявлення особи, що звернулася з адміністративним позовом, *пов'язані з дійсно істотними обставинами, перешкодами чи труднощами*, що унеможливили своєчасне звернення до суду. Такі обставини мають бути підтверджені відповідними та належними доказами...» [8].

Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду у постанові від 12 серпня 2021 року у справі № 640/2471/21 зазначає: «Тож, колегія суддів вважає цілком обґрунтованим висновок суду першої та апеляційної інстанцій про відсутність в наведених стороною позивача доводах та аргументах, реальної неможливості скористатися правом на судовий захист у строк встановлений процесуальним законом. Намагання оскаржити дії/бездіяльність суб'єкта владних повноважень та зобов'язати примусити його вчинити певні дії зі сплином майже 20 років, *мають бути належно та достатньо обґрунтованими та документально підтвердженими про наявність об'єктивно непереборних, таких що не залежать від волевиявлення особи, що пов'язані з дійсними істотними перешкодами чи труднощами обставин пропуску строку...*» [9].

Висновки. Отже, дискреційні повноваження суду щодо поновлення процесуального строку є такими та виникли у зв'язку із тим, що суд на

власний розсуд вирішує питання поновлення процесуального строку та чи дійсно у сторони були поважні причини на пропуск строку.

В той же час, не зважаючи на те, що законодавчих обмежень щодо поновлення строків не визначено, суд розглядає питання поновлення строків виходячи з того, що такі повноваження є все таки обмежені саме «поважністю причин строків».

За наслідком вище наведеного аналізу судової практики ми можемо зробити висновок щодо проблематики практичної реалізації дискреційних повноважень суду в частині поновлення строків:

- 1) трактування судами пропущення процесуального строку стороною як недобросовісної поведінки;
 - 2) неможливістю стороною довести поважність причин пропуску за критеріями сформованої судової практики:
- об'єктивно непереборні обставини;
 - обставини, які не залежать від волі сторони;

– дійсні перешкоди та труднощі;

- 3) неможливістю стороною процесу підтвердити поважність причин пропуску процесуального строку належною доказовою базою;
- 4) визначення судом поновлення строку як порушення правової визначеності.

Наразі вирішення окреслених проблемних аспектів практичної реалізації дискреційних повноважень під час поновлення процесуальних строків в адміністративному судочинстві ми вбачаємо через призму формування сталої судової практики Верховним судом, визначення єдиного підходу до вирішення категорії таких справ, та закріплення в судовій практиці уніфікованого тлумачення щодо підстав для поновлення процесуальних строків. Формування сталої судової практики Верховного суду унеможливить суди інших інстанцій неоднозначно тлумачити та застосовувати підстави для поновлення пропущених процесуальних строків.

Література

1. Литвин Н. А. Ярош А. О. Адміністративне судочинство як основний засіб захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин. Наше право. 2020. № 1. С. 22–27.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.07.2023)
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.07.2023)
4. Додаток до Рекомендації № Р(80)2 Комітету Міністрів Ради Європи від 24 січня 1980 року. URL: [https://publicsearch.coe.int/#k=%22R\(80\)2%22%201980#f=%5B%5D](https://publicsearch.coe.int/#k=%22R(80)2%22%201980#f=%5B%5D) (дата звернення: 02.07.2023)
5. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи : Наказ Міністерства юстиції України від 24.04.2017 № 1395/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text> (дата звернення: 03.07.2023)
6. Вікіпедія. Інтернет ресурс. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Res_judicata (дата звернення: 04.07.2023)
7. Рішення Європейського суду з прав людини Справа «Пономарьов проти України» 3 квітня 2008 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text (дата звернення: 06.07.2023)
8. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду у від 26 липня 2022 року у справі № 640/3437/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105444315> (дата звернення: 01.07.2023)
9. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду у від 12 серпня 2021 року у справі № 640/2471/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98947383> (дата звернення: 07.07.2023)

References

1. Lytvyn N. A. Yarosh A. O. Administratyvne sudochynstvo yak osnovnyi zasib zakhystu prav ta interesiv fizychnykh i yurydychnykh osib u sferi publichno-pravovykh vidnosyn. Nashe pravo. 2020. № 1. S. 22–27.
2. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 01.07.2023)
3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (date of access: 01.07.2023)
4. Dodatok do Rekomendatsii № R(80)2 Komitetu Ministriv Rady Yevropy vid 24 sichnia 1980 roku. URL: [https://publicsearch.coe.int/#k=%22R\(80\)2%22%201980#f=%5B%5D](https://publicsearch.coe.int/#k=%22R(80)2%22%201980#f=%5B%5D) (date of access: 02.07.2023)
5. Pro zatverdzhennia Metodolohii provedennia antykoruptsiinoi ekspertyzy: Nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 24.04.2017 № 1395/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text> (date of access: 03.07.2023)
6. Vikipediia. Internet resurs. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Res_judicata (date of access: 04.07.2023)
7. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny Sprava “Ponomarov proty Ukrainy” 3 kvitnia 2008 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text (date of access: 06.07.2023)
8. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u vid 26 lypnia 2022 roku u spravi № 640/3437/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105444315> (date of access: 01.07.2023)
9. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u vid 12 serpnia 2021 roku u spravi № 640/2471/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98947383> (date of access: 07.07.2023)

УДК 342.6

Ніколаєва Людмила Вікторівна

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державний торговельно-економічний університет*

Nikolaieva Liudmyla

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law
State University of Trade and Economics*

ORCID: 0000-0003-4710-0386

Шевченко Олена Володимирівна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державний торговельно-економічний університет*

Shevchenko Olena

*Doctor of Law,
Docent of the Department of Administrative, Financial and Information Law
State University of Trade and Economics*

ORCID: 0000-0001-7833-5271

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9090

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ВИДАТКАМИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

STATE MANAGEMENT OF EXPENDITURE IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Анотація. У статті досліджено питання державного управління видатками у сфері національної безпеки у період зовнішньої воєнної загрози та війни. Важливість фінансового забезпечення сфери національної безпеки тісно пов'язане з функцією держави щодо гарантії територіальної цілісності держави, безпеки її громадян. Авторами проаналізовано доктринальне тлумачення нормативно-правове визначення поняття «національна безпека» та його трактування як в сфері наукових кіл, так і на рівні нормативно правових актів, затверджених органом законодавчої влади. Виокремлено конституційно затверджені види національної безпеки (безпека людини як соціальна цінність; екологічна безпека; економічна та інформаційна безпека; безпека на міжнародному рівні у сенсі підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства). Вказано на неточності та поверхневості у трактуванні поняття «національні інтереси» і запропоновано вдосконалити його визначення та внести зміни до відповідного нормативно-правового акту. Враховуючи позицію законотворця щодо поняття національної безпеки, питання управління видатками у цій сфері розглянуто з точки зору його вузького трактування, тому охоплено лише сферу оборони. Розглянуто форми організації видатків бюджету, виділено важливість функції планування у сфері національної безпеки. Відмічено роль та перспективи управління видатками центрального органу виконавчої влади – Міністерства оборони України. У роботі проведено аналіз видатків державного бюджету України на сферу оборони за період з 2014 року по квітень 2023 року. Зауважено, що у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії в Україну видатки на оборону збільшено майже у 4 рази. Зміни до Закону України «Про Державний бюджет України» на 2022 рік дозволили здійснити перерозподіл видатків за бюджетними програмами загального фонду державного бюджету. Також передбачено витрати на розвиток, закупівлю, модернізацію та ремонт озброєння, військової техніки, засобів та обладнання.

Ключові слова: державний бюджет, видатки, управління, національна безпека.

Summary. The article examines the issue of state management of expenditures in the field of national security during the period of external military threat and war. The importance of financial support in the field of national security is closely related to the function of the state to guarantee the territorial integrity of the state and the safety of its citizens. The authors analyzed

the doctrinal interpretation of the normative-legal definition of the concept of «national security» and its interpretation both in the sphere of scientific circles and at the level of regulatory legal acts approved by the legislative body. The constitutionally approved types of national security are singled out (human security as a social value; ecological security; economic and information security; security at the international level in the sense of maintaining peaceful and mutually beneficial cooperation with members of the international community). Inaccuracies and superficiality in the interpretation of the concept of «national interests» were pointed out, and it was suggested to improve its definition and make changes to the relevant normative legal act. Taking into account the position of the legislator regarding the concept of national security, the issue of expenditure management in this area was considered from the point of view of its narrow interpretation, therefore, only the defense area was covered. The forms of organization of budget expenditures are considered, the importance of the planning function in the field of national security is highlighted. The role and prospects of expenditure management of the central executive body – the Ministry of Defense of Ukraine – were noted. The paper analyzes the expenditures of the state budget of Ukraine in the field of defense for the period from 2014 to April 2023. It was noted that due to Russia's full-scale invasion of Ukraine, defense spending has increased almost 4 times. Amendments to the Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine» for 2022 made it possible to redistribute expenditures under budget programs of the general fund of the state budget. Expenses for the development, purchase, modernization and repair of weapons, military equipment, means and equipment are also provided for.

Key words: state budget, spending, governance, national security.

Постановка проблеми. Держава, як форма організації спільноти, яка проживає на визначеній та визнаній на міжнародному рівні території, через відповідні державні органи здійснює функції управління, в тому числі і у сфері національної безпеки. Як показує перебіг подій в нашій державі, завдання боронити територіальну цілісність напряму пов'язане із існуванням держави та безпекою населення, що проживає на цій території. Крім того, функціонування держави неможливе без фінансової підтримки та видатків на організацію її управління та інших публічних потреб. Видатки з державного бюджету забезпечують реалізацію різних економічних, культурних, освітніх, екологічних, соціальних та інших програм, фінансують систему правопорядку та формують основу обороноздатності держави. Важливість розподілу публічних коштів виражається в тому, що видатки, як і доходи держави, визначаються та регулюються на законодавчому рівні (Закону України «Про Державний бюджет України»), який приймається щороку. Від державного управління видатками у сфері національної безпеки України на пряму залежить можливість захисту територіальної цілісності держави. Так, з огляду на важкий та визначальний для України час, коли воїни відстоюють у боях незалежність нашої держави, зважаючи на режим воєнного стану, який запроваджено у нашій державі, вважаємо актуальним розглянути питання державного управління видатками у сфері національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль видатків державного бюджету та управління ними висвітлювали своїх у наукових доробках ряд вчених. Питання управління у сфері видатків державного бюджету та їх аналіз розглядали Биховченко В. П. [1], Вовкочин І. В. [2], Глинський Р. А. [3], Західна О. Р. [3], Касьяненко Л. М. [2], Трохимчук Д. В. [3]. та ін. Аналіз стану та перспектив виконання видаткової частини державного бюджету

на національну безпеку та оборону (2014–2023 рр.) [4] та державної фінансової підтримки в сфері забезпечення національної безпеки України [5] було здійснено нами та представлено на міжнародних конференціях. Однак, постала необхідність цілісно і ґрунтовно дослідити стан та перспективи державного управління видатками у сфері національної безпеки України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження управління видатками у сфері національної безпеки в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Дослідження питань управління видатками у сфері національної безпеки, потребує вивчення суті поняття «національна безпека», та огляд трактувань цього поняття науковцями та законотворцем. Автори Енциклопедії сучасної України національну безпеку трактують як «захищеність національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз» [6]. Разом з тим, вони наголошують, що у світі єдиного усталеного визначення не існує, і перелік сфер, які включає це поняття, авторами розглядаються по різному саме через його складний, багатокomпонентний і міждисциплінарний характер.

Питання безпеки в Україні піднесено на найвищій законодавчий рівень. В Основному законі України безпека розглядається як складова частина різних суспільних відносин, тому можна виокремити її види: 1. безпека людини як соціальна цінність [7, ст. 3]; 2. екологічна безпека [7, ст. 16]; 3. економічна та інформаційна безпека [7, ст. 17]; безпека на міжнародному рівні (у сенсі підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства) [7, ст. 18]. Сам термін «національна безпека» був деталізований та закріплений Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 (на сьогодні втратив чинність) і охоплював широке коло сфер суспільного життя.

Розвідка (основні початкові позиції дослідження цього питання) були презентовані нами на міжнародній науково-практичній конференції [5]. З прийняттям нового закону у 2018 році «Про національну безпеку України» окремо виведені поняття «воєнна безпека» [9, п. 2, ст. 1], «громадська безпека і порядок» [9, п. 3, ст. 1], «державна безпека» [9, п. 4, ст. 1]. В Законі дефініцію поняття «національна безпека» визначено як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [9, п. 9 ст. 1]. Національні інтереси України в Законі врегульовані пунктом 10 статті 1 «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян». Однак, таке трактування втратило свою суть (з точки зору національних інтересів). Ми пропонуємо внести зміни до підпункту 10 пункту 1 статті 1 Закону України «Про національну безпеку України», в якій поняття «національні інтереси» розкрити як «життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян», що деталізує поняття та додасть національну складову до його трактування.

Отже, виходячи із позиції законотворця щодо поняття національної безпеки пропонуємо питання управління видатками у сфері національної безпеки розглянути з точки зору його вузького трактування, тому охопимо лише сферу оборони.

Управління видатками включає форми і методи організації видатків бюджету (за функціональною класифікацією) на різні сфери суспільного життя.

Виховченко В. П. форми управління видатковою частиною бюджету умовно розподіляє на чотири групи: процесуальна (передбачає видання нормативних актів та фіксування дій, які мають юридичний зміст); організаційна (...способи вільного колективного пошуку оптимального варіанта вирішення проблеми організації видаткової частини бюджету); ненормативна (передбачає видання індивідуальних актів управління); матеріально-технічна (забезпечує функціонування органів державного управління) [1, с. 16].

Важливою функцією державного управління є планування. Її роль відмічена у Законі України «Про національну безпеку України». На неї покладено вимоги «...визначення пріоритетів, завдань і заходів із забезпечення національної безпеки України, збалансованого розвитку складових секто-

ру безпеки і оборони на основі оцінки безпекової обстановки та з урахуванням фінансово-економічних можливостей держави» [9, п. 15, ст. 1].

Планування та управління видатками у сфері оборони та національної безпеки закріплене на рівні окремих нормативно-правових актів, серед них: Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018, який визначає та розмежовує повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, запроваджує всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формування сектору безпеки і оборони; Закон України «Про оборонні закупівлі» від 17.07.2020 [10], який визначає загальні правові засади планування, порядок формування обсягів та особливостей здійснення закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення для забезпечення потреб сектору безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони, та порядок здійснення державного і демократичного цивільного контролю у сфері оборонних закупівель.

Важливу роль у питаннях управління видатками у сфері оборони покладено на центральний орган виконавчої влади — Міністерство оборони України. Відповідно до Положення про його правовий на міністерство покладено завдання: брати участь у формуванні оборонного бюджету та подання Кабінету Міністрів України звітності про використання виділених коштів [11, п. 4, п.п.9]; організації, планування, фінансового та матеріально-технічного забезпечення заходів мобілізаційної підготовки та мобілізації у Збройних Силах [11, п. 4, п.п. 14]; укладати в установленому порядку договори (контракти) на виконання мобілізаційних завдань (замовлень) з підприємствами, установами і організаціями, які залучаються ним до виконання таких завдань (замовлень), і підприємствами, які здійснюють поставку військової продукції [11, п. 4, п.п. 20]; забезпечувати постачання озброєння та військової техніки, підтримання справності, технічної придатності, проведення ремонту та модернізації зазначеного озброєння і техніки, матеріальних, фінансових, інших ресурсів та майна згідно з потребами, визначеними Генеральним штабом Збройних Сил у межах коштів, передбачених державним бюджетом, і здійснювати контроль за їх ефективним використанням [11, п. 4, п.п. 23]; виступати державним замовником і формувати відповідно до визначених Генеральним штабом Збройних Сил потреб, вимог та пріоритетів під час здійснення оборонних закупівель пропозиції до зведеного трирічного плану закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими закупівлями, складати та затверджувати трирічний та річний плани закупів-

вель товарів, робіт і послуг оборонного призначення, надавати тактико-технічні (технічні) завдання виконавцям державних контрактів (договорів) з оборонних закупівель [11, п. 4, п.п. 26].

Щодо питань закупівель, варто зазначити, що з боку працівників Міністерства оборони України сьогодні спостерігаються численні порушення (закупівля за завищеними цінами, закупівля неякісних товарів). З огляду на це, розглядається питання передачі цієї функції новоствореному незалежному органу. Ми цілком погоджуємося з таким баченням вирішення проблемних питань в цій царині та вважаємо, що використання системи «Prozorro» дозволить подолати корупційну складову.

Як відомо, фінансування сектору національної безпеки і оборони здійснюється винятково за рахунок коштів державного бюджету України в розмірі, який визначається щорічно Законом України «Про Державний бюджет України». У 2023 році серед пріоритетних видатків на національну безпеку і оборону країни передбачено 1141,1 млрд. грн. [12].

Видатки бюджету є знаряддям розподілу й перерозподілу державних грошових коштів і фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, які мають задовольняти найважливіші потреби суспільства у розвитку соціально-економічної сфери, державного управління, оборони і громадського порядку, забезпечення безпеки держави тощо. За допомогою бюджетних видатків, а також ефективного використання фінансових ресурсів державні органи влади виконують поставлені перед ними функції [3, с. 485]. В умовах воєнного стану видатки на сферу оборони є першочерговими. «Маємо змогу простежити, що на цьому етапі становлення держави сектор безпеки і оборони належить до найбільш фінансованих, оскільки країна змушена

захищати свою незалежність та відстоювати територіальну цілісність» [2, с. 93].

Аналіз видатків на сферу національної безпеки та оборони у період з 2014 до квітня 2023 року представлений графічно на рис. 1.

Як бачимо, у 2022 році, у зв'язку з повномасштабним вторгненням видатки на оборону збільшено майже у 4 рази. Зміни до Закону України «Про Державний бюджет України» на 2022 рік [14] дозволили здійснити перерозподіл видатків за бюджетними програмами загального фонду державного бюджету «Видатки для Міністерства внутрішніх справ України на реалізацію заходів щодо підвищення обороноздатності і безпеки держави» та «Видатки для Міністерства оборони України на реалізацію заходів щодо підвищення обороноздатності і безпеки держави». Також передбачено витрати на розвиток, закупівлю, модернізацію та ремонт озброєння, військової техніки, засобів та обладнання обсягом 96 млрд. 3 тис. 241,8 грн.

У 2023 році витрати на Міністерство оборони України передбачено у розмірі 757,3 млн. грн. із загального та 100,6 млн. грн. із спеціального фонду Державного бюджету України [12]. Як бачимо, заплановані цифри є нижчими, ніж витрачено у попередньому році. Однак, фінансова допомога з боку міжнародних партнерів та волонтерська діяльність у значній мірі підтримує Збройні сили України та пришвидшує час перемоги.

Висновки. Отже, влада держави, реагуючи на вторгнення Російської Федерації, прийняла ряд нормативно-правових актів (Закон України «Про національну безпеку України», Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» тощо). Органи управління видатками на сферу національної безпеки були вимушені швидко

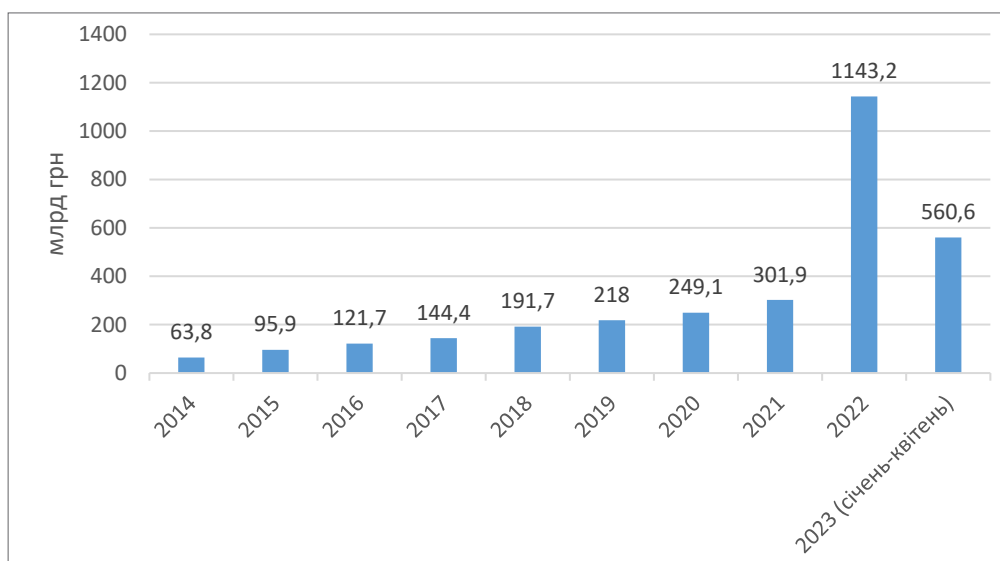

Рис. 1. Фактичні показники видатків на національну безпеку та оборону

Джерело: дані розраховані авторами за звітними показниками щодо виконання Державного бюджету України у відповідні роки [12]

реагувати на виклики та адаптуватися до нових реалій. Внесені зміни і до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік», — збільшено витрати на оборону та громадський порядок у кілька разів від запланованого до широкомасштабного вторгнення, змінено статтю витрат на розвиток, закупівлю, модернізацію та ремонт озброєння, військової техніки, засобів та обладнання. У 2023 році на національну безпеку і оборону країни передбачено виділення коштів у межах витрачених за минулий рік. Однак, перед державою сьогодні стоїть важливе завдання — працювати

на перспективу та планувати видатки державного бюджету так, щоб мати можливість купувати потрібну Збройним силам України техніку та озброєння, відновити виробництво техніки та зброї для забезпечення сфери оборони. Ми розуміємо, що сьогодні, під обстрілами, зробити це на території України вкрай важко, однак, потрібно запланувати зазначені заходи на майбутнє, щоб після перемоги, здійснити задумане. Крім того, це дозволить залучити додаткові інвестиції, збільшити кількість робочих місць, підтримати економіку держави та пришвидшити її відновлення.

Література

1. Биховченко В. П. Управління видатками державного бюджету // Економічний вісник. Серія: Фінанси, облік, оподаткування. 2020. Вип. 4. С. 13–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ehsfat_2020_4_3 (дата звернення: 21.06.2023)
2. Касьяненко Л. М., Вовкочин І. В. Державний контроль за видатками бюджету на сектор безпеки та оборони // Ірпінський юридичний часопис. 2021. Вип. 1. С. 89–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/irpurpr_2021_1_11 (дата звернення: 21.06.2023)
3. Західна О. Р., Трохимчук Д. В., Глинський Р. А. Система видатків державного бюджету в сучасних умовах // Молодий вчений. 2018. № 9(2). С. 485–488. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_9\(2\)_48](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_9(2)_48) (дата звернення: 21.06.2023)
4. Шевченко О. В., Ніколаєва Л. В. Стан та перспективи виконання видаткової частини Державного бюджету на національну безпеку та оборону (2014–2023р.) // Адміністративне і фінансове право України: теорія і практика в умовах сьогодення: зб. наук. праць. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2022. С. 168–175.
5. Шевченко О. В., Ніколаєва Л. В. Державна фінансова підтримка в сфері забезпечення національної безпеки України // Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький, 2023. С. 395–398
6. Національна безпека // Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-71068> (дата звернення: 21.06.2023)
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.06.2023)
8. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003. № 964-IV (на сьогодні втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 21.06.2023)
9. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?lang=en> (дата звернення: 21.06.2023)
10. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (дата звернення: 21.06.2023)
11. Положення про Міністерство оборони України : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.06.2023)
12. Про Державний бюджет України на 2023 рік : Закон України від 03.11.2022 № 2710-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-IX#top> (дата звернення: 21.06.2023)
13. Інформація та звіти про стан виконання Державних бюджетів України // Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/budget> (дата звернення: 21.06.2023)
14. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» : Закон України від 23.02.2022 № 2099-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2099-20#n2> (дата звернення: 21.06.2023)

References

1. Bykhovchenko V. P. (2020). Upravlinnia vydatkamy derzhavnoho biudzhetu Ekonomichnyi visnyk. Seria: Finansy, oblik, opodatkuvannia, 4, 13–24. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ehsfat_2020_4_3 (date of access: 21.06.2023)
2. Kasianenko L. M., Vovkochyn I. V. (2021). Derzhavnyi kontrol za vydatkamy biudzhetu na sektor bezpeky ta obrony. Iripinskyi yurydychnyi chasopys, 1, 89–96. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/irpurpr_2021_1_11 (date of access: 21.06.2023)

3. Zakhidna O. R., Trokhimchuk D. V., Hlynskyi R. A. (2018). Systema vydatkiv derzhavnoho biudzhetu v suchasnykh umovakh. *Molodyi vchenyi*, 9 (2), 485–488. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_9\(2\)__48](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_9(2)__48) (date of access: 21.06.2023)
4. Shevchenko O. V., Nikolaieva L. V. (2022). Stan ta perspektyvy vykonannya vydatkovoï chastyny Derzhavnoho biudzhetu na natsionalnu bezpeku ta oboronu (2014–2023r.r.). *Administratyvne i finansove pravo Ukrainy: teoriia i praktyka v umovakh sohodennia*: zb. nauk. prats. Materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii. Kyiv, 168–175.
5. Shevchenko O. V., Nikolaieva L. V. (2023). Derzhavna finansova pidtrymka v sferi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Pravovi zasady orhanizatsii ta zdiisnennia publichnoi vlady*: zbirnyk tez VI Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii. Khmelnytskyi, 395–398.
6. Natsionalna bezpeka // *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-71068> (date of access: 21.06.2023)
7. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy 28.06.1996. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 21.06.2023)
8. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy 19.06.2003. (na sohodni vtratyv chynnist). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (date of access: 21.06.2023)
9. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy 21.06.2018 Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?lang=en> (date of access: 21.06.2023)
10. Pro oboronni zakupivli : Zakon Ukrainy 17.07.2020. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (date of access: 21.06.2023)
11. Polozhennia pro Ministerstvo oborony Ukrainy : Zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy 26.11.2014 (iz zminamy ta dopovnenniamy) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%B-F#Text> (date of access: 21.06.2023)
12. Pro Derzhavnyi biudzhhet Ukrainy na 2023 rik : Zakon Ukrainy 03.11.2022 Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-IX#top>
13. Informatsiia ta zvity pro stan vykonannya Derzhavnykh biudzhativ Ukrainy // Ministerstvo finansiv Ukrainy. Retrieved from: <https://mof.gov.ua/uk/budget> (date of access: 21.06.2023)
14. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro Derzhavnyi biudzhhet Ukrainy na 2022 rik” : Zakon Ukrainy 23.02.2022 Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2099-20#n2> (date of access: 21.06.2023)

УДК 351.86

Прохоренко Михайло Михайлович
*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри правового забезпечення
Національний університет оборони України*
Prokhorenko Mykhailo
*Candidate of Juridical Sciences, Docent,
Chief of the Department of Legal Support
National University of Defense of Ukraine*

Котляренко Олександр Петрович
*кандидат юридичних наук,
заступник начальника кафедри правового забезпечення
Національний університет оборони України*
Kotliarenko Oleksandr
*Candidate of Juridical Sciences,
Deputy Chief of the Department of Legal Support
National University of Defense of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9133

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL SECURITY OF THE LEGAL REGIME OF THE MARTIAL STATE IN UKRAINE

Анотація. У статті розглядається адміністративно-правовий режим воєнного стану в контексті сучасної України. Звертається увага на основні аспекти цього поняття, включаючи його визначення, складові та роль у регулюванні суспільних відносин в умовах військової загрози публічним цінностям, державній незалежності та територіальній цілісності.

Розглянуто основні правові категорії, а саме: правовий режим; адміністративно-правовий режим, адміністративно-правове забезпечення та воєнний стан. Це надало можливість сформулювати авторське визначення адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану.

Окреслено механізм забезпечення адміністративно-правового режиму воєнного стану та основні його аспекти, зокрема: порядок запровадження та припинення, забезпечення безпеки, порядку, дотримання міжнародних зобов'язань, тощо. Основним елементом ефективного забезпечення правового режиму що розглядається є нагілення відповідних суб'єктів повноваженнями на здійснення заходів адміністративно-правового режиму воєнного стану.

Окремої уваги приділено проблемі тимчасового обмеження окремих конституційних прав і свобод громадян, як заходу, необхідному для безпечного застосування інших заходів правового режиму воєнного стану та забезпечення з боку держави людині невід'ємних її прав і свобод.

Загалом, стаття спрямована на аналіз адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану в Україні. Нами підкреслюється актуальність дослідження даної теми, оскільки адміністративно-правовий режим воєнного стану має важливе значення для забезпечення порядку та безпеки під час збройного конфлікту. Стаття описує, що адміністративно-правове забезпечення адміністративно-правового режиму воєнного стану в Україні означає створення надзвичайного правового середовища, що сприяє ефективному функціонуванню держави та захисту інтересів громадян в умовах воєнної загрози чи збройного конфлікту.

Ключові слова: правовий режим воєнного стану, адміністративно-правовий режим воєнного стану, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правове забезпечення правового режиму воєнного стану.

Summary. The article examines the administrative and legal regime of martial law in the context of modern Ukraine. Attention is drawn to the main aspects of this concept, including its definition, components and role in regulating social relations in the conditions of a military threat to public values, state independence and territorial integrity.

The main legal categories are considered, namely: legal regime; administrative-legal regime, administrative-legal support and martial law. This provided an opportunity to formulate the author's definition of administrative and legal support of the legal regime of martial law.

The mechanism for ensuring the administrative and legal regime of martial law and its main aspects are outlined, in particular: the procedure for introducing and terminating it, ensuring security and order, compliance with international obligations, etc. The main element of effective provision of the legal regime under consideration is the granting of powers to the relevant subjects to implement the measures of the administrative and legal regime of martial law.

Particular attention is paid to the problem of temporary restriction of individual constitutional rights and freedoms of citizens, as a measure necessary for the safe application of other measures of the legal regime of martial law and the provision by the state of a person's inalienable rights and freedoms.

In general, the article is aimed at analyzing the administrative and legal support of the administrative and legal regime of martial law in Ukraine. We emphasize the relevance of the study of this topic, since the administrative and legal regime of martial law is important for ensuring order and security during the war in Ukraine. The article describes that the administrative-legal provision of the administrative-legal regime of martial law in Ukraine means the creation of an extraordinary legal environment that contributes to the effective functioning of the state and the protection of the interests of citizens in conditions of military threat or conflict.

Key words: martial law legal regime, administrative-legal regime of martial law, administrative-legal support, administrative-legal support of martial law legal regime.

Постановка проблеми. В сучасних умовах життя, з якими справляється сучасна Україна, набули актуальності ряд важливих питань, що раніше залишалися малодослідженими через різноманітні умови та чинники. Одним з таких питань є адміністративно-правове забезпечення правового режиму воєнного стану. В умовах широкомасштабного російського вторгнення аналіз загальних та специфічних аспектів змісту умов та порядку введення правового режиму воєнного стану дозволить в подальшому зменшити вплив негативних чинників на ефективність діяльності суб'єктів забезпечення цього правового режиму та підвищити її.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній адміністративно-правовій науці було приділено увагу деяким аспектам адміністративно-правових режимів. Основна увага вчених зверталася на загальний аналіз цих режимів, або присвячувалась окремим правовим режимам, зокрема ці питання розглядали Н. В. Коваленко [1], С. О. Кузніченко [2], В. О. Голуб [3], В. Я. Настюк, В. В. Белєвцева [4], О. В. Маковська А. В. [5], А. Т. Комзюк [6], Д. О. Кузьменко [7], С. М. Мельник [8] та інші дослідники.

Різні дослідники та експерти трактують поняття воєнного стану залежно від свого наукового підходу, контексту та специфіки дослідження. Ось декілька підходів до трактування воєнного стану. Політичний підхід — воєнний стан як інструмент політичної влади, використовується для зміцнення влади або забезпечення контролю влади над ситуацією в країні. Правовий підхід — дослідження як закони та конституційні норми регулюють введення та функціонування воєнного стану, а також які

права та свободи громадян можуть бути обмежені під час його дії. Військовий підхід — воєнний стан розглядається з військово-стратегічної точки зору, як воєнний стан впливає на підготовку воєнних дій, мобілізацію ресурсів та стратегічне планування. Соціологічний підхід — вплив на суспільство, зміни в поведінці громадян, взаємини між різними соціальними групами та вплив на психологічний стан населення. Міжнародний підхід — дослідження воєнного стану в контексті міжнародних відносин: реакцію міжнародної спільноти; наслідки для міжнародних відносин, тощо.

Вказані підходи допомагають отримати комплексне розуміння правового регулювання воєнного стану для досягнення мети нашого дослідження.

Формулювання цілей статті. Через дослідження поглядів науковців на ключові правові категорії визначити сутність та сформулювати поняття адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Одним з особливих адміністративно-правових засобів для відвернення загроз національній безпеці та відсічі збройної агресії є введення адміністративно-правового режиму воєнного стану. Проте досягнення мети впровадження зазначеного правового режиму можливе лише при належному рівні адміністративно-правового забезпечення. Ефективність механізмів цього режиму впливає на можливість суб'єктів забезпечити досягнення основної мети — захисту публічних інтересів та національної безпеки. Зазначений адміністративно-правовий режим передбачає введення особливих заходів для протидії загрозам та забезпечення стабільності в умовах збройної агресії.

Тому постає необхідність у розумінні таких понять як адміністративно-правовий режим, адміністративно-правове забезпечення та воєнний стан. У свою чергу термін правовий режим також трактується по-різному. Основне його розуміння — це результат правового регулювання, тобто як конкретний стан суспільних відносин, сформований через дію правових норм. В даному розумінні «правовий режим» виступає як зовнішній вираз (правова форма) правового регулювання у певній сфері суспільного життя [4].

Термін «правовий режим» або «режим правового регулювання» суспільних відносин визначається як юридична форма, яка встановлює порядок або стан правового регулювання в конкретній сфері суспільного життя [25]. Загалом, правовий режим представляє собою особливий спосіб правового регулювання, який виявляється у певному поєднанні юридичних засобів і сприяє формуванню соціального стану та конкретного рівня підтримки або обмеження інтересів суб'єктів права [17].

Ці характеристики також доцільні для адміністративно-правового режиму, який можна розглядати як спеціальний спосіб адміністративно-правового регулювання. Цей режим забезпечує створення бажаного стану публічного управління шляхом впровадження відповідних структур, інструментів та процедур. Також він визначає порядок реалізації прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб [9, с. 282; 6;5, с. 263].

За загальним підходом, адміністративно-правове забезпечення охоплює систему заходів, що забезпечують виконання та здійснення адміністративних норм, процедур і стандартів в сфері публічного управління з метою досягнення певних цілей, ефективності та захисту прав суб'єктів. Його мета полягає в забезпеченні додержання правил та стандартів у сфері публічного управління, забезпеченні ефективної діяльності адміністративних органів та інших суб'єктів влади, а також захисті інтересів громадян і юридичних осіб.

У законі України «Про правовий режим воєнного стану» зазначається, що під воєнним станом необхідно розуміти особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадя-

нина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [20].

Беручи до уваги розглянуті погляди науковців, а також враховуючи зміст законодавчого визначення адміністративно-правового режиму воєнного стану під адміністративно-правовим забезпеченням правового режиму воєнного стану слід розуміти адміністративну діяльність суб'єктів забезпечення правового режиму воєнного стану, в межах визначених адміністративно-правовими нормами виключних повноважень, з метою відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [16, с. 259].

Визначення воєнного стану як правового режиму підкреслює, що високий ступінь надзвичайності цього режиму не скасовує дію цінностей і принципів, визначених в державі, включаючи ті, що закріплені у Конституції України [2]. Основні ідеї, такі як верховенство права та демократія, пріоритет прав і свобод людини та громадянина, баланс між публічними та приватними інтересами, законність та інші, на яких заснована організація та функціонування української держави та її суспільно-політичне життя, залишаються невід'ємними.

Необхідно підкреслити, що навіть в умовах воєнного стану громадянам гарантується захист їхніх прав і свобод. Конституцією України визначено перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені за будь-яких умов [2].

Окрім цього, встановлення воєнного стану пов'язане з можливістю реалізації спеціальних заходів, які визначають особливості функціонування публічних та громадських інституцій, а також реалізацію конкретних прав та обов'язків учасників суспільних відносин. Це може включати обмеження деяких конституційних прав громадян. Проте важливо зауважити, що введення воєнного стану ще не означає автоматичного застосування всіх можливих заходів, передбачених законом. Встановлення досліджуваного режиму є вкрай чутливим кроком і може мати вагомий вплив на громадянське суспільство, тому запровадження і здійснення заходів правового режиму воєнного стану, має відповідати не лише основним вимогам верховенства права та законності, але й розсудливим міркуванням стосовно доцільності, об'єктивної необхідності, виправданості і співмірності. Справжня мета цих заходів полягає не в тимчасових обмеженнях, а в мобілізації відповідних ресурсів та створенні найсприятливіших умов для подолання наслідків певної загрози і позитивної реакції на неї [21, с. 201].

Ось деякі актуальні аспекти запровадження та забезпечення правового режиму воєнного стану для України: запровадження правового режиму

воєнного стану наділяє суб'єктів його забезпечення на здійснення спеціальних заходів; під час дії правового режиму воєнного стану можуть тимчасово обмежуватися деякі права та свободи громадян; воєнний стан передбачає введення виняткового режиму публічного управління, що реалізується шляхом часткової зміни в організації функціонування органів держави, введення спеціальних правил та обмежень для громадян, тощо; забезпечення невід'ємних прав і свобод людини — організація евакуації, медична допомога, розподіл гуманітарних вантажів тощо; забезпечення перерозподілу повноважень.

У кожній конкретній кризовій ситуації важливо збалансувати потреби в забезпеченні безпеки держави та забезпеченні прав і свобод громадян. Правовий режим воєнного стану має бути чітко регульованим законами України та відповідати принципам правової держави.

Процедура введення та припинення воєнного стану чітко визначена в законодавстві. Зокрема, стаття 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» регулює цей порядок. Згідно цієї статті, пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в конкретних її місцевостях подає на розгляд Президенту України Рада національної безпеки і оборони України. Президент, якщо виникає необхідність введення воєнного стану, видає відповідний Указ і негайно звертається до Верховної Ради України щодо затвердження цього рішення та подає проект відповідного Закону. Верховна Рада України не пізніше ніж два дні збирається на пленарне засідання для розгляду питання про затвердження Указу Президента України. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», затверджений Верховною Радою України, публікується офіційно одночасно з Законом, який затверджує цей Указ, і набирає чинності одночасно із Законом [19; 17].

Згідно зі статтею 7 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан на всій території України або в окремих її місцевостях припиняється після закінчення строку, на який його було введено. Проте до закінчення цього строку, за умови усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, Президент України може прийняти Указ про скасування воєнного стану, про що має бути негайно через медіа.

Особливим елементом організації публічного управління в умовах воєнного стану є створення тимчасових державних органів — військових адміністрацій. Згідно зі статтею 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», ці адміністрації можуть бути сформовані на територіях, де введено воєнний стан, з метою дотримання Конституції та законів України, спільно з військовим командуванням впроваджувати та контролювати

реалізацію заходів в рамках правового режиму воєнного стану, забезпечення оборони, цивільного захисту, громадської безпеки та порядку, а також захисту прав, свобод та законних інтересів громадян. Рішення про створення військових адміністрацій приймає Президент України на підставі рекомендацій обласних державних адміністрацій або військового командування [6, с. 104].

Окрім формування спеціальних владних структур під час воєнного стану, таких як військові адміністрації, органи виконавчої влади, зокрема Кабінет Міністрів України, інші державні органи, а також військове командування і органи місцевого самоврядування, продовжують реалізовувати свої повноваження, передбачені Конституцією України та законами України. Зауважимо, що в період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження суддів, органів прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, розвідувальних органів та органів, які здійснюють контррозвідувальну діяльність.

Зокрема, в період воєнного стану, введеного в Україні внаслідок збройної агресії, особливих повноважень набуває військове командування, до якого належать Головнокомандувач Збройних Сил України, Командувач об'єднаних сил Збройних Сил України, командувачі видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, командувачі (начальники) органів військового управління, командири з'єднань, військових частин Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань [17].

З огляду на те, що головним обов'язком держави є забезпечення прав і свобод людини, то в умовах правового режиму воєнного стану, коли виконання цього обов'язку в повному обсязі неможливо, постає питання щодо обмеження певних їх прав і свобод [4]. Зокрема, стаття 64 Конституції України закріплює, що конституційні права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені лише в тих випадках, які передбачені самою Конституцією. Це особливо стосується умов воєнного стану, коли можуть бути введені обмеження певних прав та свобод з обов'язковим вказанням строку їхньої дії. Звернімо увагу, що ці обмеження не можуть торкатися прав, визначених у статтях 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України, що і було враховано в Указі Президента України № 64 / 2022 від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні» [17].

Мета запровадження адміністративно-правового режиму воєнного стану досягається здійсненням спеціальних заходів, які передбачені законодавством України. Вони запроваджуються та реалізуються військовим командуванням самостійно або разом із військовими адміністраціями (у разі

їх утворення), у взаємодії з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. До основних заходів правового режиму воєнного стану належать такі: запроваджувати трудову повинність; використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності; примусово відчужувати майно; запроваджувати комендантську годину, та інше [19].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, адміністративно-правовий режим воєнного стану, що запроваджений в Україні внаслідок збройної агресії РФ, можна характеризувати як надзвичайний та особливий правовий режим, який має загальнодержавний і тимчасовий характер. Цей режим реалізується шляхом створення спеціальних органів, запровадження особливих інструментів та процедур для публічного управління, а також визначає мож-

ливість обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб під час його дії.

Адміністративно-правове забезпечення правового режиму воєнного стану являє собою здійснення адміністративної діяльності суб'єктами, уповноваженими на здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Така діяльність обмежується нормами адміністративного права та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню спеціальних повноважень. Основною метою правового режиму воєнного стану є: відвернення загрози, відсіч збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Література

1. Коваленко Н. В. Адміністративно-правові режими: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук: «12.00.07» адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запоріжжя, 2017. 34 с.
2. Кузнiченко С. О., Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель : монографія. Одеса, 2011. 323 с.
3. Голуб В. О. Становлення та розвиток інституту адміністративно-правового режиму воєнного стану: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук: спец: «12.00.07» адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2017. 11 с.
4. Настюк В. Я., Белєвцева В. В., Адміністративно-правові режими в Україні : монографія. Харків, 2009. 128 с.
5. Маковська О. В. Поняття і класифікація адміністративних режимів у теорії адміністративного права. Прикарпатський юридичний вісник. 2015. Вип. 3. С. 197–198.
6. Комзюк А. Т., Комзюк М. А., Липій Є. А. Адміністративно-правовий режим воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку з московською військовою агресією. Науковий вісник публічного та приватного права. 2022. Вип. 3. С. 100–106.
7. Кузьменко Д. О. Адміністративно-правове регулювання діяльності органів публічної адміністрації в зоні проведення операції об'єднаних сил. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук: спец.: «12.00.07» адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2020. 66 с.
8. Мельник С. М. Адміністративно-правовий статус військових адміністрацій в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. Вип. 6. С. 100–104.
9. Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Х.: Право, 2010. 624 с.
10. Визначення агресії: затверджено Резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (дата звернення: 13.08.2023).
11. Гусар О. А., Мандрика О. П., Рустамова М. І. Законодавче забезпечення адміністративно-правових режимів. Юридичний вісник. 2020. № 4 (57). С. 69–74.
12. Коваленко Н. Поняття та ознаки адміністративно-правового режиму. Адміністративне право і процес. 2020. № 1. С. 106–110.
13. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.08.2023).
14. Мінка Т. П. Онтологічна характеристика правового режиму. Право і суспільство. 2012. № 3. С. 123–127.
15. Пашинський В. Поняття адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану. Міжнародно-правова оцінка російської воєнної агресії в Україні та захист фундаментальних прав людини. 2022. С. 258–261.
16. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 р. № 181-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.08.2023)
17. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 / 2022, затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 18.08.2023).

18. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 15.08.2023)
19. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 15.08.2023)
20. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : Підручник. 2-ге вид. Київ : Алерта, 2010. URL: <https://moreknig.org/reader/32221/page/58/> (дата звернення: 15.08.2023)
21. Скрипка С.С. Правовий режим воєнного стану. Проблеми сучасної поліцейстики: тези доп. III наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 11 трав. 2023 р.). Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 200–202.

References

1. Kovalenko N.V. Administrative and legal regimes: autoref. thesis for obtaining the scientific degree of doctor of juridical sciences: “12.00.07” administrative law and process; finance law; information law. Zaporizhzhia, 2017. 34 p.
2. Kuznichenko S.O., Extraordinary administrative and legal regimes: foreign experience and the Ukrainian model: monograph. Odessa, 2011. 323 p.
3. Golub V.O. Formation and development of the institution of the administrative-legal regime of martial law: author’s abstract. thesis to obtain the scientific degree of Candidate of Law. Sciences: special: “12.00.07” administrative law and process; finance law; information law. Kyiv, 2017. 11 p.
4. Nastyuk V.Y., Belevtseva V.V., Administrative and legal regimes in Ukraine: monograph. Kharkiv, 2009. 128 p.
5. Makovska O.V. Concept and classification of administrative regimes in the theory of administrative law. Carpathian Legal Gazette. 2015. Issue 3. P. 197–198.
6. Komzyuk A.T., Komzyuk M.A., Lypiy E.A. The administrative and legal regime of martial law introduced in Ukraine in connection with Moscow’s military aggression. Scientific bulletin of public and private law. 2022. Issue 3. P. 100–106.
7. Kuzmenko D.O. Administrative and legal regulation of the activity of public administration bodies in the area of the operation of the joint forces. thesis for obtaining the scientific degree of candidate of juridical sciences: special: “12.00.07” administrative law and process; finance law; information law. Kyiv, 2020. 66 p.
8. Melnyk S.M. Administrative and legal status of military administrations in Ukraine in the conditions of the legal regime of martial law // Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law. 2022. Issue 6. P. 100–104.
9. Administrative law : textbook / Yu.P. Bityak (head of the author’s group), V.M. Harashchuk, V.V. Bogutskiy, etc.; for general ed. Yu.P. Bytyaka, V.M. Harashchuk, V.V. Zuy. Kh.: Pravo, 2010. 624 p.
10. Definition of aggression: approved by Resolution 3314 (XXIX) of the UN General Assembly of December 14, 1974. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (date of access: 13.08.2023)
11. Husar O.A., Mandryka O.P., Rustamova M.I. Legislative provision of administrative and legal regimes. Legal Bulletin. 2020. No. 4 (57). P. 69–74.
12. Kovalenko N. Concepts and features of the administrative-legal regime. Administrative law and process. 2020. No. 1. P. 106–110.
13. Constitution of Ukraine : Law dated June 28, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%0D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 15.08.2023).
14. Minka T.P. Ontological characteristics of the legal regime. Law and society. 2012. No. 3. P. 123–127.
15. Pashynskiy V. The concept of administrative and legal support of the legal regime of martial law. International legal assessment of Russian military aggression in Ukraine and protection of fundamental human rights, 2022. P. 258–261.
16. The issue of introducing and ensuring the implementation of measures of the legal regime of martial law in Ukraine: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 24, 2022 No. 181-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text> (date of access: 15.08.2023).
17. On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No. 64 / 2022, approved by the Law of Ukraine dated February 24, 2022 No. 2102-IX. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (date of access: 18.08.2023).
18. On the defense of Ukraine : Law of Ukraine dated 06.12.1991 No. 1932-XII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1992. No. 9. Art. 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (date of access: 15.08.2023)
19. On the legal regime of martial law : Law of Ukraine dated May 12, 2015 No. 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (date of access: 13.08.2023)
20. Skakun O.F. Theory of law and the state : Textbook. 2nd edition Kyiv : Alerta, 2010. URL: <https://moreknig.org/reader/32221/page/58/> (date of access: 15.08.2023)
21. Skrypka S.S. The legal regime of martial law. Problems of modern polytheistics: theses add. III Sciences-practice conference (Vinnytsia, May 11, 2023). Vinnytsia: KhNUVS, 2023. P. 200–202.

УДК 342.951:355/359

Тарнополова Марія Юріївна

ад'юнкт штатний

науково-організаційного відділення

Військового інституту

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Tarnopolova Mariia

Postgraduate Student of the

Scientific and Organizational Department of the

Military Institute of the

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0002-4360-861X

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9158

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ЯК ФУНКЦІЯ ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ PROTECTION OF THE CIVILIAN POPULATION AS A FUNCTION OF MILITARY-CIVIL ADMINISTRATIONS

Анотація. У статті проаналізовано чинне законодавство України в частині закріплених ним на цей час механізмів захисту цивільного населення під час збройного конфлікту в Україні. Розглянуто питання завдань та функцій військово-цивільних адміністрацій у розрізі здійснення ними, серед іншого, захисту населення на територіях ведення бойових дій та осіб, які вимушено переселилися з таких адміністративно-територіальних одиниць.

З огляду на несформованість на сьогодні системи захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту в Україні статтю пропонується подальше нормативне врегулювання проблеми захисту цивільного населення та його практичне втілення здійснювати з урахуванням кращих світових практик та досвіду передових країн світу.

Ключові слова: захист цивільного населення, військово-цивільні адміністрації, тимчасово окуповані території, публічне адміністрування, органи місцевого самоврядування, антитерористична операція, операція об'єднаних сил, воєнний стан, внутрішньо переміщені особи.

Summary. The author of the article analyzed the current legislation of Ukraine in terms of the mechanisms currently enshrined in it for the protection of civilians during the armed conflict in Ukraine. The author examined the tasks and functions of military-civilian administrations in terms of, inter alia, protection of the population in the territories of hostilities and persons who have been forcibly displaced from such administrative-territorial units.

Taking into account a wide range of powers, status and appointment of civil-military administrations in general, positive trends were noted in the direction of solving problematic issues of local governance in the areas of active hostilities in general and, in particular, issues of protection of civilians (both the population of the temporarily occupied territories and the population in the territories of hostilities, persons who have been forcibly displaced to other administrative-territorial unit, citizens of Ukraine, stateless persons or citizens of other states).

Nevertheless, the system of protection of civilians in armed conflict in Ukraine has not yet been fully formed and requires significant improvements to bring Ukrainian legislation into strict compliance with the requirements of the Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, this is possible by implementing the best and most effective global practices and the experience of the world's leading countries.

The article defines that the protection of civilians is a significant part of the tasks and functions of civil-military administrations, which, with the beginning of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, were also vested with the authority to ensure the implementation of state guarantees for the protection of human and civil rights and freedoms under martial law, emergency or state of emergency, as defined by the Constitution and laws of Ukraine.

Solving the problem of a clear (not open to different interpretations) regulatory regulation of the protection of civilians in the armed conflict in Ukraine (including through the tasks and functions of the Civil-Military Administration) will definitely con-

tribute to ensuring the realization of fundamental human and civil rights and freedoms, as well as strengthening the authority of local authorities, the inviolability of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine.

Given the current lack of formation a system for the protection of civilians in the context of the armed conflict in Ukraine, the article proposes that further regulatory regulation of the issue of protection of civilians and its practical implementation should be carried out with due regard for the best international practices and the experience of the world's leading countries.

Key words: civilians, protection of civilians, civil-military administrations, armed conflict, hostilities, annexation, temporarily occupied territories, public administration, hybrid warfare, National Security and Defense Council of Ukraine, national security, President of Ukraine, state bodies, local self-government bodies, anti-terrorist operation, Joint Forces Operation, martial law, international humanitarian law, human and civil rights and freedoms, internally displaced persons.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні перетворення кінця 2013 — початку 2014 років, що відбувалися в нашій державі, та вторгнення Російської Федерації у лютому 2014 року, анексія Автономної Республіки Крим та частини територій Донецької та Луганської областей висвітлили низку проблемних питань, пов'язаних з тодішнім інституційним механізмом публічного адміністрування, що виявився неефективним у зв'язку із неспроможністю органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на місцях виконувати покладені на них Конституцією України та законами України повноважень як під час виникнення короткострокових внутрішніх дестабілізуючих ситуацій, так і під час довгострокових зовнішніх загроз, зокрема внаслідок їх фактичного самоусунення від виконання своїх повноважень.

Держаний апарат, органи виконавчої, законодавчої влади, усвідомлюючи нагальну необхідність врегулювання відповідних процесів в державі і суспільстві, розуміючи наслідки втручання Російської Федерації в діяльність публічно-політичних інституцій та інститутів громадянського суспільства, що іменується як «гібридна війна» [1], зробили та прийняли ряд нормативно-правових актів, які мали тією чи іншою мірою вирішувати нагальні проблемні питання того часу відповідно до Конституції та законів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям написання статті стали праці вітчизняних фахівців у галузі адміністративного права таких як: В. Й. Шевченко [1], О. С. Шутова [22], Гуцин О. О., М. І. Ануфрієв [23], Білозьоров Є. В., О. П. Сікорський [21], Дубенко В. Д. [25] та ін.

Формулювання мети. Метою статті є узагальнення наявної нормативно-правової бази, а також формулювання авторського бачення та оцінки факту створення такого інституту публічного адміністрування як військово-цивільні адміністрації та подальше нормативне врегулювання проблеми захисту цивільного населення та його практичне втілення здійснювати з урахуванням кращих дієвих світових практик та досвіду передових країн світу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень статті 107 Конституції України Рада національної безпеки і оборони України є коорди-

наційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, який координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони [2]. На нього покладені функції з координації та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час та в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України, а також внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони відповідно до статті 3 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [3].

Враховуючи визначені законодавцем повноваження та функції вищезазначеного державного органу, а також ряд процесів, що відбувалися в країні, 13.04.2014 відбулося екстрене засідання Ради національної безпеки і оборони України, за результатами якого представники державної влади в особі виконуючого обов'язки Президента України закликали бойовиків скласти зброю до 14 квітня з гарантією повної амністії для тих, хто не стріляв в українських правоохоронців [4]. Результатом відмов від переговорного процесу, згоди скласти зброю представниками держави-агресора та сепаратистами, у відповідь на вбивства та поранення українських воїнів, погрози та знуцання з мирного проукраїнського населення, захоплення будівель місцевих адміністрацій міст Донецької та Луганської областей, відділів поліції, захарачення вулиць українських міст барикадами стало введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13.04.2014 «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» [5].

Зазначене рішення Ради національної безпеки і оборони України встановлює дату початку антитерористичної операції на Сході України — 13.04.2014 — та визначає особливості її правового режиму [1].

Вказане рішення Ради національної безпеки і оборони України було введено в дію указом виконуючого обов'язки Президента України — Головою Верховної Ради України відповідно до статті 112 Конституції України, яка передбачає, що у разі

дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108 (дострокове припинення повноважень Президента України), 109, 110, 111 Конституції виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України [2]. Даний зміст статті 112 Конституції у редакції відповідно до Закону України від 21.02.2014 № 742-VII «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» [6].

Наказом Антитерористичного центру при Службі безпеки України від 07.10.2014 № 33/6/а «Про визначення районів проведення антитерористичної операції та термінів її проведення» були визначені такі райони проведення антитерористичної операції та терміни її проведення:

Донецька і Луганська області — з 07 квітня 2014 року;

Харківська область — з 07 квітня 2014 року до 14 вересня 2014 року [7].

В умовах такого конфлікту, на противагу нехтуванню нормами міжнародного гуманітарного права з боку держави-агресорки, позиціонування останньою збройного конфлікту виключно як внутрішнього, тобто такого, що має неміжнародний характер (ведення бойових дій на території Донецької та Луганської областей силами «місцевого ополчення», що висловлює невдоволення змінами у політичній, економічній та соціальній сферах в Україні), як ми бачимо, Україна чітко окреслила для себе захист життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави в якості ключових напрямків державної політики, слідування яким забезпечить державний суверенітет України, її демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут громадян [8].

Серед вказаних заходів також визначено захист вразливих верств населення та забезпечення нормальної життєдіяльності цивільних в районах проведення антитерористичної операції (операції об'єднаних сил) на території Донецької та Луганської областей.

Загострення збройного конфлікту, погіршення соціальних, фінансових та безпекових умов перебування цивільного населення, яке знаходилося на тимчасово окупованих територіях, територіях ведення бойових дій у Донецькій та Луганській областях або вимушено переселилися для безпечного проживання на території інших адміністративно-територіальних одиниць, та ряд інших питань щодо суб'єктів, які здійснювали господарську діяльність, органів державної влади, місцевого самоврядування, а також органів адміністративно-господарського управління та контролю потребували подальшого врегулювання.

З метою визначення статусу території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії

Російської Федерації, встановлення особливого правового режиму на цій території, визначення особливостей діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб Верховною Радою України було прийнято Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Частиною першою статті 4 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачається, що на тимчасово окупованій території на строк дії цього Закону поширюється особливий правовий режим:

- перетину меж тимчасово окупованої території;
- вчинення правочинів;
- проведення виборів та референдумів;
- реалізації інших прав і свобод людини і громадянина.

При цьому, правовий режим тимчасово окупованої території в свою чергу передбачає також особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території [9].

Законодавчо визначено, що до тимчасово окупованих територій віднесені сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води цих територій; внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; та повітряний простір над територіями, зазначеними вище [9]. Пізніше цей перелік було уточнено та віднесено до тимчасово окупованих територій окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей.

Закон України від 02.09.2014 № 1669-VII «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» визначає тимчасові заходи для забезпечення підтримки суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення антитерористичної операції, та осіб, які проживають у зоні проведення антитерористичної операції або переселилися з неї під час її проведення [10]. Даний нормативно-правовий акт є важливим з точки зору початку генерування передумов реформування моделей територіальної організації та здійснення повноважень органами виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в райо-

ні бойових дій, чіткому розмежування та наданні понятійного апарату щодо територій, які контролювали незаконні збройні формування російської федерації та території підконтрольні українській владі, а також продовженням формування державної політики з захисту цивільного населення, яке постраждало або зазнало негативного впливу від збройного конфлікту.

Так, територія проведення антитерористичної операції — це територія України, на якій розташовані населені пункти, визначені у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція [10].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.10.2014 № 1053-р було затверджено Перелік населених пунктів, на території на яких здійснювалася антитерористична операція. Станом на момент видання даного нормативно-правового акту до них входили:

Донецька область — 28 міст обласного значення, включаючи місто Донецьк, адміністративно-територіальний устрій яких включав 16 міст, 88 селища міського типу, 39 сіл, 56 селищ, що знаходилися в підпорядкуванні 58 міських, 42 селищних та 2 сільських рад; територію 18 районів, що включали в себе 8 міст, 43 селища міського типу, 883 села, 140 селища, які знаходилися в підпорядкуванні 8 міських, 39 селищних та 252 сільських рад;

Луганська — 14 міст обласного значення, включаючи місто Луганськ, адміністративно-територіальний устрій яких включав 14 міст, 53 селища міського типу, 21 село, 31 селище, що знаходилися в підпорядкуванні 30 міських, 36 селищних та 1 сільської рад; територію 18 районів, що включали в себе 9 міст, 56 селища міського типу, 657 сіл, 71 селище, що знаходилися в підпорядкуванні 9 міських, 53 селищних та 205 сільських рад;

Харківська область — одне місто обласного значення (місто Ізюм) та 60 селищ, що входили до складу Ізюмської міської ради та 17 сільських рад [11].

В подальшому дане розпорядження Кабінету Міністрів України втратило чинність на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 № 1275-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України». Станом на 23.01.2019 до переліку населених пунктів, на території на яких здійснювалася антитерористична операція, було віднесено:

Донецька область — 28 міст обласного значення, включаючи місто Донецьк, адміністративно-територіальний устрій яких включав додатково ще 11 міст, 86 селищ міського типу, 65 сіл, 60 селищ,

що знаходилися в підпорядкуванні 49 міських, 38 селищних та 2 сільських рад та 1 міської територіальної громади; територію 17 районів, що включали в себе вже 13 міст, 45 селища міського типу, 854 села, 146 селища, що знаходилися в підпорядкуванні 13 міських, 38 селищних та 204 сільських рад та 3 міських, 2 селищних та 4 сільських територіальних громад;

Луганська — 13 міст обласного значення, включаючи місто Луганськ, адміністративно-територіальний устрій яких включав додатково 12 міст, 50 селищ міського типу, 21 село, 31 селище, які знаходилися в підпорядкуванні 27 міських, 33 селищних та 1 сільської рад; територію 18 районів, що включали в себе вже 12 міст, 56 селища міського типу, 657 сіл, 71 селище, що знаходилися в підпорядкуванні 12 міських, 56 селищних, 165 сільських рад та 7 селищних та 2 сільських територіальних громад;

Харківська область — одне місто обласного значення (місто Ізюм) та 60 селищ, які входили до складу Ізюмської міської ради, 14 сільських рад та 1 сільської об'єднаної територіальної громади [12].

Фактично за тривалий період ведення бойових дій на Сході України територія, на якій здійснювалася антитерористична операція (Операція об'єднаних сил) не зазнала суттєвих змін та була сталою. Загальний показник адміністративно-територіальних одиниць у 2014 році за нашими розрахунками становив 90 міст, 240 селищ міського типу, 1600 сіл та 358 селищ. Наприкінці 2019 року антитерористична операція включала в себе 90 міст, 237 селищ міського типу, 1597 сіл та 368 селищ.

Приведені дані свідчать про те, що питання публічного адміністрування на місцях потребувало врегулювання на значних територіях та у великій кількості населених пунктів у безпосередній близькості від районів ведення бойових дій. Але, чи не в першу чергу, вирішення потребувало також питання захисту населення Донецької та Луганської областей, зокрема, осіб, які вимушено переїжджали до інших місць проживання як у зоні бойових дій, так і в інших областях України.

З метою встановлення додаткових гарантій дотримання та забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина, як системи закріплених Конституцією та законами України, принципів і норм конституційного права, які визначають правове юридичне та фактичне становище осіб (громадян України, іноземців, осіб без громадянства, біженців), їх конституційну правосуб'єктність, а також гарантії прав людини і її конституційно-правового статусу загалом [13, с. 284] було прийнято Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Цей нормативно-правовий акт надає нам не лише

чітке визначення внутрішньо переміщеної особи, але й у правовому тандемі з Законом України від 15.04.2014 № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлює напрямки державної політики щодо гарантій дотримання прав, свобод, гарантій та законних інтересів визначеної категорії суб'єктів.

Так, внутрішньо переміщеною особою (далі — ВПО) є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [14].

Правовий захист ВПО на даний час ми можемо розглядати, як надання гарантій реалізації та дотримання вже існуючих прав та свобод людини і громадянина, а також впровадження додаткових гарантій, пільг та забезпечувальних законодавчих норм для таких суб'єктів.

Правовою передумовою виникнення правового захисту є набуття статусу ВПО, що включає відповідність суб'єкта ознакам та наявність обставин, зазначених у визначенні ВПО та отримання довідки про взяття на облік ВПО, що є документом, який підтверджує факт внутрішнього переміщення і взяття на облік та відповідно засвідчує місце проживання ВПО на період наявності підстав.

Усі особи, які отримали довідки про взяття на облік ВПО та включені до Єдиної інформаційної бази даних про ВПО, здобувають та мають такі права та гарантії, як:

- право на захист від примусового внутрішнього переміщення або примусового повернення на покинуте місце проживання;
- права на отримання документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус;
- забезпечення реалізації соціальних прав, гарантій та пільг;
- забезпечення лікарськими засобами та надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я;
- забезпечення реалізації прав дітей ВПО;
- право на єдність родини та сприяння органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права у пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення;
- надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам відповідно до постанови

Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам»;

- можливість та порядок отримання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання;
- гарантування продовження виплати призначених державних допомог та пільг у період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення;
- звільнення ВПО від негативних наслідків невиконання грошових зобов'язань за кредитними договорами та договорами позики;
- отримання та надання волонтерської допомоги та виплат від міжнародних організацій;
- сприяння у поверненні на попереднє місце проживання та безкоштовний проїзд для добровільного повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення;
- свобода пересування через лінію розмежування та в'їзд на територію України з тимчасово окупованих територій тощо [14].

Разом з тим, постало питання визначення статусу адміністративно-територіальних одиниць, що знаходилися під контролем військових формувань російської федерації та незаконних військових формувань самопроголошених «донецької» та «луганської народної республіки», врегулювання порядку здійснення права громадян України на виїзд і в'їзд на контрольовану Україною територію та порядку переміщення вантажів і транспортних засобів, у зв'язку з чим 07.11.2014 за № 1085-р Кабінетом Міністрів України було прийнято розпорядження «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження», що на законодавчому рівні дало можливість поділу територій на контрольовану та неконтрольовану українським урядом [15].

Надалі це розпорядження (перелік населених пунктів) Кабінету Міністрів України уточнювалося рядом розпоряджень, зокрема від 05.05.2015 № 428-р та від 02.02.2022 № 117-р, якими переліки були розширені населеними пунктами, розташованими на лінії зіткнення [16], та слова «на лінії зіткнення» замінені словами «на лінії розмежування» [17].

Дане розпорядження зумовило прийняття ряду нормативно-правових документів, серед яких накази про тимчасове переміщення територіальних органів та Тимчасовий порядок контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей, затверджений наказом першого заступника керівника Антитерористич-

ного центру при Службі безпеки України (керівником Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей) від 12.06.2015 № 415ог, і Тимчасовий порядок контролю за переміщенням осіб через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей, затверджений наказом першого заступника керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України (керівником Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей) від 14.04.2017 № 222ог.

Преамбулою наказу від 12.06.2015 № 415ог визначено, що Тимчасовий порядок контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей затверджено, серед іншого, з метою забезпечення громадян та співробітників силових структур від загрози збройних нападів, з метою стабілізації економічного та оборонного сектору держави [18].

Потребують також уваги зміни правового статусу органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які відбувалися в аналізованій нами період.

Так, відповідно до статті 9 Закону України від 15.04.2014 № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» державні органи та органи місцевого самоврядування, що були утворені відповідно до Конституції та законів України, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території мають право діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Також будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законами України, а будь-які акти (рішення, документи), видані цими органами та/або особами, є недійсними і не створюють правових наслідків [9].

При цьому допускається, що органи державної влади, посадові особи, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи, що діють на контрольованій Україною території можуть організувати взаємодію, координаційні заходи та зв'язки з незаконними органами влади та місцевого самоврядування та їх посадовими особами, що створені і діють на тимчасово окупованих територіях, виключно задля «забезпечення національних інтересів України, захисту прав і свобод громадян України, виконання міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, сприяння відновленню в межах тимчасово окупованої території конституційного ладу України» [9].

Законом України від 16.09.2014 № 1680-VII «Про особливий порядок місцевого самоврядуван-

ня в окремих районах Донецької та Луганської областей» вводилося строком на три роки особливий порядок місцевого самоврядування, але не раніше моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, російських окупаційних військ, їх військової техніки, а також бойовиків та найманців з території України та відновлення повного контролю України за державним кордоном України. Тимчасовий порядок організації місцевого самоврядування в районі проведення антитерористичної операції було запроваджено з метою створення умов для якнайшвидшої нормалізації обстановки, відновлення правопорядку, конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для повернення жителів до вимушено залишених місць постійного проживання, їх реінтеграції, а також для відновлення життєдіяльності в населених пунктах у Донецькій та Луганській областях та розвитку територій [19].

Ключовими моментами є те, що самоврядування в районах проведення антитерористичної операції здійснюється відповідно до Конституції та законів України (тобто, виключно з урахуванням законних інтересів, захистом прав та свобод людини та громадянина); запроваджувався особливий порядок призначення керівників органів прокуратури і судів, який передбачає участь органів місцевого самоврядування у вирішенні цих питань; укладення Кабінетом Міністрів України, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади угод щодо економічного, соціального та культурного розвитку окремих районів Донецької та Луганської областей, підтримку соціально-економічному розвитку зазначених районів, розпочато створення загонів народної міліції, на які покладалася реалізація завдань з охорони громадського порядку в населених пунктах цих районів. Законодавчо було підкреслено політичну лояльність та підтримку цивільному населенню, якому гарантувалося право мовного самовизначення (вільного вибору мови спілкування, в тому числі використання будь-якої мови, в тому числі російської в приватному житті, сприяння використанню в усній та письмовій формі у сфері освіти, засобах масової інформації, в судочинстві, економічній, соціальній діяльності, при проведенні публічних (культурних) заходів і в інших сферах суспільного життя, розвиток та рівноправність цих мов, самовизначеність щодо «рідної» мови) та недопущення кримінального переслідування, притягнення до кримінальної, адміністративної відповідальності та покарання осіб — учасників подій на території Донецької, Луганської областей (стаття 3 Закону) [21].

27.01.2015 народними депутатами Комітету з питань національної безпеки і оборони Верховної Ради України було внесено проект, а 03.02.2015

був прийнятий та набрав чинності Закон України № 141-VIII «Про військово-цивільні адміністрації». В преамбулі нормативно-правового акту зазначено, що закон визначає організацію, повноваження і порядок діяльності військово-цивільних адміністрацій для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі проведення антитерористичної операції [20]. На практиці це стало механізмом розв'язання низки проблемних питань місцевого значення серед яких реалізація публічної влади, зміцнення засад конституційного ладу, забезпечення реалізації прав людини та громадянина, створення умов для забезпечення життєво важливих потреб та законних інтересів цивільного населення, а також взаємодія та координація між військово-цивільними адміністраціями та органами військового управління, військових частин, підрозділів в районі виконання бойових дій шляхом затвердження особливого порядку здійснення окремих повноважень органами місцевого самоврядування у районах проведення антитерористичної операції у разі коли відповідні органи місцевого самоврядування такі повноваження не здійснювали або самоусунулися від їх виконання.

Цей закон регламентує адміністративно-правове функціонування військово-цивільних адміністрацій (далі — ВЦА) та направлений на забезпечення їх діяльності, характеризується наявною системою удосконалення управління на місцях та є передумовою широкого обговорення способі забезпечення безпеки та життєдіяльності населення в районах ведення бойових дій через чітко визначеного суб'єкта.

Так, ВЦА — це тимчасові державні органи у селах, селищах, містах, районах та областях, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях), завданнями якої є забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, забезпечення правопорядку, участі у протидії актам збройної агресії, диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, зокрема проведення антитерористичної операції [20].

О. Сікорський аналізуючи правові засади утворення та діяльності ВЦА в Донецькій та Луганській областях виділяє чотири блоки повноважень ВЦА, а саме:

- 1) повноваження відповідних органів місцевого самоврядування, з урахуванням особливостей, встановлених Законом «Про місцеве самоврядування в Україні»;
 - 2) повноваження, передбачені Законом України та Податковим кодексом України;
 - 3) здійснення відповідно до Закону повноважень щодо організації проведення в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці всеукраїнських референдумів та виборів; прийняття рішень про звернення до суду щодо визнання незаконними актів місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальних громад у сфері їх спільних інтересів, а також повноваження районних, обласних рад та їх органів; боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території та інші повноваження передбачені цим та іншими нормативно-правовими актами України;
 - 4) повноваження встановлювати обмеження щодо перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без визначених документів, тимчасово обмежувати або забороняти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях, дорогах та ділянках місцевості; порушувати у порядку, визначеному Конституцією і законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань; організувати контроль за роботою підприємств телекомунікацій, використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для проведення роз'яснювальної роботи серед населення, особового складу військових формувань і правоохоронних органів; вилучати у громадян на зберігання вогнепальну зброю та боєприпаси, холодну зброю, а в підприємств, установ і організацій також навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини та інші права передбачені цим законом [21].
- Доречною є кваліфікація повноважень ВЦА у сфері планування та соціального розвитку, у сфері бюджету та фінансів, у сфері управління майном, у сфері містобудування, житлово-комунального господарства, торгівлі, побутового обслуговування, транспорту, зв'язку й телекомунікацій, у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури й спорту та соціального захисту населення, у сфері регулювання земельних відносин, охорони довкілля та пам'яток історії або культури, у сфері оборони, національної безпеки та цивільного захисту, повноваження щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, повноваження щодо вирішення організаційно-представницьких питань і питань у сфері адміністративно-територіального устрою [22].

В цілому позитивно оцінюючи факт створення такого інституту публічного адміністрування як ВЦА, деякі науковці вказують і на недоліки Закону України «Про військово-цивільні адміністрації».

Так, для прикладу, М. Ануфрієв зазначає, що Закон України мав на меті вирішити питання про статус органів місцевого самоврядування в районі проведення бойових дій та є тимчасовим нормативно-правовим актом. Відмічаючи позитивну сторону створення ВЦА, він наголошує, що саме ВЦА були органами влади, що могли допомогти стабілізувати ситуацію в районах, де проводилася антитерористична операція, та проводити заходи щодо укріплення влади загалом. При цьому, до недоліків Закону України науковець відносить порушення статей 17 та 33 Конституції України, а саме заборони для будь-кого використання Збройних Сил України та інших військових формувань для обмеження прав і свобод громадян, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності та гарантування свободи пересування, вільного вибору місця проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Дане твердження ґрунтується на пунктах 1 та 2 частини першої статті 5 Закону України, відповідно до яких ВЦА на відповідній території за погодженням з Антитерористичним центром при Службі безпеки України мають право встановлювати обмеження щодо перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без визначених документів та тимчасово обмежувати або забороняти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях, дорогах та ділянках місцевості, наголошуючи, що такі обмеження можливі лише при введенні на окремій чи всій території країни надзвичайного або військового стану відповідно до Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [23].

Таким чином, можна побачити, що суттєвий обсяг завдань та функцій ВЦА з самого початку їх створення складають саме питання забезпечення захисту цивільного населення у зонах їх діяльності, гарантування реалізації окремих громадянських, політичних, економічних та інших прав людини та громадянина.

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України ВЦА були наділені повноваженнями забезпечення в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану реалізації державних гарантій, визначених законами України [24]. Разом з тим як зазначає В. Дубенко питання захисту цивільного населення потребує особливої уваги. Лише активні дії з боку державної влади, так й з боку світової спільноти, зокрема в виді певних санкцій щодо правопорушника Конвенції IV, зможуть призвести до конструктивного діалогу щодо належного дотримання основних принципів міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення [25].

Висновки. Враховуючи широкий спектр повноважень, статус та призначення ВЦА загалом не можна не відмітити позитивних тенденцій за напрямком вирішення проблемних питань здійснення управління на місцях в районах проведення активних бойових дій в цілому та, зокрема, питань захисту цивільного населення (як населення тимчасово окупованих територіях, так і населення на територіях ведення бойових дій, осіб, які вимушено переселилися до інших адміністративно-територіальних одиниць, громадян України, осіб без громадянства або громадян інших держав).

Разом з тим, на нашу думку, система захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту в Україні на цей час остаточно не сформована та потребує суттєвих доопрацювань за напрямком приведення законодавства України у чітку відповідність до вимог Конвенції про захист цивільного населення під час війни, що можливо шляхом впровадження найкращих та найбільш дієвих світових практик та досвіду передових країн світу.

Розв'язання задачі чіткого (такого, що не допускає різностороннього тлумачення) нормативного врегулювання проблеми захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту в Україні (зокрема і через завдання та функції ВЦА) однозначно сприятиме як забезпеченню реалізації основних прав і свобод людини та громадянина, так і зміцненню авторитету державної влади на місцях, непорушності державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Література

1. Шевченко В. Адміністративно-правовий статус військово-цивільних адміністрацій. Науковий вісник Національної академії прокуратури України. 2016. № 4. С. 196–206. URL: <http://chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/12-2016/shevchenko.pdf> (дата звернення: 15.07.2023)
2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4687> (дата звернення: 15.07.2023)
3. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.07.2023)

4. 12 квітня 2014 року — початок російської військової агресії проти України на території Донеччини. Сайт Донецької обласної державної адміністрації (Опубліковано 12.04.2022, 07:30) URL: <https://dn.gov.ua/news/12-kvitnya-2014-roku-rochatok-rosijskoji-vijskovoyi-agresiyi-proti-ukrayini-na-teritoriyi-donechchini> (дата звернення: 15.07.2023)
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» : Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text> (дата звернення: 14.07.2023)
6. Про відновлення дії окремих положень Конституції України : Закон України від 21.02.2014 № 742-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text> (дата звернення: 15.07.2023)
7. Про визначення районів проведення антитерористичної операції та термінів її проведення : наказ Антитерористичного центру при Службі безпеки України від 07.10.2014 № 33/6/a. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0033950-14#Text> (дата звернення: 15.07.2023)
8. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#top> (дата звернення: 15.07.2023)
9. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 15.07.2023)
10. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції : Закон України від 02.09.2014 № 1669-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text> (дата звернення: 15.07.2023)
11. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.10.2014 № 1053-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-2014-%D1%80/ed20141030/conv#Text> (дата звернення: 15.07.2023)
12. Перелік населених пунктів, на території на яких здійснювалася антитерористична операція : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2015 № 1275-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-%D1%80#top> (дата звернення: 15.07.2023)
13. Скрипнюк О. В. Конституційне право України. Академічний курс: підруч. Для студ. вищ. навч. закл. К. : Ін Юре, 2010. 672 с.
14. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/conv#Text> (дата звернення: 03.07.2023)
15. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 № 1085-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-%D1%80/ed20220202#Text> (дата звернення: 15.07.2023)
16. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 № 1085-р : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.05.2015 № 428-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428-2015-%D1%80#n2> (дата звернення: 15.07.2023)
17. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 № 1085-р : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.02.2022 № 117-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2022-%D1%80#n2> (дата звернення: 15.07.2023)
18. Про затвердження Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей : Наказ першого заступника керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України (керівника Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей) від 12.06.2015 № 415ог. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v415_950-15#Text (дата звернення: 15.07.2023)
19. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей : Закон України від 16.09.2014 1680-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18#Text> (дата звернення: 15.07.2023)
20. Про Військово-цивільні адміністрації. Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19/ed20150203#Text> (дата звернення: 15.07.2023)
21. Сікорський О. Військово-цивільні адміністрації як спосіб забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі проведення антитерористичної операції // Наукові записки [Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Право. 2017. Вип. 1. С. 160–164. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=snslnnp_2017_1_30 (дата звернення: 15.07.2023)
22. Шутова О., Хайрулліна Д. Інститут військово-цивільних адміністрацій та його запровадження в зоні проведення антитерористичної операції. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 130–133. URL: <http://parjournal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/1-1.pdf> (дата звернення: 15.07.2023)

23. Ануфрієв М. І. Адміністративно-правовий статус військово-цивільних адміністрацій в зоні проведення антитерористичної операції. Наукові праці МАУП. 2016. Вип. 50. С. 73–76.

24. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#n6> (дата звернення: 15.07.2023)

25. Дубенко В. Д. Захист мирного населення під час міжнародних збройних конфліктів // 75-а річниця ООН — сучасний стан та розвиток міжнародного права: збірник матеріалів Всеукр. наук. студент. конф. (м. Одеса, 30 листопада 2020 р.) / МОН України, НУ «ОЮА»; відп. вед. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. С. 181–183.

References

1. Shevchenko B. Administrative-legal status of military-civil administrations. Journal of the National Academy of Prosecution of Ukraine. 2016. № 4. P. 196–206. URL: <http://chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/12-2016/shevchenko.pdf> (last accessed: 15.07.2023)

2. Constitution of Ukraine : Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4687> (last accessed: 15.07.2023)

3. Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.03.1998 № 183/98-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> (last accessed: 15.07.2023)

4. 12 kvitnia 2014 roku — pochatok rosiiskoi viiskovoi ahresii proty Ukrainy na terytorii Donechchyny. Sait Donetskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii (Opublikovano 12.04.2022, 07:30). URL: <https://dn.gov.ua/news/12-kvitnya-2014-roku-pochatok-rosijskoyi-viiskovoyi-agresiyi-proti-ukrayini-na-teritoriyi-donechchini> (last accessed: 15.07.2023)

5. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 13 kvitnia 2014 roku «Pro nevidkladni zakhody shchodo podolannia terorystychnoi zahrozy i zberezhenntia terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.04.2014 № 405/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text> (last accessed: 14.07.2023)

6. Pro vidnovlennia dii okremykh polozhen Konstytutsii Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.02.2014 № 742-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text> (last accessed: 15.07.2023)

7. Pro vyznachennia raioniv provedennia antyterorystychnoi operatsii ta terminiv yii provedennia : nakaz Antyterorystychnoho tsentru pry Sluzhbi bezpeky Ukrainy vid 07.10.2014 № 33/6/a. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0033950-14#Text> (last accessed: 15.07.2023)

8. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#top> (last accessed: 15.07.2023)

9. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (last accessed: 15.07.2023)

10. Pro tymchasovi zakhody na period provedennia antyterorystychnoi operatsii : Zakon Ukrainy vid 02.09.2014 № 1669-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text> (last accessed: 15.07.2023)

11. Pro zatverdzhennia pereliku naselenykh punktiv, na terytorii yakykh zdiisniuvalasia antyterorystychna operatsiia : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.10.2014 № 1053-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-2014-%D1%80/ed20141030/conv#Text> (last accessed: 15.07.2023)

12. Perelik naselenykh punktiv, na terytorii na yakykh zdiisniuvalasia antyterorystychna operatsiia : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2015 № 1275-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2015-%D1%80#top> (last accessed: 15.07.2023)

13. Skrypniuk O. V. Constitutional Law of Ukraine. Academic course: a textbook. For students of higher educational institutions. Kyiv : In Jure, 2010. 672 p.

14. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib : Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/conv#Text> (last accessed: 03.07.2023)

15. Pro zatverdzhennia pereliku naselenykh punktiv, na terytorii yakykh orhany derzhavnoi vlady tymchasovo ne zdiisniuut abo zdiisniuut ne v povnomu obsiazi svoi povnovazhennia : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.11.2014 № 1085-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-%D1%80/ed20220202#Text> (last accessed: 15.07.2023)

16. Pro vnesennia zmin do rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.11.2014 № 1085-r : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.05.2015 № 428-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428-2015-%D1%80#n2> (last accessed: 15.07.2023)

17. Pro vnesennia zmin do rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.11.2014 № 1085-r: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.02.2022 № 117-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2022-%D1%80#n2> (last accessed: 15.07.2023)

18. Pro zatverdzhennia Tymchasovoho poriadku kontroliu za peremishchenniam osib, transportnykh zasobiv ta vantazhiv (tovariv) cherez liniyu zitkennia u mezhakh Donetskoi ta Luhanskoi oblastei : Nakaz pershoho zastupnyka

kerivnyka Antyterrorystychnoho tsentru pry Sluzhbi bezpeky Ukrainy (kerivnyka Antyterrorystychnoi operatsii na terytorii Donetskoï ta Luhanskoï oblasti) vid 12.06.2015 № 415oh. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v415_950-15#Text (last accessed: 15.07.2023)

19. About the special procedure for local self-government in certain districts of Donetsk and Luhansk regions : Law of Ukraine of 16.09.2014 1680-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18#Text> (last accessed: 15.07.2023)

20. Pro osoblyvyi poriadok mistsevoho samovriaduvannia v okremykh raionakh Donetskoï ta Luhanskoï oblasti : Zakon Ukrainy vid 16.09.2014 1680-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19/ed20150203#Text> (last accessed: 15.07.2023)

21. Sikorsky O. Military-civilian administrations as a way to ensure security and normalization of the population's life in the area of the anti-terrorist operation // Scientific notes [Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University. Series: Law. 2017. Issue 1. P. 160–164. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=snslnnp_2017_1_30 (last accessed: 15.07.2023)

22. Shutova O., Khairullina D. Institute of Civil-Military Administrations and its Implementation in the Area of Anti-Terrorist Operation. Comparative and Analytical Law. 2020. № 1. P. 130–133. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/1-1.pdf> (last accessed: 15.07.2023)

23. Anufriev M. I. Administrative and legal status of military-civilian administrations in the area of anti-terrorist operation. Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Economic Sciences. 2016. Issue 50. P. 73–76.

24. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo derzhavnykh harantii v umovakh voiennoho stanu, nadzvychainoi sytuatsii abo nadzvychainoho stanu : Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#n6> (last accessed: 15.07.2023).

25. Dubenko V. D. Zakhyst myrnoho naselennia pid chas mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv // 75-a richnytsia OON — suchasnyi stan ta rozvytok mizhnarodnoho prava: zbirnyk materialiv Vseukr. nauk. student. konf. (m. Odesa, 30 lystopada 2020 r.) / MON Ukrainy, NU “OIuA”; vidp. ved. M. R. Arakelian. Odesa: Helvetyka, 2020. S. 181–183.

Шопіна Ірина Миколаївна
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інститут права
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Shopina Iryna
*Doctor of Science in Law, Professor,
Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines
Institute of Law
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-3334-7548*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9108

ПОНЯТТЯ ТА ПРИНЦИПИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

CONCEPTS AND PRINCIPLES OF STAFFING MANAGEMENT IN NATIONAL POLICE BODIES OF UKRAINE

Анотація. Метою статті є визначення поняття та принципів кадрового забезпечення управління в органах Національної поліції України.

З'ясовано, що роль корпоративної культури у формуванні особистості професіонала є надзвичайно високою, оскільки тривале перебування у середовищі, в якому морально-етичні стандарти знецінені, сприяє виникненню деформацій. Однак, якщо корпоративна добросовісність набуває сталого характеру, всі елементи управлінської системи починають витісняти явища непотизму, фаворитизму, суб'єктивності під час оцінювання результатів діяльності. Підлеглі починають виконувати функцію контролю за своїм керівником з точки зору дотримання ним антикорупційного законодавства, і у випадку порушення ним правових приписів звертаються до компетентних антикорупційних органів з вимогою припинити такі порушення.

Аргументовано, що кадрове забезпечення управління в органах Національної поліції України слід розуміти як процес формування та підтримання оптимального рівня професіоналізму керівного складу, який дає змогу приймати ефективні управлінські рішення. Такі управлінські рішення мають бути спрямовані на виконання правоохоронної функції держави з використанням новітніх технологій (кадрових, інформаційних, кібернетичних та інших), і прийматися з урахуванням низки принципів. Принципи кадрового забезпечення управління в органах Національної поліції України уявляють собою усталені моделі ефективної кадрової політики (державної, відомчої, регіональної, локальної). До вказаних принципів слід віднести: а) інтолерантність до корупції; б) добросовісність; в) об'єктивність у відносинах між співробітником і кадровою системою; г) перевагу внутрішнього контролю над зовнішнім; д) попередження професійних деформацій; е) використання внутрішніх соціальних конфліктів для розвитку системи кадрового забезпечення; е) спрямованість коригуючих впливів на зміну корпоративної кадрової культури.

Ключові слова: кадрове забезпечення, управління, кадрова політика, персонал, Національна поліція України, правоохоронні органи.

Summary. The purpose of the article is to define the concept and principles of personnel management in the bodies of the National Police of Ukraine.

The article found that the role of corporate culture in the formation of a professional's personality is extremely high, since a long stay in an environment in which moral and ethical standards are devalued contributes to the emergence of deformations. However, if corporate integrity acquires a stable character, all elements of the management system begin to displace the phenomena of nepotism and subjectivity during the assessment of activity results. Subordinates begin to perform the function

of monitoring their manager from the point of view of his compliance with the anti-corruption legislation, and in case of his violation of legal prescriptions, they turn to the competent anti-corruption authorities with the demand to stop such violations.

Arguments are given that management staff support in the bodies of the National Police of Ukraine should be understood as the process of forming and maintaining the optimal level of professionalism of the management staff, which enables effective management decisions to be made. Such management decisions should be aimed at the implementation of the law enforcement function of the state using the latest technologies (personnel, information, cybernetic and other), and should be made taking into account a number of principles. The principles of human resources management in the bodies of the National Police of Ukraine represent established models of effective human resources policy (state, departmental, regional, local). These principles should include: a) intolerance to corruption; b) integrity; c) objectivity in the relationship between the employee and the personnel system; d) the superiority of internal control over external control; e) prevention of professional deformations; e) the use of internal social conflicts for the development of the staffing system; f) direction of corrective influences on changing the corporate personnel culture.

Key words: human resources, management, personnel policy, personnel, National

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вирішення складних завдань, які постали перед Національною поліцією України в умовах повномасштабної російської збройної агресії, значним чином залежить від укомплектованості цього правоохоронного органу високопрофесійним персоналом, здатним якісно та оперативно реалізовувати свої функції. Однак, як свідчить дисциплінарна практика у Національній поліції та матеріали судових проваджень, нинішній рівень розвитку кадрового забезпечення ще не можна вважати досконалим. Водночас виникає декілька питань, пов'язаних із сутністю самого кадрового забезпечення, його правовою природою, місією, принципами — вказані категорії мають значні відмінності у різних наукових підходах, а стратегічні пріоритети кадрової політики Національної поліції не знайшли свого системного та комплексного втілення у програмних документах. Вказане обумовлює суб'єктивність рішень, що приймаються, під час вирішення багатьох питань кадрового забезпечення, і не дає змоги здійснювати означений напрям роботи з персоналом на науково обґрунтованій основі. У сукупності вказані фактори слугують підтвердженням актуальності дослідження поняття та принципів кадрового забезпечення управління в органах Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Кадрове забезпечення правоохоронних органів взагалі і Національної поліції зокрема привертало увагу багатьох науковців, які визначили понятійний ряд та методологічні засади дослідження особливостей роботи з персоналом означених структур. Так, питання організації роботи з кадрами в аспекті підвищення їх професійної підготовки, розвитку кадрової культури та методів мотивації персоналу розглянуто у роботі В. Венедіктова, підготовленої у співавторстві з М. Клемпарським, М. Іншиним та іншими вченими [1]. В. Галуцько і О. Шкута розглянули якість кадрового забезпечення системи МВС України з точки зору вихо-

вання у поліцейських інтолерантності до корупції та доброчесності [2]. І. Дрок виділив загальні властивості, яким має відповідати кадрова політика Національної поліції в умовах правового режиму воєнного стану, до яких віднесено стратегічний характер, комплексність, професіоналізм персоналу, спеціалізацію персоналу, безперервність, злагодженість, та робить висновок, що, незважаючи на більше, ніж місяць перебування України у стані війни, кадрова політика Національної поліції за таких умов перебуває досі на стадії свого становлення, а її загальні засади лише наразі формуються [3]. Групою американських і румунських вчених, до якої входили В. Андрееску, Д. Г. Кілінг, Г. Ф. Віто, Г. Ф. та М. К. Войніч, було проведено масштабне порівняльне дослідження, в якому розглядаються різні типи корупції в поліцейських структурах залежно від різних типів культур. У дослідженні увага концентрувалася навкруги питань про переконання поліцейських в необхідності покарань за правопорушення і готовності повідомляти про них. Для вимірювання доброчесності поліцейських застосовувалися експериментальні методи, за результатами яких було визначено, що румунські поліцейські мають вищий рівень толерантності до неправомірної поведінки поліції, ніж їхні американські аналоги. [4]. Разом з тим слід зазначити, що проблеми сутності кадрового забезпечення Національної поліції України в умовах повномасштабної російської агресії ще не можна вважати повністю розкритими, що обумовлює спрямованість подальших наукових пошуків.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення поняття та принципів кадрового забезпечення управління в органах Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розглядаючи сутність кадрового забезпечення, слід сказати, що його правова природа значним чином залежить від позиції дослідника щодо самоцінності та самодостатності означеного процесу. Мається на увазі розгляд цієї категорії як

кадрової технології, технологічного процесу, або формування та підтримання комплексу якостей, які дають змогу взаємно збагачувати особистість і професію за рахунок розвитку здібностей професіонала. Внаслідок вказаного поняття кадрового забезпечення має досить широкий діапазон розуміння у різних наукових та навчально-методичних джерелах. Традиційно виокремлюють широкий та вузький підходи до вивчення сутності цього феномену [5].

Вузький підхід до сутності кадрового забезпечення фактично ототожнює його з діяльністю кадрових служб Національної поліції. У межах цього підходу кадрове забезпечення розуміється як сукупність дій щодо прийняття на службу, переміщення на інші посади, зарахування у кадровий резерв, звільнення зі служби в Національній поліції, а також дисциплінарна практика. Вивчення діяльності з кадрового забезпечення у вузькому ракурсі може бути корисним для розуміння існуючих проблем та напрямів вдосконалення функціонування кадрових підрозділів Національної поліції. Разом з тим, такий підхід не дозволяє розглянути якість відбору та службового просування поліцейських у системному зв'язку з тими явищами, які безпосередньо не пов'язані з кадровими процесами, як-то, наприклад, динаміка криміногенної ситуації, довіра населення до Національної поліції України тощо.

Широкий підхід передбачає розуміння кадрового забезпечення у системному зв'язку з явищами, які безпосередньо не пов'язані з діяльністю кадрової служби, але є наслідками кадрової політики, пов'язаної з рекрутацією, відбором, професійним навчанням, системою оцінювання професійних досягнень поліцейських. Однією із складових кадрового забезпечення у широкому розумінні є політика органів і підрозділів Національної поліції щодо мінімізації негативного впливу корупційних ризиків.

Важливим елементом кадрового забезпечення є кадрова політика органу публічної влади, в якій знаходять своє втілення бажані моделі професіонала, які використовуються для створення критеріїв придатності до публічної служби за певним напрямом. Кадрова політика включає пріоритети комплектування органів та підрозділів, які можуть мати зовнішній, внутрішній або змішаний характер. Так, якщо публічна інституція обирає як пріоритет комплектування своїх підрозділів із зовнішніх джерел, то перевага надається особам, які пройшли навчання та здобули певний освітній рівень у закладах освіти, які не належать до сфери управління цієї інституції. Перевагою зовнішнього методу комплектування є постійне кількісне та якісне оновлення кадрового складу за рахунок використання надбань різних суб'єктів освітньої діяльності. Водночас за таких умов потрібні додаткові зусилля, витрачені на адаптацію персоналу до вимог конкретної професії та спеціальності з їх

специфічними корпоративними, дисциплінарними, комунікативними та іншими вимогами.

У разі, якщо комплектування кадрового складу здійснюється переважно за рахунок внутрішніх джерел, орган публічної влади розвиває власну систему закладів освіти. Так, Національна поліція України здійснює підготовку персоналу у відомчих університетах, де з першого курсу до здобувачів освіти висуваються специфічні дисциплінарні та інші вимоги, які значно скорочують тривалість майбутньої адаптації правоохоронців до роботи в органах та підрозділах цієї правоохоронної структури. Ще однією перевагою використання внутрішнього методу комплектування є можливість гнучко змінювати зміст підготовки та кількість фахівців за певними спеціальностями, залежно від потреб, які виникають в різних регіонах та в різних підрозділах Національної поліції. Разом з тим, слід відзначити наявність труднощів, які супроводжують орієнтацію на внутрішні методи комплектування кадрового складу. До таких труднощів належить гомогенність етичного середовища організації, що може породжувати тенденції стагнації та недостатньо гнучкість поліцейських підрозділів у разі формування нових викликів.

Опора на змішаний спосіб формування кадрового складу, який передбачає поєднання зовнішніх та внутрішніх джерел, безумовно, підвищує рівень корпоративної конфліктності, пов'язаної з наявністю різних професійних позицій та стандартів діяльності. Разом з тим, в умовах постійно змінюваного зовнішнього середовища, така конфліктність носить, на нашу думку, позитивний характер внаслідок врахування у кадровій політиці різноспрямованих тенденцій та векторів, які у сукупності збагачують внутрішню корпоративну культуру і дозволяють формувати гармонічну модель професіонала. Безумовно, для того, щоб соціальна конфліктність у кадровому забезпеченні набувала позитивного характеру, необхідно забезпечувати керованість процесів адаптації та інтеграції молодих фахівців, інтеріоризацію у них цінностей поліцейської діяльності.

Взаємодія різних факторів під час адаптації особового складу до діяльності в органах та підрозділах Національної поліції знаходить свій вияв на рівні формування корпоративної культури. Кожному правоохоронному органу притаманні власні корпоративні цінності, які можуть носити як писаний, так і неписаний характер, і відображати місію та принципи діяльності певної інституції, її персоналу, а також діяння, які є неприпустимими з точки зору корпоративних стандартів. Останнім часом норми корпоративної етики знаходять свої відображення в різноманітних етичних кодексах, окремих для різних інституцій, разом з тим слід сказати, що норми, закріплені в таких документах, і реальні корпоративні норми можуть бути

нетотожними. Етичні кодекси містять у собі ідеальний стан розуміння корпоративної культури і корпоративних стандартів, стан, до якого мають прагнути системи управління та персонал установи, підприємства організації. У той же час реальні корпоративні норми можуть передбачати значне відхилення від такого ідеального стану, і складатися з прийнятних з точки зору персоналу організації варіантів поведінки, які можуть відхилятися від нормативної, межувати з деліктною або навіть нести у собі ознаки правопорушення.

Руль корпоративної культури у формуванні особистості професіонала є надзвичайно високою, оскільки навіть за умов наявності у молодого фахівця необхідних задатків для здійснення діяльності відповідно до високих морально-етичних стандартів, тривале перебування у середовищі, в якому такі стандарти знецінені, сприяє виникненню деформацій, які достатньо добре досліджені у наукових роботах [7]. При цьому стійкість морально-етичних особистісних утворень працівника, у разі його тривалого знаходження у середовищі з протилежними цінностями, призводить до професійних та особистісних криз внаслідок проблем адаптації до існуючих стандартів.

Слід сказати, що особливо помітним є вплив корпоративних стандартів на формування доброчесності у молодих фахівців [6]. Цінності та критерії оцінювання поведінки працівника, які доступні у корпоративній свідомості, значним чином визначають спрямованість його професійного розвитку. Корпоративна доброчесність є необхідною умовою формування та підтримання в Національній поліції України інтолерантності до корупції як внутрішнього стандарту діяльності, який знаходить свій прояв у всіх формальних, і, головне, неформальних відносинах, що виникають у середині управлінської системи. За таких умов зменшується потреба у зовнішньому контролі за діяльністю поліцейських з точки зору мінімізації корпоративних ризиків та корупційних і пов'язаних з корупцією правопорушень.

Якщо корпоративна доброчесність набуває сталого характеру, всі елементи управлінської системи починають витісняти явища непотизму, фаворитизму, суб'єктивності під час оцінювання результатів діяльності. Підлеглі починають виконувати функцію контролю за своїм керівником з точки зору додержання ним антикорупційного законодавства, і у випадку порушення ним правових приписів звертаються до компетентних антикорупційних органів з вимогою припинити такі порушення.

Безумовно для української корпоративної поліцейської культури таке явище не є органічним, однак слід враховувати, що майже століття правоохоронна діяльність на українських землях

відбувалася у межах радянської, корумпованої на централізованому рівні моделі. Тобто декілька поколінь правоохоронців сформувалися із сталим переконанням щодо цінності корупційного способу поведінки як невід'ємного елементу діяльності правоохоронного органу, при цьому найбільш небезпечною рисою таких переконань було толерантне ставлення до підміни правових вимог вимогами керівництва (так зване телефонне право). Таке деформоване розуміння законності розповсюджувалося як на правоохоронну, так і на судову систему, про що свідчать численні вироки правозахисникам, поміщення здорових осіб на примусове лікування до психіатричних лікарень у разі, якщо вони не поділяли позицію щодо керівної ролі комуністичної партії, тощо. Отже, за три десятиліття які минули з моменту проголошення Незалежності, наша держава зробила досить великий крок на шляху розбудови антикорупційної системи. Але не слід очікувати, що антикорупційна корпоративна культура легко та безперешкодно сформується після багатьох десятиліть примусового насадження корупції в її радянському розумінні. Це складний і тривалий процес який потребує здійснення комплексу послідовних дій, перш за все на рівні державної антикорупційної політики.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Кадрове забезпечення управління в органах Національної поліції України слід розуміти як процес формування та підтримання оптимального рівня професіоналізму керівного складу, який дає змогу приймати ефективні управлінські рішення.

Такі управлінські рішення мають бути спрямовані на виконання правоохоронної функції держави з використанням новітніх технологій (кадрових, інформаційних, кібернетичних та інших), і прийматися з урахуванням низки принципів.

Принципи кадрового забезпечення управління в органах Національної поліції України уявляють собою усталені моделі ефективної кадрової політики (державної, відомчої, регіональної, локальної). До вказаних принципів слід віднести: а) інтолерантність до корупції; б) доброчесність; в) об'єктивність у відносинах між співробітником і кадровою системою; г) перевагу внутрішнього контролю над зовнішнім; ґ) попередження професійних деформацій; д) використання внутрішніх соціальних конфліктів для розвитку системи кадрового забезпечення; е) спрямованість коригуючих впливів на зміну корпоративної кадрової культури.

Можливість реалізації означених принципів потребує створення критеріїв, які дозволяють визначити ступінь реалізації означених засад діяльності у сфері кадрового управління. Вказане завдання має обумовлювати вектори майбутніх наукових пошуків.

Література

1. Венедиктов В. С. Організаційно-правові засади професійної підготовки персоналу органів внутрішніх справ України : наук.-практ. посіб. / В. С. Венедиктов, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський; за заг. ред. проф. В. С. Венедиктова. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 212 с.
2. Галунько В. М., Шкута О. О. Добросесність: важливий напрям протидії корупції в системі МВС. Юридичний бюлетень. 2022. № 25. С. 106–115.
3. Дрок І. Кадрова політика Національної поліції України в умовах війни. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. № 70. С. 318–323. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.50>
4. Andreescu V., Keeling D. G., Vito G. F., & Voinic M. C. Romanian and American police officers' perceptions of professional integrity and ethical behavior. *Revista Romana de Sociologie*. 2012. № 23(3/4). С. 185–207.
5. Боднар В. Є. Детермінанти професійної деформації працівників Національної поліції України. Юридичний бюлетень. 2018. № 8. С. 283–291.
6. Zaitsev M., Shopina I., Khrystynchenko N., Koropatnik I., Khomiakov D. Development of Integrity and Intolerance to Corruption in the System of Preparation for Military Service. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2022. Vol 11, No 3. P. 112–120. DOI: <https://doi.org/10.5430/jct.v11n3p112>

References

1. Venediktov V. S. & others. (2003). Organizational and legal principles of professional training of personnel of internal affairs bodies of Ukraine. Kharkiv, 2003. [in Ukrainian].
2. Galunko V. M., Shkuta O. O. (2022) Integrity: an important area of anti-corruption in the MIA system. *Legal bulletin*, 25, 106–115. [in Ukrainian].
3. Drok I. (2022). Personnel policy of the National Police of Ukraine in the conditions of war. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*, 70, 318–323. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.50>. [in Ukrainian].
4. Andreescu V., Keeling D. G., Vito G. F., & Voinic M. C. (2012). Romanian and American police officers' perceptions of professional integrity and ethical behavior. *Revista Romana de Sociologie*, 23(3/4), 185–207. [In English].
5. Bodnar V. E. (2018). Determinants of professional deformation of employees of the National Police of Ukraine. *Legal bulletin*, 8, 283–291. [in Ukrainian].
6. Zaitsev M., Shopina I., Khrystynchenko N., Koropatnik I., Khomiakov D. (2022). Development of Integrity and Intolerance to Corruption in the System of Preparation for Military Service. *Journal of Curriculum and Teaching*, 11 (3), 112–120. DOI: <https://doi.org/10.5430/jct.v11n3p112>. [In English].

Духневич Андрій Вікторович

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Dukhnevych Andrii

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Civil and Legal Disciplines

Law Faculty

Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID: 0000-0001-8293-7646

Карпінська Наталія Володимирівна

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Karpinska Nataliia

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Criminal Law and Procedure

Law Faculty

Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID: 0000-0001-9658-3623

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9089

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕЧНОСТІ ТА ЯКОСТІ ВИРОБНИЦТВА ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ: ВИМОГИ ЄС

LEGAL REGULATION OF THE SAFETY AND QUALITY OF BABY FOOD PRODUCTION: EU REQUIREMENTS

Анотація. У статті висвітлені питання виробництва сільськогосподарської сировини для дитячого харчування крізь призму вимог ЄС. Обґрунтовано критичну взаємозалежність безпечності харчових продуктів від безпеки сільськогосподарського виробництва. На основі проведеного аналізу національного законодавства встановлено, що під харчовим продуктом розуміється речовина або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), призначений для споживання людиною. Обґрунтовано висновок про те, що відсутність вказаної законодавчої чіткості у визначенні харчового продукту, як речовини, призначеної лише для їжі, абсолютно не сприяє ефективності подальшого державного контролю за якістю такої продукції.

Проведено аналіз Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства України у сфері забезпечення дитячим харчуванням у відповідність з вимогами законодавства Європейського Союзу» від 21 жовтня 2021 року.

Висвітлено питання скасування режиму спеціальних сировинних зон. Встановлено, що тривалий час характерною ознакою правового інституту виробництва дитячого харчування в Україні був правовий режим спеціальних сировинних зон, який характеризується такими параметрами, які вимагають вважати названі землі об'єктом особливої охорони та виокремлення їх у складі особливо цінних земель як особливого різновиду, де можливе застосування пестицидів та агрохімікатів лише природного походження за спеціальними технологіями, які забезпечували виробництво сировини, яка відповідає обов'язковим санітарно-гігієнічним вимогам до дитячого та дієтичного харчування.

Обґрунтовано тезу про те, що основною мотивацією законодавця при скасуванні положення про спеціальні сировинні зони, призначені для вирощування продукції для дитячого і дієтичного харчування був факт відсутності в законо-

давстві ЄС погібних спеціальних сировинних зон. Акцентовано увагу на пропозиції оновлення законодавчих положень щодо спеціальних сировинних зон як альтернативному шляху їх скасування, з акцентом на пріоритетному застосуванні біологічних фітосанітарних заходів як найігрівшому механізму продукування екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: дитяче харчування, сільськогосподарська сировина, сільськогосподарська продукція, продовольча безпека, вимоги ЄС.

Summary. The article highlights the issues of production of agricultural raw materials for baby food in the light of EU requirements. The author substantiates the critical interdependence of food safety with the safety of agricultural production. Based on the analysis of national legislation, it is established that a food product is a substance or product (unprocessed, partially processed or processed) intended for human consumption. The author concludes that the absence of the above legislative clarity in the definition of food as a substance intended only for food does not contribute to the effectiveness of further state control over the quality of such products.

The author analyses the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Bringing the Legislation of Ukraine in the Field of Baby Food Provision in Line with the Requirements of the European Union Legislation» of 21 October 2021.

The article highlights the issue of cancellation of the special raw material zones regime. The author establishes that for a long time the legal institution of baby food production in Ukraine has been characterised by the legal regime of special raw material zones which is characterised by the following parameters which require that these lands be considered as an object of special protection and that they be allocated as part of especially valuable lands as a special type where it is possible to use pesticides and agrochemicals of natural origin only using special technologies which ensure the production of raw materials which meet mandatory sanitary and hygienic requirements for baby and dietary food.

The author substantiates the thesis that the main motivation of the legislator in cancelling the provision on special raw material zones intended for the cultivation of products for baby and dietary nutrition was the fact that there are no such special raw material zones in EU legislation. The author focuses on the proposal to update the legislative provisions on special raw material zones as an alternative way of their abolition, with an emphasis on the priority application of biological phytosanitary measures as the most effective mechanism for the production of environmentally safe agricultural products.

Key words: baby food, agricultural raw materials, agricultural products, food security, EU requirements.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. У Звіті про внутрішнє переміщення в Україні, підготовленому під егідою Міжнародної Організації Міграції (МОМ), зазначається, що на прохання визначити найнагальнішу потребу найбільша кількість респондентів серед ВПО (54%) назвали гроші (фінансову допомогу), 13% — брак їжі. Щодо респондентів, які зазначили потребу у фінансовій допомозі, попросили окреслити три головні цілі, на які вони витратили б кошти. Предметно, що більшість опитаних відповіли однозначно, що витратили б кошти для купівлі їжі (59%) [1].

Міністерство сільського господарства США (USDA) визначає відсутність продовольчої безпеки як відсутність постійного доступу до достатньої кількості продуктів харчування для активного і здорового життя. Хоча голод і відсутність продовольчої безпеки тісно пов'язані, це різні поняття. Голод належить до особистого фізичного відчуття дискомфорту, тоді як відсутність продовольчої безпеки — це брак доступних фінансових ресурсів для харчування на рівні домогосподарства. «Низька продовольча безпека» означає, що домогосподарство знижує якість, різноманітність і бажаність свого раціону. «Дуже низька продовольча безпека» означає, що члени домогосподарства іноді порушують режим харчування або скорочують споживання їжі через брак грошей або інших ресурсів.

Наприклад, у Великій Британії у 2021 році 4,2 мільйона осіб (6% населення) мешкали у домогосподарствах, не забезпечених продовольством (тобто в умовах низького, так і дуже низького рівня продовольчої безпеки). Згідно зі звітом Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) «Про стан продовольчої безпеки у світі за 2022 рік», чисельність громадян, які страждають від голоду, зросла у 2021 році до 828 мільйонів. ФАО попередила, що гостра нестача продовольства може посилитись у 20 країнах із червня по вересень 2022 року [2].

Найбільшу загрозу та шкоду як нестача продовольства так і стан продовольчої безпеки становить для підростаючого майбутнього нації — для дітей. Виробництво якісної та безпечної сировини рослинного та тваринного походження покликане забезпечити щоденні потреби дитини у продуктах харчування на різних етапах її розвитку, а виробництво сільськогосподарської сировини для дитячого харчування є стратегічно важливим напрямом товарного сільськогосподарського виробництва. Забезпечення дитини якісними та безпечними продуктами харчування гарантує їй нормальний розвиток організму, зокрема імунної системи, що дасть змогу адекватно реагувати на сучасні небезпечні чинники навколишнього середовища. Водночас, як зазначає одним з найважливіших пріоритетів державної політики у сфері

відтворення демографічного потенціалу країни виступає забезпечення грудних дітей (до одного року) та дітей раннього віку (від одного до трьох років) продуктами дитячого харчування [3].

Разом з тим, виробництво високоякісних і безпечних харчових продуктів є нагальною вимогою часу і вирішення цієї проблеми належить до числа найпріоритетніших завдань, які постали перед Українською державою у зв'язку з її вступом до СОТ та асоційованим членством в ЄС, а також необхідністю приведення законодавства у сфері дитячого харчування до вимог ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядається різні аспекти даної проблеми і на які спирається автор. Вагомий внесок у розроблення правових питань безпечності продуктів харчування зробили такі вчені, як В. М. Єрмоленко [4], А. О. Куценко [5], О. Ю. Піддубний [6], Н. В. Резнікова [2], С. М. Романенко [7], Р. Д. Шибко [3], М. В. Шульга [8] та інші. Водночас, на сучасному етапі розвитку суспільства сфера дитячого харчування в Україні стикається з цілою низкою проблем таких як, актуальність необхідних обсягів виробництва та обігу дитячого харчування в Україні, падінням рівня народжуваності в умовах воєнного стану, малоефективною державною політикою та проблемами пов'язаними із приведенням у відповідність нормативно-правового регулювання сфери дитячого харчування стандартам ЄС.

Формулювання цілей статті. Основними завданнями дослідження є вивчення стану законодавчої регламентації у сфері безпечності та якості виробництва дитячого харчування крізь призму вимог ЄС.

Виклад основного матеріалу. Не викликає жодних сумнівів той факт, що харчування є базовою та першочерговою потребою будь-якого живого організму, включно з людським.

На сучасному етапі розвитку людства сільськогосподарська продукція залишається фундаментальною основою переважної більшості харчових продуктів сучасності. Водночас, за висновками експертів з їжею до організму надходить понад 70% усіх забруднювачів. Такі речовини накопичуються і негативно впливають на стан здоров'я людини, знижують імунізаційні функції, викликають інтоксикацію організму, мутагенні, канцерогенні афекти, прискорюють процеси старіння та інші негативні патологічні і генетичні зміни фізіологічного стану людини. Тому сільськогосподарська продукція, особливо та її частина, що використовується для виробництва харчових продуктів, повинна бути не тільки якісною, а й екологічно безпечною для життя і здоров'я [7, с. 9].

Безпечність харчових продуктів передусім закладається у безпеці сільськогосподарського виробництва. У своєму дослідженні Н. В. Карпінська наводить приклади, що ілюструють цю критичну

взаємозалежність [9, с. 378–422]. До прикладу, варто навести скандал з бельгійськими курчатами, в м'ясі яких було виявлено підвищений вміст діоксину — сильної синтетичної отрути (в 67 тисяч разів більш отруйний ніж ціаністий калій і в 500 разів — ніж стрихнін). Джерелом потрапляння діоксину до курячого м'яса став корм, а точніше — жир, що до нього додавався. Як стало відомо пізніше, ці ж добавки використовувалися у кормах для свиней та великої рогатої худоби [9, с. 378–422].

Відомі історії приклади завдання шкоди життю та здоров'ю людей унаслідок вживання небезпечних молочних харчових продуктів: у США 1985 року внаслідок зараження сухого дитячого молока бактеріями *Salmonella* було зареєстровано 76 хворих та один смертельний випадок; того ж року в США зараження мексиканського сиру бактеріями *Listeria monocytogenes* у зв'язку з додаванням до нього сирого молока спричинило 47 смертельних випадків та 147 хворих; 1989 року у Великобританії зараження йогурту токсином ботулізму у зв'язку з недостатньою термічною обробкою спричинило 27 хворих та 1 смертельний випадок; у 1994 році в США внаслідок зараження морозива бактеріями *Salmonella* було зареєстровано 227 тис. хворих. До вищезазначених інцидентів відноситься і випадки з дитячою кухнею у Києві (2005 р.) та захворювання 192 дітей на дизентерію у Джанкої (2009 р.) через вживання неякісного кефіру [9, с. 378–422; 5, с. 210].

За останні 15 років виробництво дитячого харчування в Україні збільшилося в чотири рази, зокрема, якщо у 2011 році імпорт цієї продукції становив 40%, то у 2020 році — 80% [10].

Виробництво сільськогосподарської сировини для дитячого харчування є стратегічно важливим напрямом товарного сільськогосподарського виробництва. Виробництво якісної та безпечної сировини рослинного та тваринного походження покликане забезпечити щоденні потреби дитини у продуктах харчування на різних етапах її розвитку. Забезпечення дитини якісними та безпечними продуктами харчування гарантує їй нормальний розвиток організму, зокрема імунної системи, що дасть змогу адекватно реагувати на сучасні небезпечні чинники навколишнього середовища [3].

Відповідно до національного законодавства, а саме Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» під харчовим продуктом розуміється речовина або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною. При цьому термін «харчовий продукт» не включає: корми; тварин, які не призначені для споживання людиною живими; рослини (до збору врожаю); лікарські засоби; косметичні продукти; тютюн і тютюнові вироби; наркотичні і психотропні речовини у межах визначень Єдиної

Конвенції ООН про наркотики 1961 року і Конвенції ООН про психотропні речовини 1971 року; залишки та забруднюючі речовини [11].

В. М. Єрмоленко зробив висновок про «новаторський» підхід законодавця, згідно з яким до харчових продуктів слід віднести будь-які рослини (після збору врожаю), призначені для споживання людиною. Між тим, термін «споживання» має значно ширшу сферу застосування, ніж таку, що потребується для її ідентифікації з харчуванням людини. Підтвердженням цьому є приклад використання зерна пшениці у косметичних цілях, адже сучасні косметологічні фірми все ширше використовують масло паростків пшениці, висівки, екстракт зародків або протейни пшениці в приготуванні кремів. Таке застосування людиною пшениці, безумовно, є її споживанням, яке, тим не менш, жодним чином не робить її харчовим продуктом. Та й самі зерна пшениці не вживаються в їжу безпосередньо, адже для харчового споживання застосовуються продукти її переробкою [4, с. 23].

Вбачається, що відсутність вказаної законодавчої чіткості у визначенні харчового продукту, як речовини, призначеної лише для їжі, абсолютно не сприяє ефективності подальшого державного контролю за якістю такої продукції [9, с. 378–422; 4, с. 23].

Відповідно до національного законодавства під безпечним харчовим продуктом (додаткова дефініція) розуміється харчовий продукт, який не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання. У цьому формулюванні чітко простежується взаємозв'язок харчового продукту зі здоров'ям людини [6, с. 260].

Виробництво сільськогосподарської сировини для дитячого харчування є однією із гарантій продовольчої безпеки України. Продовольча безпека за своєю суттю є складовою економічної безпеки держави, а забезпечення економічної безпеки, відповідно до ст. 17 Конституції України, є однією з найважливіших функцій нашої держави.

Забезпечення виробництва доступної, якісної та різноманітної сільськогосподарської сировини є першоосновою для подальшого виготовлення продукції дитячого харчування. У свою чергу, дитяче харчування покликане підтримувати здоров'я та нормальну життєдіяльність дитини віком від народження до трьох років, оскільки така категорія дітей фізично не здатна вживати ті продукти харчування, які вживає доросла людина. Відповідно, без виробництва на належному рівні сільськогосподарської сировини для дитячого харчування неможливо досягти як продовольчої безпеки в цілому, так і забезпечити реалізацію принципу самозабезпечення як основної гарантії продовольчої безпеки держави [3].

Донедавна в Україні існував правовий інститут виробництва дитячого харчування, який мав

низку особливостей, головною з яких слід визнати правовий режим спеціальних сировинних зон, тобто таких регіонів або окремих господарств, що відповідають умовам виробництва продукції рослинництва і тваринництва, придатної для виготовлення дитячого та дієтичного харчування [12].

Правовий режим спеціальних сировинних зон характеризується такими параметрами, які вимагають вважати названі землі об'єктом особливої охорони та виокремлення їх у складі особливо цінних земель як особливого різновиду [8, с. 204]. У такій спеціальній сировинній зоні могли застосовуватися за спеціальними технологіями пестициди та агрохімікати природного походження, що забезпечували виробництво сировини, яка відповідала обов'язковим санітарно-гігієнічним вимогам до дитячого та дієтичного харчування [13].

З метою приведення національного законодавства до вимог ЄС, зокрема в частині досягнення та утримання рівня безпечності сільськогосподарської продукції відповідного до вимог ЄС законодавець пішов радикальним шляхом — визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про дитяче харчування» [12] на підставі прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства України у сфері забезпечення дитячим харчуванням у відповідність з вимогами законодавства Європейського Союзу» [14]. Як наслідок, дитяче харчування тепер відповідатиме вимогам законодавства ЄС, а саме вимогам Регламенту ЄС № 609/2013, Регламенту ЄС № 2016/127 у частині: термінів та визначень, що позначають класифікацію продуктів дитячого харчування; вимог до складу і маркування дитячого харчування; вимог до представлення дитячого харчування на ринку, а також реклами; планування заходів державного контролю щодо дитячого харчування.

Закон визначає вимоги до харчових продуктів, призначених для годування дітей від 0 до 3 років, а також до надписів на упаковці. Так, у маркуванні дитячих сумішей буде заборонено писати: «з дуже низьким вмістом глютену», «підходить для осіб з непереносимістю глютену», «підходить для осіб, хворих на целіакію», «спеціально розроблено для осіб з непереносимістю глютену», «спеціально розроблено для осіб, хворих на целіакію». У пояснювальній записці наголошують, що у дитячому харчуванні використання інгредієнтів з глютенем загалом заборонене, тому такі написи можуть вводити в оману покупців.

Також, під заборонаю реклама дитячих початкових сумішей та дитячих сумішей для подальшого годування, виключення становить лише реклама дитячих сумішей початкових та дитячих сумішей для подальшого годування шляхом розміщення у публікаціях, присвячених догляду за дітьми грудного віку, що призначені для медичних

установ та лікарів, а також у наукових виданнях (публікаціях); реклама дитячих сумішей для подальшого годування за умови визнання центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, статусу України як країни, що не входить до переліку країн з високим ступенем ризику дитячої смертності, та прийняття цим органом рішення щодо можливості реклами дитячих сумішей для подальшого годування.

У харчових продуктах для дитячого харчування відповідно до вищезгаданого закону забороняється використання таких інгредієнтів, як: ароматизаторів, що не є натуральними (крім ваніліну, етилваніліну та ванільного екстракту); барвників (крім барвників, отриманих з харчових продуктів); підсолоджувачів (крім харчових продуктів для спеціальних медичних цілей, призначених для дітей грудного та раннього віку); консервантів, стабілізаторів, підсилювачів смаку та/або аромату; пальмового стеарину, продуктів гідрогенізації олій (маргарину, спреду), бавовняної олії та/або олії з кунжуту; молока сирого від корів, що не відповідає таким вимогам: кількість мікроорганізмів при $30\text{ }^{\circ}\text{C} \leq 100\,000$ КУО/мл (за середньою геометричною величиною результатів лабораторних досліджень (випробувань) зразків, які відбирають з частотою щонайменше двічі на місяць впродовж двох місяців), кількість соматичних клітин $\leq 400\,000$ КУО/мл (за середньою геометричною величиною результатів лабораторних досліджень (випробувань) зразків, які відбирають з частотою щонайменше один раз на місяць впродовж трьох місяців, крім випадків, коли компетентним органом визначено інший метод з метою врахування сезонних коливань цього параметричного значення); молока сирого від сільськогосподарських тварин, крім зазначених у підпункті 6 цієї частини, що не відповідає таким вимогам: вміст мікроорганізмів за $30\text{ }^{\circ}\text{C}$ має становити $\leq 1\,500\,000$ КУО/мл (за змінною середньою геометричною величиною за двомісячний період за зразками, які відбирають щонайменше двічі на місяць); сумішей спецій та прянощів, до складу яких входять не дозволені до використання у виробництві дитячого харчування харчові добавки; що вироблені з харчових продуктів, які були одержані з генетично модифікованих організмів та/або містили генетично модифіковані організми. У виробництві дитячого харчування з м'ясними та/або рибними інгредієнтами забороняють використання: м'яса механічного обвалювання, шкіри свинячої, субпродуктів (крім серця, печінки, язика), гідратованого білка сої та похідних гідратованого білка сої, а також м'яса тварин та птиці, підданого неодноразовому заморожуванню; риби ставкової та придонної, гідратованого білка сої та похідних гідратованого білка сої, а також м'яса риби, підданого неодноразовому заморожуванню.

Виробництво дитячого харчування повинно буде здійснюватися на окремих технологічних лініях або бути організовано таким чином, щоб унеможливити одночасне фізичне перехрещення/змішування потоків інгредієнтів для виробництва дитячого харчування та інших харчових продуктів.

Інформація про поживну цінність дитячих сумішей початкових та дитячих сумішей для подальшого годування, зазначається в повному обсязі незалежно від розміру найбільшої поверхні упаковки або контейнера.

Обов'язкова інформація про поживну цінність дитячих сумішей початкових та дитячих сумішей для подальшого годування повинна включати кількість кожної мінеральної речовини та кожного вітаміну (крім молібдену), мінімальна та максимальна кількість яких визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я; кількість холіну, інозитолу та карнітину. У маркуванні дитячого харчування поруч з його назвою зазначатимуть вік дитини, з якого вона може споживати такий продукт, попередження про безумовну перевагу грудного вигодовування тощо.

Для законодавства у сфері виробництва сільськогосподарської сировини для дитячого харчування у спеціальних сировинних зонах були властиві істотні юридичні дефекти, які унеможлилювали ефективне регулювання суспільних відносин у вказаній сфері та потребували усунення [3, с. 321].

З метою наближення законодавства України до законодавства ЄС та СОТ в Україні скасовано сировинні зони для дитячого та дієтичного харчування, оскільки їх існування не відповідає законодавству ЄС. Це передбачає Закон України № 2775-IX, Закон України що набрав чинності 28 червня, і яким внесено суттєві зміни та доповнення до Закону «Про пестициди і агрохімікати» [15].

Зокрема, в частині гармонізації з європейськими нормами скасовуються положення про спеціальні сировинні зони, призначені для вирощування продукції для дитячого і дієтичного харчування. Зазначається, що існування таких зон не відповідає європейському законодавству. Окрім того, для узгодження з європейськими нормами вводяться нові: вимоги до маркування пестицидів і агрохімікатів; процедури державної реєстрації препаратів (у тому числі за рахунок скасування державної санітарно-епідеміологічної експертизи плану державних випробувань пестицидів та необхідності його погодження з боку колишньої Санепідслужби); визначення термінів — відповідно до визначень, які передбачені законодавством ЄС. У частині гармонізації зі стандартами СОТ законом запроваджуються підстави для заборони застосування пестицидів і агрохімікатів; посилю-

ється боротьба із фальсифікованими пестицидами й агрохімікатами [15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вище наведене, можна зробити наступні висновки:

1. Виробництво високоякісних і безпечних харчових продуктів є нагальною вимогою часу і вирішення цієї проблеми належить до числа найпріоритетніших завдань, які постали перед Українською державою у зв'язку з її вступом до СОТ та асоційованим членством в ЄС, а також необхідністю приведення законодавства у сфері дитячого харчування до вимог ЄС.

2. Законодавство у сфері виробництва сільськогосподарської сировини для дитячого харчування у спеціальних сировинних зонах характеризувалося тривалою історією практичного використання, емпіричною основою та міцними зв'язками з вітчизняною правовою системою, так і істотними юридичними дефектами, які унеможлилювали ефективне регулювання суспільних відносин у вказаній сфері та потребували усунення.

3. Вбачається, що основною мотивацією законодавця при скасуванні положення про спеціаль-

ні сировинні зони, призначені для вирощування продукції для дитячого і дієтичного харчування був факт відсутності в законодавстві ЄС подібних спеціальних сировинних зон. Проте, така аргументація є досить сумнівною, оскільки основною вимогою ЄС до України є досягнення та утримання рівня безпечності сільськогосподарської продукції відповідного до вимог ЄС. Водночас, ЄС не регламентував та прямо не передбачив вимоги щодо конкретних механізмів та шляхів досягнення рівня безпечності сільськогосподарської продукції відповідно до стандартів ЄС. Вбачаємо, що більш доцільною, як зазначають окремі дослідники, виглядає необхідність оновлення законодавчих положень щодо спеціальних сировинних зон, зробивши акцент на пріоритетному застосуванні біологічних фітосанітарних заходів, що у свою чергу уможливило б створення проміжну ланку між органічним виробництвом (як максимальним рівнем захисту від хімічних та біотехнологічних фітосанітарних впливів) та традиційним сільським господарством та сприяло б виробництву більшої кількості екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Література

1. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення, раунд 4, 3 травня 2022 року. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R4_UKR_final.pdf (дата звернення: 05.07.2023)
2. Резнікова Н. Продовольча безпека. Чому Україні вже зараз потрібні банки їжі. Український тиждень. 2022. URL: <https://tyzhden.ua/prodovolcha-bezpeka-chomu-ukraini-vzhe-zaraz-potribni-banku-izhi/> (дата звернення: 15.08.2023)
3. Шибко Р. Д. Виробництво сільськогосподарської сировини для дитячого харчування як об'єкт правового регулювання. Часопис Київського університету права. 2019. № 4. С. 290–295. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.51> (дата звернення: 25.07.2023)
4. Єрмоленко В. М. Сучасний стан нормативного забезпечення державного контролю за якістю сільськогосподарської продукції. Перше зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України: матер. зібрання (м. Одеса, 9–10 вересня 2016 року) / відп. ред. проф. І. І. Каракаш. О. : Юридична Література, 2016. С. 22–25.
5. Куценко А. О. Проблеми господарсько-правового забезпечення якості вітчизняної молочної продукції в рамках членства України в СОТ. Вісник ХНУВС. 2010. № 4 (51). Ч. 2. С. 207–215.
6. Піддубний О. Ю. Правове регулювання безпечності та якості харчових продуктів як комплексний правовий інститут. Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матеріали «круг. столу» (Київ, 27 травня 2016 року) / за заг. ред. М. В. Краснової, Т. О. Коваленко. Чернівці : Кондратьєв А. В., 2016. С. 259–262.
7. Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.
8. Шульга М. В. Особливості правового режиму земель в межах сировинних зон. Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Харів, 7 грудня 2018 року). Харків : ТОВ «Оберіг», 2018. С. 203–205.
9. Карпінська Н. В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС: монографія. Луцьк, СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 532 с.
10. Парламент посилив вимоги до дитячого харчування. Що саме змінилося — пояснює експертка. Українське радіо. 2021. <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=96996> (дата звернення: 08.08.2023)

11. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 року. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 19. Ст. 98.
12. Про дитяче харчування: Закон України від 14.09.2006 року. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 44. Ст. 433. (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-16#Text> (дата звернення: 12.08.2023)
13. Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування: постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 року № 1195. Офіційний вісник України. 2007. № 76. С. 48. Ст. 2819. (втратила чинність) (дата звернення: 12.08.2023)
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства України у сфері забезпечення дитячим харчуванням у відповідність з вимогами законодавства Європейського Союзу : Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2022. № 1. Ст. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1822-20#Text> (дата звернення: 12.08.2023)
15. Про пестициди і агрохімікати : Закон України від 02.03.1995 р. № 86–95/ВР. Відомості Верховної Ради. 1995. № 14. Ст. 91. Зміни по Закону № 1909-IX від 18.11.2021.

References

1. Zvit pro vnutrishnie peremishchennia v Ukraini. Opytuvannia zahalnoho naseleння, raund 4, 3 travnia 2022 roku. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R4_UKR_final.pdf (date of access: 05.07.2023)
2. Rieznikova N. Prodovolcha bezpeka. Chomu Ukraini vzhe zaraz potribni banky yizhi. Ukrainskyi tyzhden. 2022. URL: <https://tyzhden.ua/prodovolcha-bezpeka-chomu-ukraini-vzhe-zaraz-potribni-banky-izhi/> (date of access: 15.08.2023)
3. Shybko R. D. Vyrobnystvo silskohospodarskoi syrovyny dlia dytiachoho kharchuvannia yak ob'ekt pravovoho rehuliuвання. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2019. № 4. S. 290–295. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.51> (date of access: 25.07.2023)
4. Iermolenko V. M. Suchasnyi stan normatyvnoho zabezpechennia derzhavnogo kontroliu za yakistiu silskohospodarskoi produktsii. Pershe zibrannia fakhivtsiv sporidnykh kafedr z obhovorennia aktualnykh naukovykh problem ta metodyky vykladannia ahrarnoho, zemelnoho, ekolohichnoho ta pryrodoresursnoho prava u vyshchyykh navchalnykh zakladakh Ukrainy: mater. zibrannia (m. Odesa, 9–10 veresnia 2016 roku) / vidp. red. prof. I. I. Karakash. O. : Yurydychna literatura, 2016. S. 22–25.
5. Kutsenko A. O. Problemy hospodarsko-pravovoho zabezpechennia yakosti vitchyznianoї molochnoi produktsii v ramkakh chlenstva Ukrainy v SOT. Visnyk KhNUV S. 2010. № 4 (51). Ch. 2. S. 207–215.
6. Pidubnyi O. Yu. Pravove rehuliuвання bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv yak kompleksnyi pravovy institut. Konstytutsiini zasady ahrarnoho, zemelnoho ta ekolohichnoho prava: 20 rokiv rozvytku: materialy “kruh. stolu” (Kyiv, 27 travnia 2016 roku) / za zah. red. M. V. Krasnovoi, T. O. Kovalenko. Chernivtsi : Kondratiev A. V., 2016. S. 259–262.
7. Romanko S. M. Ekonomiko-pravovy mekhanizm zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky silskohospodarskoi produktsii: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.06. Kyiv, 2008. 19 s.
8. Shulha M. V. Osoblyvosti pravovoho rezhymu zemel v mezhakh syrovynnykh zon. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku zemelnoho, ahrarnoho, ekolohichnoho ta pryrodoresursnoho prava: teoriia ta praktyka: zb. materialiv nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 7 hrudnia 2018 roku). Kharkiv : TOV “Oberih”, 2018. S. 203–205.
9. Karpinska N. V. Zastosuvannia sanitarnykh ta fitosanitarnykh zakhodiv: problemy pravovoho zabezpechennia u konteksti vymoh SOT ta YeS: monohrafiia. Lutsk, SPD Hadiak Zhanna Volodymyrivna, drukarnia “Volynpolihraf, 2021. 532 s.
10. Parlament posylyv vymohy do dytiachoho kharchuvannia. Shcho same zminylosia — poiasniuie ekspertka. Ukrainske radio. 2021. <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=96996> (date of access: 08.08.2023)
11. Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1998. № 19. St. 98.
12. Pro dytiache kharchuvannia: Zakon Ukrainy vid 14.09.2006 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2006. № 44. St. 433. (vtratyv chynnist). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-16#Text> (date of access: 12.08.2023)
13. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia statusu spetsialnoi zony z vyrobnystva syrovyny, shcho vykorystovuietsia dlia vyhotovlennia produktiv dytiachoho ta diietynnoho kharchuvannia: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 zhovtnia 2007 roku № 1195. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2007. № 76. S. 48. St. 2819. (vtratyła chynnist) (date of access: 12.08.2023)
14. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pryvedennia zakonodavstva Ukrainy u sferi zabezpechennia dytiachym kharchuvanniam u vidpovidnist z vymohamy zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2022. № 1. St. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1822-20#Text> (date of access: 12.08.2023)
15. Pro pestytsydy i ahrokhimikaty: Zakon Ukrainy vid 02.03.1995 r. № 86–95/VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 1995. № 14. St. 91. Zminy po Zakonu № 1909-IX vid 18.11.2021.

УДК 349.6:(620.92:621.311.21):330.34(477)

Караханян Карина Мартинівна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Karakhanian Karuna

PhD, Assistant-Professor of the

Department of agrarian, land and environmental law

National University «Odesa Law Academy»

ORCID: 0000-0003-4927-4558

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9129

ЗАКОНОДАВЧІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ГІДРОЕНЕРГЕТИЧНОМУ СЕКТОРІ

LEGISLATIVE MECHANISMS FOR ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY IN THE HYDRO-ENERGY SECTOR

Анотація. Гідроенергетика є одним з найбільш екологічних та економічних джерел отримання енергії. Однак, навіть цей напрямок призводить до негативних змін в навколишньому природному середовищі, зокрема, наносить збитки сільському господарству, сприяє постійним перепадам рівнів води, зменшенню кількості риби та інших живих організмів, затопленню та ерозії великих площ, в т.ч. сільськогосподарських земель, підвищує зарегульованість річкового стоку, внаслідок чого спостерігається перекриття міграційних шляхів до нерестилищ, що сприяє частковій або повній втраті біорізноманіття іхтіофауни зарегульованої природної водойми.

Чинне законодавство приділяє значну увагу питанню екологізації гідроенергетичної галузі та її комплексному розвитку, а також виробленню правових механізмів попередження погіршення стану довкілля через розвиток вказаного напрямку альтернативної енергетики.

Критичний аналіз сучасного правового забезпечення розвитку гідроенергетики свідчить про його фрагментарний характер та перевагу загальних норм, які регулюють розвиток альтернативної енергетики в цілому. Проте, дослідження нормативно-правових актів дозволяє розробити класифікацію еколого-правових механізмів, дотримання яких дозволить забезпечити безпеку для людини і довкілля при використанні гідроенергетичних об'єктів.

Серед основних еколого-правових способів охорони навколишнього середовища у вказаній галузі, зокрема, виділяють: заборону споруджувати в басейні річки водосховища загальним обсягом, що перевищує обсяг стоку даної річки в розрахунковий маловодний рік, який спостерігається один раз у двадцять років; заборону змінювати рельєф басейну річки; заборону руйнувати русла пересихаючих річок, струмки та водотоки; заборону зменшувати природний рослинний покрив і лісистість басейну річки; дотримання встановлених норм і нормативів охорони навколишнього природного середовища при проектуванні, будівництві та реконструкції капітальних об'єктів; здійснення оцінки впливу на довкілля існуючих та майбутніх об'єктів гідроенергетики; врахування результатів стратегічної екологічної оцінки; локалізацію скидів із подальшою їх нейтралізацією, складуванням й утилізацією; дотримання «екологічних» обов'язків спеціальними водокористувачами; дотримання природоохоронних вимог при відведенні земель для потреб гідроенергетики; співпрацю з природоохоронними організаціями; залучення громадськості до прийняття рішення про спорудження нових об'єктів, а також інших рішень, що можуть впливати на здоров'я людей та стан довкілля; моніторинг стану вод та водних ресурсів; застосування принципу басейнового управління; ведення державного водного кадастру.

Ключові слова: альтернативна енергетика, відновлювані джерела енергії, гідроенергетика, малі річки, екологічна безпека, механізми захисту довкілля в гідроенергетичному секторі.

Summary. Hydropower is one of the most ecological and economic sources of energy production. However, even this direction leads to negative changes in the surrounding natural environment, in particular, causes damage to agriculture, contributes to constant drops in water levels, a decrease in the number of fish and other living organisms, flooding and erosion of large areas, including of agricultural lands, increases the regulation of river flow, as a result of which there is an overlap of migration

routes to spawning grounds, which contributes to the partial or complete loss of biodiversity of the ichthyofauna of the regulated natural reservoir.

The current legislation pays considerable attention to the issue of greening the hydropower industry and its comprehensive development, as well as the development of legal mechanisms to prevent the deterioration of the environment due to the development of the indicated direction of alternative energy.

A critical analysis of modern legal support for the development of hydropower shows its fragmentary nature and the superiority of general norms that regulate the development of alternative energy as a whole. However, the study of legal acts allows to develop a classification of environmental and legal mechanisms, compliance with which will ensure safety for people and the environment when using hydropower facilities.

Among the main ecological and legal methods of environmental protection in the specified field, in particular, the following are distinguished: the prohibition to build reservoirs in the river with a total volume that exceeds the flow of the given river in an estimated low-water year, which is observed once every twenty years; prohibition to change the topography of the river; prohibition to destroy the beds of drying rivers, streams and watercourses; prohibition to reduce the natural vegetation cover and forest cover of the river; compliance with the established norms and standards of environmental protection during the design, construction and reconstruction of capital facilities; carrying out environmental impact assessment of existing and future hydropower facilities; taking into account the results of the strategic environmental assessment; localization of discharges followed by their neutralization, storage and disposal; observance of «ecological» obligations by special water users; cooperation with nature protection organizations; involving the public in making decisions about the construction of new facilities, as well as other decisions that may affect people's health and the state of the environment; monitoring the state of water and water resources; application of the basin management principle; maintenance of the state water cadastre.

Key words: alternative energy, renewable energy sources, hydropower, small rivers, environmental safety, mechanisms of environmental protection in the hydropower sector.

Постановка проблеми. Виступаючи одним з найекологічніших та найекономічніших джерел отримання електроенергії, гідроенергетика все ж призводить до негативних змін в навколишньому природному середовищі, зокрема, наносить збитки сільському господарству, сприяє постійним перепадам рівнів води, зменшенню кількості риби та інших живих організмів, затопленню та ерозії великих площ, в т.ч. сільськогосподарських земель, підвищує зарегульованість річкового стоку, внаслідок чого спостерігається перекутання міграційних шляхів до нерестилиць, що сприяє частковій або повній втраті біорізноманіття іхтіофауни зарегульованої природної водойми.

До вказаних вище негативних проявів функціонування гідроенергетичних об'єктів додаються ще й ризики, які можуть виникнути через триваючу збройну агресію РФ проти України. Світ вже став свідком екоциду та геноциду, спричинених підривом дамби Каховської ГЕС, коли води Дніпра шаленим потоком нищили все живе на своєму шляху. Як наслідок, довкіллю було завдано шкоди на сотні мільярдів доларів. Але найстрашніше те, що екологічна катастрофа, яка трапилась в результаті цих злочинних дій, буде давати про себе знати ще не один десяток років. Знищення Каховського водосховища призвело до загибелі людей, точну кількість яких неможливо встановити через тимчасову окупацію частини постраждалих територій; ліквідації тваринного та рослинного біорізноманіття в районах, що були затоплені; втрати сотні тисяч гектарів орних та цінних угідь; забруднення водних об'єктів; припинення існування водних живих ресурсів тощо.

З урахуванням наведеного, актуальність теми дослідження не викликає сумніву, адже чинне законодавство приділяє значну увагу питанню екологізації гідроенергетичної галузі та її комплексному розвитку, а також виробленню правових механізмів попередження погіршення стану довкілля через розвиток вказаного напрямку альтернативної енергетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання розвитку гідроенергетики як самостійної складової сектору відновлюваної енергетики, а також її впливу на стан навколишнього природного середовища були предметом низки наукових досліджень П. Ф. Васька [21; с. 57–69], Х. А. Григор'євої [19; с. 243], М. Р. Ібрагімової [21; с. 62, 64–65], А. В. Мороз [21; с. 62, 64–65], Є. О. Платонової [15; с. 135–139], Т. Є. Харитонової [22; с. 236] та інших науковців. Однак існує низка проблемних питань, які потребують подальшого вивчення, виникає потреба в удосконаленні існуючих правових механізмів охорони довкілля та захисту останнього від негативного впливу енергетичної галузі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є всебічний аналіз норм чинного законодавства, що дозволить розкрити особливості розвитку гідроенергетики як різновиду відновлюваної енергетики, а також її впливу на стан навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки країни.

Виклад основного матеріалу. Окремі положення щодо необхідності вироблення правового механізму охорони довкілля від негативних впливів енергетичної галузі наведені у багатьох міжнародних

договорах, конвенціях і протоколах до них, що з одного боку, сприяє інтеграційним процесам, а з іншого, призводить до створення єдиного простору, який характеризується спільними цінностями та задачами, сприяє якісному оновленню національного законодавства. Серед таких міжнародних актів можна виокремити Бернську Конвенцію про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі [1], Рамкову Конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат [2], Європейську ландшафтну конвенцію, директиви ЄС про збереження природного середовища, «Керівні принципи розвитку гідроенергетики» [3], затверджені 18–19 червня 2013 року в м. Сараєво (Боснія і Герцеговина) на зустрічі Міжнародної комісії із захисту річки Дунай. Розглядаючи останній з наведених нормативно-правових актів, можна стверджувати, що основні принципи розвитку гідроенергетики ґрунтуються на критеріях екологічної цінності території. Крім цього, керуючись цим документом, громадські та екологічні організації України розробили «Критерії і принципи вибору місць для будівництва малих ГЕС на гірських річках Карпат» [4], які пройшли апробацію на громадських слуханнях і обговореннях. Вказані принципи, відповідно до наведеного документу, поділяються на два типи, а саме: обмеження на використання територій для будівництва малих ГЕС (національні природні парки, заповідники, пам'ятки природи, місця покладів корисних копалин і мінеральних вод, історико-культурні території, земельні ділянки спеціального призначення, значні площі затоплення); обмеження на використання води для виробництва електроенергії малою ГЕС (санітарний попуск, безперервне функціонування рибоходів, межень, повені та паводки, оперативні заходи з регулювання водного потоку через гідропоруди, регулювання потужності ГЕС).

Про екологічність законодавства ЄС свідчать й положення Рамкової директиви про води, яка суттєво вплинула на розвиток малої гідроенергетики (тобто складової альтернативної енергетики), оскільки висунула підвищені вимоги до охорони вод. Унаслідок її виконання спостерігалася утруднення розвитку малої гідроенергетики з екологічних мотивів. Можна спрогнозувати відповідне посилення екологічних вимог до функціонування об'єктів малої гідроенергетики і в Україні.

Національним законодавством також передбачено низку різномірних еколого-правових механізмів, які спрямовані на комплексну охорону довкілля від потенційних ризиків і загроз, які несе в собі гідроенергетика як різновид альтернативної енергетики. Концептуальні й стратегічні основи розвитку досліджуваної галузі визначені такими законодавчими актами, як Конституція України (1996 р.) [5], Водний кодекс України (1995 р.) [6], Земельний кодекс України (2001 р.) [7]; Законами

України «Про національну безпеку України» (2018 р.) [8]; «Про альтернативні джерела енергії» (2003 р.) [9]; «Про ринок електричної енергії» (2017 р.) [10]; «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.) [11], «Про оцінку впливу на довкілля» (2017 р.) [12]; «Про стратегічну екологічну оцінку» (2018 р.) [13]; а також підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема, Програмою розвитку гідроенергетики на період до 2026 року, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 року [14].

Критичний аналіз сучасного законодавства, яке покликане забезпечити екологічність гідроенергетики, свідчить про його фрагментарний характер та перевагу загальних норм, які регулюють розвиток альтернативної енергетики в цілому. Проте, дослідження вказаних вище нормативно-правових актів дозволяє розробити класифікацію еколого-правових механізмів, дотримання яких дозволить забезпечити безпеку для людини і довкілля при використанні гідроенергетичних об'єктів.

До першої групи належать *імперативні заборони*, серед яких:

1. *Заборона споруджувати в басейні річки водосховища загальним обсягом, що перевищує обсяг стоку даної річки в розрахунковий маловодний рік, який спостерігається один раз у двадцять років.*

У разі необхідності створення таких штучних водойм, що впливають на природний стік поверхневих вод, їх спорудження допускається лише з дозволу місцевих рад за погодженням з обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями, органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, і центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр (ст. 82 Водного кодексу України);

2. *Заборона змінювати рельєф басейну річки;*

3. *Заборона руйнувати русла пересихаючих річок, струмки та водотоки;*

4. *Заборона випрямляти русла річок та поглиблювати їх дно нижче природного рівня або перекривати їх без улаштування водостоків, перепусків чи акведуків;*

5. *Заборона зменшувати природний рослинний покрив і лісистість басейну річки;*

6. *Заборона здійснювати інші роботи, що можуть негативно впливати чи впливають на водність річки і якість води в ній.*

Наведені в пунктах 2–6 еколого-правові способи охорони довкілля при будівництві та використанні промислових об'єктів, в т.ч. гідроелектростанцій, містяться в ст. 80 Водного кодексу України та

спрямовані на збереження малих річок та природних ресурсів, що формують разом з ними єдині природні комплекси. Саме малі річки використовуються для будівництва міні ГЕС, які використовують природні водянні напори без необхідного будівництва масштабних гідротехнічних споруд, що дозволяє уникнути негативних екологічних явищ, якими може супроводжуватись створення великих гідроелектростанцій [15].

Другу групу еколого-правових способів захисту довкілля та людини при експлуатації гідроенергетичних об'єктів становить **група зобов'язань**:

1. Дотримання встановлених норм і нормативів охорони навколишнього природного середовища при проектуванні, будівництві та реконструкції капітальних об'єктів.

Так, ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» серед гарантій екологічних прав громадян виділяє обов'язок центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки. Згідно зі ст. 51 вказаного Закону, при провадженні такої діяльності має забезпечуватись екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на довкілля [16].

2. Здійснення оцінки впливу на довкілля існуючих та майбутніх об'єктів гідроенергетики;

3. Врахування результатів стратегічної екологічної оцінки.

Порядок здійснення заходів, зазначених в п. 2 та п. 3 закріплений в Законах України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року та «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20 березня 2018 року. Зазначені нормативно-правові акти закріплюють правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоди довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів, а також обов'язковість проведення оцінки документів державного планування, які стосуються сільського господарства, лісового господарства, рибного господарства, енергетики, промисловості, транспорту та інших сфер життєдіяльності. Статтею 3 першого із вказаних Законів закріплюється «обов'язковість проведення оцінки впливу на довкілля об'єктів енергетичної промисловості, зокрема, гідроелектростанцій на річках незалежно від

потужності та гідроакмулюючих електростанцій» [17]. Така планована діяльність підлягає оцінці до прийняття рішення про провадження планованої діяльності (ч. 1 ст. 3 Закону «Про оцінку впливу на довкілля»).

Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», оцінка впливу на довкілля здійснюється з дотриманням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, з урахуванням стану довкілля в місці, де планується провадити плановану діяльність, екологічних ризиків і прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу (прямого та опосередкованого) на довкілля, у т.ч. з урахуванням впливу наявних об'єктів, планованої діяльності та об'єктів, щодо яких отримано рішення про провадження планованої діяльності або розглядається питання про прийняття таких рішень.

Крім цього, згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку», відносини у сфері оцінки наслідків для довкілля, у т.ч. для здоров'я населення, виконання документів державного планування поширюється на документи державного планування, які стосуються, зокрема, енергетики, використання водних ресурсів, охорони довкілля, містобудування або землеустрою (схеми) та виконання яких передбачатиме реалізацію видів діяльності (або які містять види діяльності та об'єкти), щодо яких законодавством передбачено здійснення процедури оцінки впливу на довкілля, або які вимагають оцінки, зважаючи на ймовірні наслідки для територій та об'єктів природо-заповідного фонду та екомережі [18]. Метою цієї діяльності є сприяння сталому розвитку шляхом забезпечення охорони довкілля, безпеки життєдіяльності населення та охорони його здоров'я, інтегрування екологічних вимог під час розроблення та затвердження документів державного планування (ч. 1 ст. 3 Закону «Про стратегічну екологічну оцінку»).

4. Локалізація скидів із подальшою їх нейтралізацією, складуванням й утилізацією.

Згідно зі ст. 44 Водного кодексу України, одним з обов'язків водокористувачів, якими в т.ч. є підприємства в сфері гідроенергетики, зобов'язані дотримуватись встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та лімітів скидання забруднюючих речовин, а також санітарних та інших вимог щодо впорядкування своєї території. Такі нормативи встановлюються для оцінки екологічної безпеки виробництва та запобігання шкідливого впливу на навколишнє природне середовище.

5. Дотримання «екологічних» обов'язків спеціальними водокористувачами, а саме:

а) дотримання встановлених правил експлуатації водосховищ, режимів накопичення та спра-

цювання запасів води, режимів коливань рівня у верхньому і нижньому б'єфах та пропускання води через гідровузли;

б) забезпечення у встановленому порядку безпечного пропуску риби до місць нересту відповідно до проектів рибопропускних споруд (ст. 66 Водного кодексу України).

6. Дотримання природоохоронних вимог при відведенні земель для потреб гідроенергетики.

Згідно зі ст. 96 Водного кодексу України, під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших гідроенергетичних об'єктів повинно забезпечуватися раціональне використання земель. При цьому передбачаються технології, які забезпечують охорону земель від засолення, підтоплення або переосушення, а також сприяють збереженню природних умов і ландшафтів як безпосередньо в зоні їх розміщення, так і на водозбірній площі водних об'єктів.

7. Обладнання рибозахисними пристроями водозабірних та інших споруд відповідно до затверджених проектів, будівництво риборозплідників, штучних нерестовищ, рибопропускних споруд, підготовка ложа водоймища тощо — основні заходи із збереження та охорони риб, інших водних тварин і рослин та їх відтворення, що здійснюються під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів (ст. 97 Водного кодексу України).

8. Технічне та технологічне переоснащення основних потужностей виробництва, реконструкція та модернізація гідроелектростанцій з метою мінімізації шкідливого впливу на стан довкілля;

9. Співпраця з природоохоронними організаціями;

10. Залучення громадськості до прийняття рішення про спорудження нових об'єктів, а також інших рішень, що можуть впливати на здоров'я людей та стан довкілля.

Водне законодавство передбачає право громадян, їх об'єднань, інших громадських формувань брати участь у розгляді місцевими радами та державними органами питань, пов'язаних з використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів; брати участь у проведенні центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, перевірок виконання водокористувачами водоохоронних правил і заходів та вносити пропозиції з цих питань; здійснювати громадський контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів. «Слід відзначити досить активну участь екологічних організацій у вирішенні питань розвитку малої гідроенергетики в Україні. Зокрема, вони активно виступають третіми особами під час

розгляду та вирішення судових спорів щодо вказаних питань. Однак при цьому досить проблемним виявилася участь екологічних організацій в ролі ініціаторів таких спорів» [19].

Група управлінських механізмів є третім різновидом екологічних засад, спрямованих на збереження життя та здоров'я людини і довкілля від негативного впливу гідроенергетичних підприємств. Вона складається з активних та фонових заходів.

Перші представлені охороною вод від забруднення, засмічення і вичерпання, попередження їх шкідливої дії, а також охороною земель від засолення, підтоплення або переосушення та сприянням збереженню природних умов і ландшафтів як безпосередньо в зоні їх розміщення, так і на водозбірній площі водних об'єктів. Вони здійснюються на етапі розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів та під час впровадження нових технологічних процесів при виробництві. Аналогічне положення міститься в ст. 42 Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 року [20].

Фонові управлінські механізми представлені:

1. Моніторингом стану вод та водних ресурсів.

З метою раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів ст. 21 Водного кодексу України передбачено здійснення державного моніторингу вод, що представляє собою систему спостережень, збирання, обробки, збереження та аналізу інформації про стан водних об'єктів, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття відповідних рішень. Складовими державного моніторингу вод є дослідження біологічних, гідроморфологічних, хімічних та фізико-хімічних показників. Зауважимо, що державний моніторинг вод є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища України і здійснюється в порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 року.

2. Застосуванням принципу басейнового управління з метою отримання загальної характеристики стану поверхневих та підземних вод району річкового басейну, а також визначення основних антропогенних впливів на кількісний та якісний стан поверхневих і підземних вод, у т.ч. і від точкових та дифузних джерел.

Принцип басейнового управління представляє собою комплексне управління водними ресурсами в межах району річкового басейну. Він здійснюється відповідно до плану управління — документу, що містить аналіз стану та комплекс заходів для досягнення екологічних цілей, визначених для кожного району річкового басейну у встановлені строки.

Водне законодавство закріплює правові засади створення та функціонування басейнових рад, що представляють собою консультативно-дорадчий орган у межах території річкового басейну, утворений при центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, з метою забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, інтегрованого управління ними. Такі Ради виробляють пропозиції та забезпечують узгодженість інтересів підприємств, установ та організацій у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів у межах басейну. До складу басейнових рад входять представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інших зацікавлених організацій, установ, підприємств та представники громадськості.

3. Веденням державного водного кадастру.

Державний водний кадастр включає дані державного обліку поверхневих і підземних вод, державного обліку артезіанських свердловин та державного обліку водокористування, які систематизуються за гідрографічним та водогосподарським районуванням, басейнами підземних вод, видами економічної діяльності, адміністративно-територіальними одиницями і в цілому в Україні. Він складається з метою систематизації даних державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів, проектування водогосподарських, транспортних, промислових та інших підприємств і споруд, пов'язаних з використанням вод. Відповідно до ст. 28 Водного кодексу України, Державний водний кадастр ведеться центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику

у сфері гідрометеорологічної діяльності в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

4. Підвищенням екологічної культури та рівня відповідальності в природоохоронній сфері, що має на меті підвищення рівня екологічної свідомості та розуміння суб'єктом, який здійснює діяльність в енергетичній галузі, своєї причетності до декарбонізації виробництва та розбудови кліматично нейтрального середовища.

Поряд із Законами, які регулюють питання екологізації діяльності в сфері гідроенергетики, в Україні діють чисельні підзаконні нормативно-правові акти, які містять положення щодо проектування, розміщення та експлуатації вказаних об'єктів. Так, наприклад, Указом Президента України від 9 жовтня 2009 року «Про додаткові заходи щодо підвищення рівня безпеки енергетичних об'єктів та розвитку гідроенергетики України» наголошується на пріоритеті екологічної безпеки в енергетичному секторі як ключової складової національної безпеки країни [21; 22].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи наведене, зауважимо, що на сьогодні підвищення ефективності роботи об'єднаної енергетичної системи України та її інтеграції з європейською енергосистемою, зменшення імпорту енергоресурсів, забезпечення енергетичної безпеки з максимальним використанням гідроенергетичного потенціалу можливі лише за умови сталого розвитку країни, в т.ч. сталості екологічного розвитку. Останньому багато в чому сприяє дотримання еколого-правових механізмів, що були досліджені вище, а також розробка нових способів захисту довкілля в енергетичному секторі економіки.

Дослідження здійснене у рамках виконання проекту «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання» за фінансової підтримки Національного фонду досліджень України (договір № 74/0360 від 01.05.2023 року).

Література

1. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі від 19.09.1979 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_032 (дата звернення: 30.08.2023)
2. Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат: Закон України від 07.04.2004 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1672-15> (дата звернення: 30.08.2023)
3. Guiding Principles. Sustainable Hydropower Development in the Danube Basin // International Commission for the Protection of the Danube River, 2013. URL: <http://www.icpdr.org/main/activities-projects/hydropower> (дата звернення: 30.08.2023)
4. Критерії й Принципи вибору місць для будівництва МГЕС на гірських річках Карпат. URL: <http://zakgromrada.org.ua/arhiv/materials/170713.pdf> (дата звернення: 30.08.2023)
5. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#Text> (дата звернення: 30.08.2023)

7. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 3. Ст. 27.
8. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.
9. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20 лютого 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 24. Ст. 155.
10. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13 квітня 2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 27–28. Ст. 312.
11. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.
12. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2059-19#Text> (дата звернення: 30.08.2023)
13. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20 березня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2354-19#Text> (дата звернення: 30.08.2023)
14. Програма розвитку гідроенергетики на період до 2026 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2016-p#Text> (дата звернення: 30.08.2023)
15. Платонова С. О. Правові проблеми та перспективи використання енергії малих річок в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 7. С. 135–139.
16. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.
17. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2059-19#Text> (дата звернення: 30.08.2023)
18. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20 березня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2354-19#Text> (дата звернення: 28.08.2023)
19. Григор'єва Х. А. Мала гідроенергетика в Україні: юридичні проблеми розвитку (на матеріалах судової практики). Часопис Київського університету права. 2021. № 2. С. 241–246. (С. 243).
20. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 30.08.2023)
21. Васько П. Ф., Мороз А. В., Бриль А. О., Ібрагімова М. Р. Екологічні аспекти розвитку гідроенергетики в Україні. Відновлювана енергетика. 2018. № 2. С. 57–69.
22. Харитоновна Т. С., Григор'єва Х. А. Доктрина правового регулювання альтернативної енергетики в Україні: сучасні тенденції розвитку. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2020. № 3(31). С. 237–245.

References

1. Konventsiiia pro okhoronu dykoi flory ta fauny i pryrodnykh seredovishch isnuvannia v Yevropi vid 19.09.1979 roku. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_032 (date of access: 30.08.2023)
2. Pro ratyfikatsiiu Ramkovoii konventsii pro okhoronu ta stalii rozvytok Karpat : Zakon Ukrainy vid 07.04.2004 roku. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1672-15> (date of access: 30.08.2023)
3. Guiding Principles. Sustainable Hydropower Development in the Danube Basin // International Commission for the Protection of the Danube River, 2013. URL: <http://www.icpdr.org/main/activities-projects/hydropower> (date of access: 30.08.2023)
4. Kryterii y Pryntsypy vyboru mist dlia budivnytstva MHES na hirs'kykh richkakh Karpat. URL: <http://zakgromrada.org.ua/arhiv/materials/170713.pdf> (date of access: 30.08.2023)
5. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Vodnyi kodeks Ukrainy vid 6 chervnia 1995 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-vr#Text> (date of access: 30.08.2023)
7. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25 zhovtnia 2001 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2022. № 3. Ст. 27.
8. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2018. № 31. Ст. 241.
9. Pro alternatyvni dzherela enerhii : Zakon Ukrainy vid 20 liutoho 2003 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. № 24. Ст. 155.
10. Pro rynek elektrychnoi enerhii : Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2017 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2017. № 27–28. Ст. 312.
11. Pro okhoronu navkolishnogo pryrodnoho seredovishcha : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1991. № 41. Ст. 546.
12. Pro otsinku vplyvu na dovkillia : Zakon Ukrainy vid 23 travnia 2017 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2059-19#Text> (date of access: 30.08.2023)

13. Pro stratehichnu ekolohichnu otsinku : Zakon Ukrainy vid 20 bereznia 2018 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2354-19#Text> (date of access: 30.08.2023)
14. Prohrama rozvytku hidroenerhetyky na period do 2026 roku, zatverdzhena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 lypnia 2016 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2016-r#Text> (date of access: 30.08.2023)
15. Platonova Ye.O. Pravovi problemy ta perspektyvy vykorystannia enerhii malykh richok v Ukraini. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2021. № 7. S. 135–139.
16. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshecha : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1991. № 41. St. 546.
17. Pro otsinku vplyvu na dovkillia : Zakon Ukrainy vid 23 travnia 2017 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2059-19#Text> (date of access: 30.08.2023)
18. Pro stratehichnu ekolohichnu otsinku : Zakon Ukrainy vid 20 bereznia 2018 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2354-19#Text> (date of access: 28.08.2023)
19. Hryhorieva Kh.A. Mala hidroenerhetyka v Ukraini: yurydychni problemy rozvytku (na materialakh sudovoi praktyky). Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2021. № 2. S. 241–246. (S. 243).
20. Pro okhoronu zemel : Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (date of access: 30.08.2023)
21. Vasko P.F., Moroz A.V., Bryl A.O., Ibrahimova M.R. Ekolohichni aspekty rozvytku hidroenerhetyky v Ukraini. Vidnovliuvana enerhetyka. 2018. № 2. S. 57–69.
22. Kharytonova T.Ye., Hryhorieva Kh.A. Doktryna pravovoho rehuliuвання alternatyvnoi enerhetyky v Ukraini: suchasni tendentsii rozvytku. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2020. № 3(31). S. 237–245.

Ігнатова Анастасія Сергіївна
*аспірантка кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*
Ihnatova Anastasiia
*Graduate Student of the Department of Constitutional Law
National University «Odesa Law Academy»*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9130

ЗАХИСТ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

PROTECTION OF THE RIGHTS OF NATIONAL MINORITIES IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF A DEMOCRATIC SOCIETY

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних із захистом прав національних меншин в Україні. Автор аналізує нормативно-правові акти, що регулюють статус національних меншин, зокрема: Конституцію України, Декларацію прав національностей України, Загальну Декларацію прав людини, Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Рамкову конвенцію держав-членів Ради Європи про захист національних меншин, Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Закон України «Про національні меншини (спільноти) України».

У статті також розглядається питання відновлення графи «національність» у документах про державну реєстрацію громадян України, яке є дискусійним вже багато років. Автор зазначає, що національність є важливим елементом ідентичності особи. Однак, в Україні влада вирішила не включати графу національності до документів громадян з метою запобігання дискримінації та стереотипам на основі національності. Дане рішення базується на конституційних принципах рівності, недискримінації та захисту приватного життя громадян. Однак, існують аргументи за повернення графи національності у документи громадян, такі як збереження культурної ідентичності та притягнення до відповідальності винних у злочинах на ґрунті расової чи національної приналежності. Автор досліджує різні аспекти цього питання.

У дослідженні перераховані конкретні проблеми, з якими стикаються національні меншини в Україні, а також шляхи вирішення цих проблем через фінансову підтримку культурних проєктів, доступ до мовних ресурсів та підтримку мовної освіти. Автор звертає увагу на важливість забезпечення рівних прав і можливостей для всіх громадян країни, незалежно від їх етнічного походження.

Ключові слова: національні меншини, дискримінація, мовні права, освітні права, етнонаціональна політика.

Summary. The article is devoted to the study of issues related to the protection of the rights of national minorities in Ukraine. The author analyzes normative legal acts regulating the status of national minorities, in particular the Constitution of Ukraine, the Declaration of the Rights of Nationalities of Ukraine, the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Framework Convention of the Council of Europe Member States on the Protection of National Minorities, the European The Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Law of Ukraine «On National Minorities (Communities) of Ukraine».

The article also examines the question of restoring the «nationality» column in documents on the state registration of citizens of Ukraine, which has been debated for many years. The author notes that nationality is an important element of a person's identity. However, in Ukraine, the authorities decided not to include a nationality column in citizens' documents in order to prevent discrimination and stereotypes based on nationality. This decision is based on the constitutional principles of equality, non-discrimination and protection of private life of citizens. However, there are arguments for returning the nationality column

to citizens' documents, such as preserving cultural identity and prosecuting perpetrators of crimes based on race or nationality. The author explores various aspects of this issue.

The study lists specific problems faced by national minorities in Ukraine, as well as ways to solve these problems through financial support for cultural projects, access to language resources, and support for language education. The author draws attention to the importance of ensuring equal rights and opportunities for all citizens of the country, regardless of their ethnic origin.

Key words: national minorities, discrimination, language rights, educational rights, ethno-national politics.

Постановка проблеми. Україна є багатонаціональною країною, де проживають численні національні меншини. Захист прав цих меншин є важливим аспектом розвитку демократичного суспільства. Проте, у нашій країні існує низка проблем, пов'язаних з дискримінацією та недостатнім захистом національних меншин. Нещодавно був прийнятий Закон України «Про національні меншини (спільноти) України», який також потребує уваги та роз'яснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день існує певна кількість досліджень, присвячених проблемам захисту прав національних меншин. Питанням захисту прав національних меншин займалися: Афанасьєва М. [12], Лопушинський І. [15]. Однак, у зв'язку з прийняттям нових нормативно-правових актів — ця тема потребує більш глибокого дослідження, аналізу та новітнього погляду з урахуванням сучасних реалій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідити проблеми національних меншин в Україні та запропонувати шляхи вирішення даних проблем. У статті Автор намагається звернути увагу на необхідність удосконалення законодавства та суспільної думки що стосуються статусу національних меншин, а також підтримати зусилля уряду та громадських організацій у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. У 1991 році Верховна Рада прийняла Декларацію прав національностей України від 01.11.1991 року якою, зокрема, визначено, що «Українська держава гарантує всім національностям право на збереження їх традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, бере на себе обов'язок створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур» [2]. Хоча Декларація складається лише з 7 статей, в ній чітко викладені принципи та права національних меншин. Одним з ключових положень Декларації є принцип рівності всіх національностей. Це означає, що всі національності мають однакові політичні, економічні, соціальні та культурні права. Декларація також визнає право національних меншин на збереження і розвиток своєї культури, мови, релігії та традицій. Згідно з Декларацією, державною мовою є українська, але громадяни, які належать до національних меншин, мають право користуватися рідною мовою в усіх сферах життя, в тому числі в сфері освіти. Аналіз Декларації прав національностей України 1991 року показує,

що вона захищає права національних меншин на збереження та розвиток своєї ідентичності, культури, освіти та мови.

Питання забезпечення прав національних меншин знайшло відображення в Конституції України, відповідно до положень статті 11 держава сприяє «розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [1]. Конституція України гарантує рівність прав і свобод усім громадянам, незалежно від їхнього етнічного походження.

Для реалізації закладених у декларації та Конституції України принципів — 25 червня 1992 року був ухвалений Закон України «Про національні меншини в Україні» [3]. Однак, Закон України «Про національні меншини в Україні» 1992 року носив декларативний характер, а також був застарілим, через що був прийнятий новий Закон України «Про національні меншини (спільноти) України».

Прийняття Декларації прав національностей України та Закону України «Про національні меншини в Україні» сприяло прийняттю нової форми свідоцтва про народження, задля уникнення будь-яких форм дискримінації на основі національності. Адже, до 1992 року у паспорті та свідоцтві про народження була вказана обов'язкова графа про національність громадянина. З моменту запровадження паспортів громадянина України відповідно до Постанови Верховної Ради України від 26.06.1992 р. «Про затвердження положень про паспорт громадянина України та свідоцтво про народження» визначення національності у паспорті громадянина України та свідоцтві про народження не передбачається [6]. На сьогодні, в Україні склалась така ситуація, що фіксація національності (етнічного походження) в офіційних документах, що посвідчують особу не можлива, оскільки це суперечило б положенням Конституції України, Загальної Декларації прав людини, Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Рамкової конвенції держав-членів Ради Європи про захист національних меншин, Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Цивільного кодексу України, Закону України «Про національні меншини (спільноти) України». Оскільки державна політика спрямована на забезпечення рівності всіх етнічних груп, що проживають в Україні, та заборону дискримінації за національною ознакою.

Пропозиції щодо повернення інформації про «національність» до паспорта та інших державних реєстраційних документів періодично виникають у публічному просторі нашої держави: є численні звернення до Верховної Ради України від громадян, громадських організацій, органів місцевого самоврядування; свого часу народними депутатами України було зареєстровано декілька законодавчих ініціатив — проєктів законів, експертні думки викладено на авторитетних Інтернет-ресурсах у газеті «Голос України», на порталі «Українська правда», у газеті «Юридичний вісник», оприлюднено низку статей у форматі юридичних консультацій для громадян, що зіштовхнулися з проблемою встановлення чи зміни національності в актах цивільного стану [15, с. 26].

Аналізуючи питання повернення графі «національність» у офіційні документи, необхідно насамперед враховувати конституційні принципи, законодавчі норми та соціокультурні потреби громадян. Попри необхідність повернення інформації про «національність», існують і ризики, пов'язані з цим поверненням.

Включення національності в офіційні документи може допомогти владі збирати статистичні дані про національні меншини. Це корисно для виявлення проблем меншин і для реалізації програм, спрямованих на допомогу меншинам у конкретних регіонах, а також для забезпечення виборчого права національних меншин. Як зазначає проф. М. Афанасьєва: «Для вдосконалення виборчого законодавства необхідно: встановити облік місць компактного проживання щодо меж виборчих округів; законодавчо закріпити визначення поняття «місце компактного проживання національних меншин» із визначенням кількісних та якісних характеристик» [12, с. 58]. Крім забезпечення виборчих прав, внесення інформації про національність також може допомогти виявити випадки дискримінації за національною ознакою. Сьогодні правоохоронні органи часто стикаються з проблемою ідентифікації осіб для притягнення до відповідальності винних у злочинах на ґрунті расової чи національної приналежності: у 2020 році в Україні було зареєстровано 178 випадків злочинів на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Серед мінусів щодо поновлення інформації про «національність» є втручання в особисте життя. Крім того, зазначення національності може спричинити конфлікти між різними групами громадян, особливо у воєнний час. Таким чином, при поновленні інформації про «національність» у офіційних документах, необхідно врахувати усі аспекти.

Як зазначалось вище, Закон України «Про національні меншини в Україні» втратив чинність і був прийнятий новий Закон України «Про національні меншини (спільноти) України». Новий

закон передбачає більш широкий перелік прав національних меншин (наприклад право на самоідентифікацію та право на здобуття освіти рідною мовою тощо) та детальний їх опис, а також передбачає нові механізми забезпечення участі національних меншин у прийнятті рішень. Новий закон у статті 6 містить положення про право на самоідентифікацію громадян України, а саме: «Кожний громадянин України має право вільно вирішувати, чи вважатися належним до національної меншини (спільноти) (кількох національних меншин (спільнот)). Таке рішення або здійснення прав у зв'язку з цим не повинно завдавати шкоди такій особі. Ніхто не може бути примушений декларувати свій статус особи, яка належить до національної меншини (спільноти). У разі якщо в особі є потреба у користуванні правами, які гарантуються особам, які належать до національних меншин (спільнот), достатнім є висловлення бажання користуватися такими правами» [4]. Дане положення є суттєвим для законодавства будь-якої правової держави, оскільки воно допомагає зберегти право на самоідентифікацію національних меншин у певній країні. Саме держава визначає правовий статус національних меншин.

В нашій країні були випадки, коли права етнічних меншин порушувались, зокрема, щодо використання мови та доступу до освіти. Проте, після внесення рекомендацій Венеційської комісії, було змінено законодавчі норми у статті 7 Закону України «Про освіту» задля захисту прав національних меншин на освіту та мову [8]. Однак, після прийняття нового закону «Про національні меншини (спільноти) України» Венеційська комісія знов рекомендувала Україні переглянути низку положень закону, зокрема: поширити право на організацію заходів мовами меншин на всіх людей; вилучити зобов'язання перекладати українською мовою інформацію про публічні заходи або принаймні переглянути його на основі принципу пропорційності; переглянути зобов'язання, пов'язані з виданням книжок мовами нацменшин і книгарнями; забезпечити більшу правову визначеність щодо можливості перекладу офіційних написів та загальної інформації мовою меншини; передбачити в законі критерії для прийняття методології, щоб забезпечити використання мов меншин у контактах з адміністративними органами. Крім того, Венеційська комісія рекомендувала переглянути положення інших законів, які «містять обмеження свободи використовувати мову меншин і диференційоване ставлення до мов меншин». Зокрема, скасувати мовні квоти, передбачені законами «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та «Про медіа» [7].

Слід зауважити, що використання терміну «спільнота» у Законі України «Про національні меншини (спільноти) України» щодо національних

меншин є помилковим. Оскільки, у Конституції України використовується саме термін «національні меншини» (ст. ст. 10, 11, 53, 92, 119) [13].

За рекомендаціями Венеційської комісії Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року. Концепція передбачає реалізацію у межах Програми комплексів заходів, спрямованих створити умови для належного забезпечення прав національних меншин, зокрема: забезпечення належних можливостей для здобуття повної загальної середньої освіти мовами національних меншин; заходи зі співпраці з державами-членами ЄС задля належного забезпечення освітніх прав національних меншин України; заходів, спрямованих на збереження культур та історичної пам'яті національних меншин; удосконалення механізмів запобігання та протидії дискримінації осіб, які належать до національних меншин та інші заходи [9].

13 серпня 2023 року у Верховній Раді зареєстрували законопроект № 9610 про внесення змін до Закону «Про національні меншини (спільноти) України» щодо деяких питань реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України [16]. Законопроектом пропонується встановити тимчасові обмеження прав національних меншин на період дії воєнного стану та протягом шести місяців після закінчення (скасування) воєнного стану. Цікавою є пропозиції щодо не поширення дії статті 26 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» на деякі дії національних меншин, наприклад при продажі книг у спеціалізованих магазинах.

15 вересня 1995 року Україна підписала, а 9 грудня 1997 року ратифікувала ухвалену Радою Європи Рамкову конвенцію про захист національних меншин. Рамкова конвенція про захист національних меншин стала першим механізмом захисту прав національних меншин в Європі. Один з головних пунктів Конвенції, полягає в тому що вона закликає держави співпрацювати між собою та з міжнародними організаціями для забезпечення захисту прав національних меншин. У Конвенції закріплені права національної меншини на збереження своєї ідентичності та культурного спадку; мову; участь у процесі прийняття рішень, які стосуються їхнього життя та ідентичності та інші права. Конвенція також закріпила положення, про те що кожен має право вільно вирішувати, вважатися йому чи не вважатися національною меншиною.

Аналізуючи нормативно-правові акти наведені вище, може здатися що у нашій країні не можлива дискримінація щодо національних меншин. Однак, на сьогодні ромська меншина зазнає найбільшої дискримінації.

Роми є найменш захищеними та найбільш вразливими з усіх інших етнічних меншин в нашій країні. У нашій країні проживає понад 300 000 ромів, і близько 90% з них стверджують, що зазнають переслідувань через свою національність. За результатами спільного опитування Міжнародного фонду «Відродження» та Харківського інституту соціальних досліджень, саме низький соціальний статус ромів є одним із найголовніших бар'єрів, що перешкоджають розв'язанню правових проблем. Сьогоднішні проблеми ромського народу мають, перш за все, соціальне, а не етнічне підґрунтя: жертвами множинної дискримінації роми стають, в першу чергу, через обмежені фінансові й соціальні можливості реалізувати свої права [14].

Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН), у своєму висновку зазначила, що роми в Україні часто стереотипно зображуються в засобах масової інформації як злочинці. Повідомлення про ромів здебільшого зосереджують увагу на злочинності, насильстві та імміграції як загрозах суспільній безпеці. Ромські жінки часто звинувачуються в шахрайстві, крадіжках та викраданні дітей [10].

Аналізуючи щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2022 році до відділу Секретаріату з питань прав національних меншин, корінних народів і релігійних поглядів надійшло звернення від Коаліції Ромських неурядових громадських організацій України щодо використання етнічного профайлінгу правоохоронними органами до представників ромської національної меншини (спільноти). А саме, протягом серпня–вересня 2022 року у м. Запоріжжя та м. Торецьк Донецької області на контрольно-пропускних пунктах без офіційних пояснень озброєна охорона зупиняла представників ромської національності та передавала їх до відділень поліції. У відділеннях поліції до представників ромської національної меншини (спільноти) застосовувався етнічний профайлінг, що є грубим порушенням прав людини. У результаті реагування на дії працівників відділу, поліція провела службове розслідування у зазначених областях та надала інформацію щодо недопущення порушення прав громадян за етнічною або будь-якою ознакою. Після цього переслідування осіб ромської національності на контрольно-пропускних пунктах припинилися [11].

У вересні 2022 року Секретаріатом Уповноваженого було здійснено візити до місць компактного проживання ромів в Україні та проведено індивідуальні зустрічі з представниками ромської спільноти Закарпатської, Львівської та Одеської областей. Під час моніторингу були зафіксовані випадки відмови в працевлаштуванні через етнічне походження, незадовільні побутові умови та ізоляція від соціальних послуг, обмежене надання

медичних послуг, неналежне документування та неефективне залучення дітей до навчального процесу в дистанційному форматі. Також моніторами зафіксовано низький рівень освіти й обізнаності представників ромської національної меншини (спільноти) про функціонування суспільних інститутів, гарантовані та встановлені законодавством України права, свободи та обов'язки людини і громадянина. За результатами проведених моніторингових були надані відповідні рекомендації органам державної влади та місцевого самоврядування щодо захисту ромів та оптимізації процесу їх інтеграції в українське суспільство [11].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У правовій державі важливо забезпечити

захист прав національних меншин та їхній розвиток, а не обмеження. Для розвитку національних меншин важливо підтримувати їхню культурну спадщину та право мови. Цього можна досягти шляхом надання фінансової підтримки культурним проектам, забезпечення доступу до мовних курсів та підтримки мовної освіти.

Важливо також надати етнічним меншинам можливість брати участь у демократичних процесах, а саме залучати їх представників до нормотворчих процесів.

У правовій державі всі громадяни мають право на рівність і свободу, а розвиток національних меншин є важливим кроком до досягнення цих цілей.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 12.06.2023)
2. Декларація прав національностей України від 01.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1771-12> (дата звернення: 12.06.2023)
3. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25.06.1992 № 2494-XII IX // Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (дата звернення: 12.06.2023)
4. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України від 13.12.2022 р. № 2827-IX // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20> (дата звернення: 04.07.2023)
5. Рамкова конвенція про захист національних меншин IX від 01.04.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата звернення: 04.07.2023)
6. Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон : Постанови Верховної Ради України від 26.06.1992 р. № 2503-XII // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12> (дата звернення: 04.08.2023)
7. Opinion on the Law on national minorities (communities), adopted by the Venice Commission at its 135th Plenary Session (Venice, 9–10 June 2023). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2023\)021-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2023)021-e) (дата звернення: 11.07.2023)
8. Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017, which concern the use of the State Language and Minority and other Languages in Education, adopted by the Commission at its 113th Plenary Session (Venice, 8–9 December 2017). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)030-e#](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)030-e#) (дата звернення: 05.07.2023)
9. Уряд схвалив Концепцію Державної цільової національно-культурної програми «Єдність у розмаїтті» до 2034 року: Служба Віце-прем'єр-міністра України від 12.05.2023 року // Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-kontseptsiuu-derzhavnoi-tsilovoi-natsionalno-kulturnoi-prohramy-iednist-u-rozmaitti-do-2034-roku> (дата звернення: 12.08.2023)
10. Ecri conclusions on the implementation of the recommendations in respect of Ukraine subject to interim follow-up (7 April 2020). URL: <https://rm.coe.int/ecri-conclusions-on-the-implementation-of-the-recommendations-in-respe/16809e8277> (дата звернення: 05.07.2023)
11. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році // Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022> (дата звернення: 26.08.2023).
12. Афанасьєва М. В. Ефективна участь національних меншин у виборах // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.]; відпов. за вип. В. М. Дрьомін; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 65. С. 53–60.
13. Ігнатова А. С. Генезис поняття «національна меншина»: зб. матеріалів доп. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир : Полісся, 2014. С. 103–108.
14. Руслан Беретелі про становище та права ромської спільноти в Україні // Сайт Благодійного фонду «Право на захист». URL: <https://r2p.org.ua/prava-romskoyi-spilnoty-v-ukrayini> (дата звернення: 12.08.2023).
15. Лопушинський І. П. До питання повернення графі «Національність» о державних реєстраційних документів громадян України // Вісник Національного університету цивільного захисту України: зб. наук. пр. Х. Вид-во НУЦЗУ, 2023. Вип. 1(18). 405 с. (Серія «Державне управління»). С. 25–44.

16. Верховна Рада збирається змінити закон про національні меншини, щоб привести його у відповідність до висновку Венеційської комісії // Судова-юридична газета. 14.08.2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/278231> (дата звернення: 14.08.2023).

References

1. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-BP // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (date of application: 12.06.2023).
2. Declaration of the Rights of Nationalities of Ukraine dated November 1, 1991 // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1771-12> (date of application: 12.06.2023).
3. About national minorities in Ukraine : Law of Ukraine dated 25.06.1992 No. 2494-XII IX // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (date of application: 12.06.2023).
4. About national minorities (communities) of Ukraine: Law of Ukraine dated 13.12.2022 No. 2827-IX // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20> (date of application: 07/04/2023).
5. Framework Convention on the Protection of National Minorities IX of April 1, 1995 // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (date of application: 07.04.2023).
6. On the approval of provisions on the passport of a citizen of Ukraine and on the passport of a citizen of Ukraine for travel abroad: Resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 26.06.1992 No. 2503-XI // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12> (date of application: 08.04.2023).
7. Opinion on the Law on national minorities (communities), adopted by the Venice Commission at its 135th Plenary Session (Venice, 9–10 June 2023). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2023\)021-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2023)021-e) (date of application: 11.07.2023)
8. Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017, which concern the use of the State Language and Minority and other Languages in Education, adopted by the Commission at its 113th Plenary Session (Venice, 8–9 December 2017). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)030-e#](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)030-e#) (date of application: 05.11.2023)
9. The Government approved the Concept of the State Targeted National and Cultural Program “Unity in Diversity” until 2034: Office of the Vice-Prime Minister of Ukraine dated 05/12/2023 // Government portal. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-kontseptsiu-derzhavnoi-tsilovoi-natsionalno-kulturnoi-prohramy-iednist-u-rozmaittido-2034-roku> (access date: 12.08.2023).
10. Ecri conclusions on the implementation of the recommendations in respect of Ukraine subject to interim follow-up (April 7, 2020). URL: <https://rm.coe.int/ecri-conclusions-on-the-implementation-of-the-recommendations-in-re-spe/16809e8277> (date of application: 05.11.2023)
11. Annual report on the state of observance and protection of human and citizen rights and freedoms in Ukraine in 2022 // Official website of the Ombudsman of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022> (date of application: 26.08.2023).
12. Afanasieva M. Effective participation of national minorities in elections // Actual problems of the state and law: coll. of science publisher / editor: S. Kivalov (chief editor), V. Dryomin (deputy chief editor), Yu. P. Alenin [and others]; answer for issue V. Dryomin; Ministry of Youth Sports of Ukraine, National University “OYUA”. Odesa : Jurid. l-ra, 2012. Issue 65. P. 53–60.
13. Ihnatova A. The genesis of the concept of “national minority”. coll. additional materials participation II International science and practice conf. Zhytomyr : Polissya, 2014. P. 103–108.
14. Ruslan Bereteli on the situation and rights of the Roma community in Ukraine // Right to Protection Charitable Foundation site. URL: <https://r2p.org.ua/prava-romskoyi-spilnoty-v-ukrayini> (date of application: 12.08.2023).
15. Lopushinsky I. P. Regarding the return of the “Nationality” column on state registration documents of citizens of Ukraine. Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine: coll. of science pr. Kh. Publishing House of NUTZU, 2023. Iss. 1 (18). 405 p. (Series “Public Administration”). P. 25–44.
16. The Verkhovna Rada is going to change the law on national minorities in order to bring it into line with the conclusion of the Venice Commission // Court-legal newspaper. 08.14.2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/278231> (date of application: 08.14.2023).

УДК 314.74:336.22:342.7

Карпінський Борис Андрійович

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри публічного адміністрування та управління бізнесом
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Karpinsky Borys

*Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Public administration and Business management
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0001-5996-7724*

Карпінська Олена Борисівна

*кандидат юридичних наук, адвокат
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Karpinska Olena

*PhD in Law, Lawyer
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0001-7698-8404*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9107

ПРАВНИЧО-АКТИВІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ ЗА МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

LEGAL-ACTIVIZATION ASPECTS OF THE STATE-CREATING PATRIOTISM OF NATION UNDER THE MIGRATION POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Анотація. У статті наголошено, що державна міграційна політика – це комплексна система програмних заходів, що проводиться під правничо-законодавчою егідою держави щодо управління й регулювання міграційних процесів, виходячи з потреб юридичного й матеріального захисту прав мігрантів та створення їм належних умов для реалізації власного інтелектуального й трудового потенціалу, базуючись на принципах захисту національних інтересів, безпеки і територіальної цілісності.

Виділено, що державотворчий патріотизм нації (ДТПН) – це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. Обґрунтовано, що при відкритій та збалансованій міграційній політиці, коли держава активно приймає іноземців і надає їм можливості для успішної інтеграції, посилюється національна єдність та ДТПН. Цивілізована міграційна політика може свідчити про відкритість, толерантність й зацікавленість держави в міжкультурному діалозі та розбудові багатонаціональної спільноти, забезпечуючи тим й логіку прояву правничо-активізаційних аспектів процесу.

Зазначено, що в умовах воєнного стану, міграційна політика держави повинна спрямовуватися на правові аспекти забезпечення безпеки й добробуту своїх громадян, що, в свою чергу, може впливати на їхні державотворчі мотиви, ефективно спонукати до активізації їхнього прояву ДТПН. Застосування програмних соціально-економічних підходів та заходів, надання вчасної підтримки й захисту громадянам важливі для отримання цивілізованої заробітної плати, нарощування продуктивності праці і зміцнення їх патріотичних почуттів та відповідного наслідкового бажання залишитися в рідній державі, ефективно проявляючись на рівнях: держава-громада-громадяни, мігранти. Наголошено, що доцільно розробляти програми реінтеграції для тих, хто вже емігрував. Зокрема, правничі заходи можуть включати надання фінансової підтримки, відкриття робочих місць і підприємницьких можливостей, а також соціальну реабілітацію для тих, хто постраждав внаслідок війни.

Доведено, що правничо-активізаційні аспекти ДТПН в умовах воєнного стану через міграційну політику володіють ще й відчутною прагматичною складовою, оскільки дозволяють знизити рівень тіньової економіки, а значить значно більше фінансових ресурсів буде потрапляти в казну держави, обумовлюючи додаткові можливості для зміцнення обороноздатності та підтримки постраждалих від воєнних дій. Так, зміна лише на 1% рівня тіньової економіки в Україні це додаткові 5,5 млрд. грн поступлень у бюджет.

Ключові слова: право, держава, мігранти, міграційна політика, воєнний стан, державотворчий патріотизм нації, громадяни, активізація, податки, розвиток.

Summary. The article emphasizes that the State migration policy is a comprehensive system of programmatic measures carried out under the legal and legislative auspices of the State to manage and regulate migration processes, based on the needs for legal and material protection of migrants' rights and creation of appropriate conditions for them to realize their own intellectual and labor potential, based on the principles of protection of national interests, security and territorial integrity.

It is highlighted that the state-creative patriotism of nation (SCPN) is everything that the people in general and each citizen in particular do in the interests of creating an independent, sovereign, civilized state. It has been substantiated that with an open and balanced migration policy, when the state actively accepts foreigners and provides them with opportunities for successful integration, national unity and SCPN are strengthened. A civilized migration policy can testify to the state's openness, tolerance and interest in intercultural dialogue and the development of a multinational community, thus providing the logic of the manifestation of legal and activation aspects of the process.

It is noted that in the conditions of martial law, the migration policy of the state should be directed to the legal aspects of ensuring the safety and well-being of its citizens, which, in turn, can influence their state-building motives, effectively encourage them to intensify their manifestation of SCPN. The application of programmatic socio-economic approaches and measures, provision of timely support and protection to citizens are important for receiving civilized wages, increasing labor productivity and strengthening their patriotic feelings and the corresponding consequent desire to stay in their native state, effectively manifesting at the levels: state-community-citizens, migrants. It was emphasized that it is expedient to develop reintegration programs for those who have already emigrated. In particular, legal interventions may include financial support, job and business opportunities, and social rehabilitation for those affected by war.

It has been proven that the legal and activation aspects of the SCPN under the conditions of martial law due to the migration policy also have a tangible pragmatic component, as they allow to reduce the level of the shadow economy, which means that much more financial resources will fall into the state coffers, providing additional opportunities for strengthening the defense capability and support victims of hostilities. Yes, a change of only 1% in the level of the shadow economy in Ukraine is an additional 5.5 billion UAH in revenues to the budget.

Key words: law, state, migrants, migration policy, martial law, state-creative patriotism of nation, citizens, activation, taxes, development.

Постановка проблеми. Розвиток суспільства нерозривно пов'язаний з правничою системою держави, важливість котрої додатково посилюється в періоди трансформаційних зрушень. Нині стає зрозумілим, що міграційна проблема є також глобальною, оскільки зміна свого традиційного місця проживання під тиском життєвих обставин (насамперед, військових загроз для мирного життя) та дієве прагнення людей до покращення свого становища через переїзд навіть до інших країн стає звичним, а значить торкається низки правничих аспектів адаптування й забезпечення їхньої життєдіяльності. Водночас цивілізоване вирішення адміністративно-правничих питань, які слідує за тим у межах вже міграційних потоків, обумовлює зростаючу потребу в коректному їх регулюванні й залучення до цього державних інституцій та міжнародної спільноти, стаючи й для них проблемною міграційною справою з відповідними юридичними наслідками.

Так, за даними експертів ООН, у світі налічується до 275 млн. мігрантів, або майже на третину їх стало більше порівняно з початком цього століття. Властиво комплексна суміш об'єктивних

(глобалізація світової економіки, територіальні економічні й демографічні диспропорції, динамізація зміни кліматичного простору й підйом рівня світового океану) та суб'єктивних причин (зокрема, обмеження у використанні власного потенціалу, зростання внутрішньої агресивності, зниження рівня толерантності) призвели до формування потужних міграційних потоків, котрі перетинають континенти планети Земля [1–33].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Не стала виключенням з означеного міграційного процесу, на жаль, й Україна, де у ньому в довоєнний період налічувалось до 3 млн. осіб, але більш трудових мігрантів, які стали додатковим фінансовим джерелом (більш 10 млрд. дол. США щорічно) для розвитку держави [7; 14; 18].

Однак триваюча повномасштабна війна різко змістила характерні акценти щодо структурного наповнення міграційного потоку. Зокрема, за оціночними даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, кількість українців, які були змушені покинути свої домівки та шукати прихисток в інших куточках держави

через російське військове вторгнення, становить до 7 млн. (дана цифра включає також близько 1,5 млн. осіб, які були змушені покинути своє житло ще у 2014 році через збройну агресію на сході України). Водночас, державу були змушені залишити близько 5 млн. осіб [19].

Виходячи з наведеного, практика юридичного регулювання міграційного потоку населення в межах України та за її межами вимагає прискіпливого розгляду, оскільки триваюча широкомасштабна еміграція населення найактивнішого репродуктивного віку негативно впливає на шлюбність й народжуваність, що, об'єктивно, відбивається на демографічній відтворювальній структурі населення країни загалом (зокрема, з початку повномасштабної війни народжуваність в Україні впала на 28%, що є найвищим показником з часів незалежності), а також її трудового потенціалу з відповідними наслідками у післявоєнній перспективі (не просто відбувається зниження чисельності населення, а з позиції держави — спад платників податків, тобто її творців). Саме через те залишається актуальною проблематика щодо вироблення й реалізації дієвої міграційної політики з врахуванням глобальних загроз й сучасних правових реалій — воєнного стану [1; 4; 7; 9, 14–33].

Не зважаючи на те, що в Україні та й світі опубліковано численні праці з юридичних і організаційних питань міграції та міграційної політики, зокрема: вітчизняні дослідники — Бережна Н. І. [1], Богдан Т. П. [2], Борщевський В. В. [3], Василиця О. Б. [3], Данилишин Б. М. [4], Книш В. В. [23], Лібанова Е. М. [14–15], Лошенко О. В. [16], Малиновська О. А. [17], Матвеев Є. Є. [3], Новікова О. Ф. [18], Риндзак О. Т. [22], Розвадовський В. І. [23], Хандій О. О. [18], Шамілева Л. Л. [18] й зарубіжні вчені — Abay K. [24], Agyei S. [25], Bouri E. [33], Goodwin R. [27], Izzeldin M. [29], Kumar S. [31], Lucey B. [31], Pandey D. [31], Pereira P. [32], Sokhanvar A. [33] та інші, які досліджували міграційні потоки та можливості їх правового урегулювання через традиційний і пропонуваній ними інструментарій міграційної політики. Водночас системних наукових робіт, які стосуються конкретних правових аспектів міграційної політики та трансформацій у міграційних збуреннях з врахуванням специфічних особливостей їх впливу на активізацію державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану все ж недостатньо. Означене й обумовило гостру потребу розгляду цієї проблематики в конкретизованому контексті правової науки.

Мета статті: на основі деталізації сутності міграції та тенденцій формування міграційного процесу виділити правову специфіку й потребу в активізації державотворчого патріотизму нації, виходячи з завдань міграційної політики в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Першочергово підкреслимо, що державна міграційна політика — це комплексна система програмних заходів, що проводиться під правничо-законодавчою егідою держави щодо управління й регулювання міграційних процесів, виходячи з потреб юридичного й матеріального захисту прав мігрантів та створення їм належних умов для реалізації власного інтелектуального й трудового потенціалу, базуючись на принципах захисту національних інтересів, безпеки і територіальної цілісності.

Можливо також зазначити, що державна міграційна політика з позиції права ділиться на дві складові: зовнішню та внутрішню. Так, зовнішня міграційна політика має сприяти безпеці держави, нарощуванню її економічного потенціалу та зростанню добробуту населення. Зокрема, її базовими елементами у галузі праці є: захист національного ринку праці, залучення до країни, за потребою, іноземних фахівців й працівників конкретного професійно-кваліфікаційного спрямування, проведення різного роду заходів з соціально-правового захисту працюючих мігрантів.

Водночас, базовими напрямками внутрішньої міграційної політики є забезпечення свободи територіального пересування населення, а в галузі праці — оптимізація міжрегіонального перерозподілу громадян й мігрантів, виходячи з політики, яка сформувалася як у сфері зайнятості, так і стану регіональних ринків праці.

Практично, до основних напрямів державної демографічної політики у сфері міграції населення відносять наступне:

- забезпечення свободи пересування;
- правниче регулювання міграційних потоків з урахуванням соціально-економічних умов, демографічної структури регіонів держави й національних особливостей мігрантів.

Окреслене в Україні безпосередньо регулюється через сформовану законодавчу та нормативну базу, зокрема: Закон України «Про зовнішню трудову міграцію», Закон України «Про громадянство України», Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», Закон України «Про імміграцію», Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», Закон України «Про зайнятість населення», Кодекс України про адміністративні правопорушення, Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів, Міжнародна конвенція ООН про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей.

Окрім того, за своїм сутнісним наповненням: державотворчий патріотизм нації (*state-creative patriotism of nation*) — це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах

творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. За своєю природою означений патріотизм можливо оцінювати на основі використання двох підходів: якісного та кількісного. Якісний підхід знайшов широке поширення через простоту свого відображення та й того, що лише поговорити (без матеріальних наслідків) про державу й патріотизм всі готові [9, с. 30–35, 450; 10–12].

Властиво, із авторських наукових досліджень випливає висновок, що податки є кількісним вимірником фактичного державотворчого патріотизму нації щодо конкретизації реальної участі (нинішніх та майбутніх) платників податків у забезпеченні фінансової складової життєзабезпечення й розвитку держави [9, с. 33].

Об'єктивно, що цілеспрямована державна міграційна політика може суттєво впливати на активізацію обох домінант (якісної та кількісної) державотворчого патріотизму нації у конкретному періоді її соціально-економічного розвитку.

Так, з одного боку, при відкритій та достатньо збалансованій (тобто привітній) міграційній політиці, коли держава активно приймає іноземців і надає їм можливості для успішної інтеграції, це може сприяти посиленню національної єдності та державотворчого патріотизму. Окреслена політика може свідчити про відкритість, толерантність й зацікавленість держави в міжкультурному діалозі та розбудові багатонаціональної спільноти. Вона може стимулювати розвиток різноманітних культур, сприяти обміну думками, досвідом та інноваціями між різними етнічними й культурними групами. Означене може зміцнити почуття належності до держави та активізувати громадянську свідомість як у мігрантів, так і приймаючої сторони.

З іншого боку, при жорсткій міграційній політиці, коли держава обмежує доступ мігрантів та ускладнює їхню інтеграцію, наведене може спричинити відчуття відчуження, невдоволення й негативне ставлення до влади і національних інституцій. Тобто якщо міграційна політика є дискримінаційною або несправедливою, це може викликати соціальні конфлікти, зокрема між громадянами та мігрантами, що негативно впливає як на національну єдність, так і логічний прояв патріотичного духу корінної нації.

Доцільно підкреслити, що базові завдання державної міграційної політики в контексті правничої активізації прояву державотворчого патріотизму нації включають:

1. Забезпечення прав та свобод мігрантів: держава повинна гарантувати рівні права й свободи всім мігрантам, незалежно від їхнього статусу або походження. Означене включає право на працю, освіту, медичне обслуговування та однаковий доступ до судової системи.

2. Інтеграція мігрантів: держава повинна розробити політику й програми, спрямовані на ефектив-

ну інтеграцію мігрантів у суспільство. Зокрема, це включає надання доступу до освіти, мовних курсів, професійної підготовки і соціальної підтримки. Держава повинна створити належні умови для мігрантів, щоб вони могли активно брати участь у житті країни та відчували себе частиною нації.

3. Пропаганда та освіта: держава повинна здійснювати дієву пропаганду національних цінностей і історії, що загалом сприяє формуванню державотворчого патріотизму нації. У цьому контексті, важливу роль відіграє освітня система, яка має включати в себе ефективну інформаційну роботу щодо розуміння та цінування різноманітності, толерантності й взаєморозуміння між національними і етнічними групами.

4. Боротьба з дискримінацією та насильством: держава повинна активно працювати над забезпеченням рівності та запобіганням дискримінації на етнічній, расовій чи іншій основі. У цьому випадку, вона повинна приймати таке законодавство, що забороняє будь-яку форму дискримінації й насилля, і вчасно реагувати на порушення цих прав.

5. Співпраця з іншими державами: державні інституції повинні розвивати міжнародну співпрацю з іншими країнами у сфері міграції. Зокрема, це включає спільні програми для підтримки мігрантів, обмін досвідом й технологіями, а також спільні заходи і зусилля для боротьби з нелегальною міграцією й торгівлею людьми.

Виділенні завдання за їх врахування в правових заходах міграційної політики сприяють ефективній інтеграції мігрантів у суспільному середовищі та активному формуванню державотворчого патріотизму нації. Зокрема, вони забезпечують захист прав й свобод мігрантів, створюють сприятливі умови для їхньої успішної інтеграції та розвитку, пропагують національні цінності, борються з дискримінацією й насильством, безпосередньо співпрацюючи з іншими державами для спільного вирішення міграційних питань.

Практично, дієва міграційна політика, враховує потреби та права не лише мігрантів, а й прагматично сприяє активізації державотворчого патріотизму нації.

Додатково зазначимо, що у деяких країнах прояв державотворчого патріотизму нації може мати обмеження, які пов'язані з політичним, соціальним чи культурним контекстом у становленні й розвитку цих держав. Наприклад, в авторитарних режимах обрізаються свободи громадян, що може впливати на їх здатність проявляти як патріотизм, так і державотворчий активізм.

Окрім того, традиційно сформовані у деяких країнах норми та цінності можуть дезактивувати державотворчий патріотизм нації, особливо якщо вони спрямовані на підтримку або захист вузького етнічного або релігійного екстремізму. Наприклад, в деяких авторитарних режимах наявний жорсткий контроль

над засобами масової інформації, що обмежує можливості громадян отримувати об'єктивну інформацію про державу та висловлювати критичну думку. Результатом останнього може бути те, що можливості громадян для прояву державотворчої активності можуть бути обмежені. Окрім того, деякі держави можуть мати відчутні економічні, політичні чи соціальні нерівності, які посилюють диспропорційність можливостей між різними групами громадян й обмежують їх спільний патріотичний потенціал.

Також надмірно націоналістичний патріотизм може призводити до відчутних обмежень у прояві державотворчого патріотизму нації, особливо в країнах з вираженими насильницькими націоналістичними або расистськими ідеологіями. Зокрема, у таких випадках державотворчий патріотизм часто перетворюється на домінування однієї національної групи над іншими, що додатково обмежує конституційні можливості співпраці й спільного будівництва конкретної держави.

Вирішенням означеної проблеми є побудова ефективного та рівноправного суспільства, де всі громадяни мають однакові права й можливості для прояву державотворчого патріотизму нації. Властиво означене обумовлює потребу та включає в себе забезпечення політичної свободи, доступу до освіти, культури й сталий економічний розвиток. Окрім того, важливе значення має також формування толерантного за своїм змістом й національною ідентичністю суспільства, що сприяє активному об'єднанню громадян незалежно від їхньої статі чи національності.

Оскільки із 24 лютого 2022 року в Україні, через широкомасштабну військову агресію держави-анексора, було запроваджено воєнний стан і загальну мобілізацію на 90 днів то стрімко зросла увага до оперативного згуртування зусиль на пріоритетних напрямках й активізації можливостей органів публічного адміністрування в системі надання державних послуг [3–7; 14–15; 18–19; 23].

Загалом, воєнний стан — це особливий правовий режим, який запроваджується в Україні у разі військової агресії, а значить реальної наявності загрози як державній незалежності, так і її територіальній цілісності. В умовах воєнного стану, для забезпечення оперативного територіального управління та відсічі збройній агресії, утворюються тимчасові державні органи у вигляді військових адміністрацій. Також підкреслимо, що воєнний стан, який початково запроваджувався на 3 місяці, вже продовжувався 6 разів.

Характерною особливістю умов цього стану стала заборона:

- будь-яких змін Конституції України;
- проведення виборчого процесу на державному та місцевому рівнях;
- проведення як всеукраїнських, так і місцевих референдумів;

– проведення страйків, масових зібрань та акцій.

Однак, за його введення (з ним ще була запроваджена й комендантська година) все ж не можуть бути обмежені права та свободи людини і громадянина, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України (зокрема, статті 24–25, 27–29, 40, 47, 51–52, 55–63 Основного закону) [13].

Підкреслимо, що до правничо-організаційних пріоритетів у діяльності органів публічного адміністрування в цих умовах відноситься дотримання й удосконалення нормативних правил надання різного виду послуг для громадян, виходячи з їх потреб, на які накладаються жорсткі реалії війни з агресором.

Зокрема, до пріоритетних засобів системи публічного адміністрування (властиво тих, які відзначаються адміністративно-правовою природою застосування, а тому їх також можна назвати адміністративно-правовими засобами впливу держави) у сфері економіки, які не припиняються в цих умовах (хоча накладаються й певні обмеження щодо дотримання контролю) належать: ліцензування, патентування, квотування, державна реєстрація, функціонування дозвільної системи, а також стандартизація. Водночас, експерти зазначають — необхідно враховувати й те, що ліцензування, патентування, квотування зазначені в ст. 12 Господарського кодексу України, однак вони належать до засобів публічного адміністрування у сфері економіки, оскільки, виходячи з державно-правових положень та особливостей практики господарювання [8]:

- відносини, які виникають, змінюються та припиняються у зв'язку з використанням цих заходів, є безпосереднім наслідком організаційно-розпорядчої діяльності органів виконавчої влади;
- ці відносини мають публічно-правовий характер, а значить суб'єкт державного управління у сфері економіки обов'язково має юридичні повноваження щодо інших учасників цих відносин — суб'єктів господарювання;
- ці відносини можуть виникнути за ініціативою будь-якого суб'єкта, хоча згода останнього не є обов'язковою;
- порушення ж однією зі сторін своїх обов'язків тягне відповідальність не перед іншою стороною, а вже перед державою з відповідними ситуації наслідками.

В умовах воєнного стану організація діяльності конкретних органів публічного адміністрування повинна враховувати як потреби функціонування дозвільної системи, так і захист споживачів цих послуг. Зокрема, за експертними оцінками, означене відноситься до значної замінованості території України: вона вже доходить до 30%, або 174 тис. кв км. Окрім того, за загальною площею замінованої території Україна обігнала попередніх світових лідерів — Афганістан та Сирію.

Не зважаючи на воєнний стан державний контроль залишається правовим пріоритетом у сфері економіки як конкретний елемент діяльності органів публічного адміністрування. Так, цю функцію виконують та реалізують уповноважені державні органи, які розділяють на дві групи: органи, для яких більшість їх функцій є контрольно-наглядовими; органи, для яких контрольно-наглядові функції не є основними функціями їхньої діяльності. Зокрема, до першої групи відносять: Державну податкову службу України, Державну казначейську службу України, Державну аудиторську службу України, Антимонопольний комітет України.

Логічним пріоритетом в оцінюванні діяльності цих органів в умовах воєнного стану залишаються фактичні результати, які спрямовані, насамперед, на забезпечення безпеки і обороноздатності держави та життєвого простору громадян.

Водночас, оцінювання впливу міграційної політики на державотворчий патріотизм нації в умовах воєнного стану також є не зовсім звичним завданням. Так, міграційна політика держави може впливати на мотивацію громадян залишатися в своїй країні та боротися за її територіальну цілісність, або навпаки при її прогалинах, спонукати людей мігрувати до інших держав, насамперед через відсутність адекватної ситуативної підтримки та захисту власних громадян у період військового загострення.

Обґрунтована міграційна політика може включати конкретні правові заходи для збереження й стимулювання громадян залишатися у державі в умовах воєнного стану. Зокрема, означене може

включати надання їм соціальних й економічних пільг, забезпечення безпеки і захисту, а також надання належного доступу до освіти й медичних послуг.

Зазначимо також, що розвиток ефективної системи повідомлення і комунікації з громадянами, яка інформує їх про ситуацію в державі, ризики й перспективи, може відчутно зміцнити державотворчий патріотизм нації та знизити мотиваційний потяг до міграції.

Загалом, в умовах воєнного стану, міграційна політика держави повинна спрямовуватися на адміністративно-правове забезпечення безпеки й добробуту своїх громадян, що, в свою чергу, може впливати на їхні державотворчі мотиви, ефективно спонукати до активізації їхнього прояву державотворчого патріотизму нації. Зокрема, застосування соціально-економічних підходів та заходів, надання вчасної підтримки й захисту громадянам важливі для нарощування продуктивності праці і зміцнення їх патріотичних почуттів та відповідного наслідкового бажання залишатися в рідній державі, ефективно проявляючись на рівнях: держава-громада-громадяни, мігранти (рис. 1).

Однак не слід нехтувати й тим, що необхідно збалансувати ці правові заходи з потребою забезпечення безпеки й захисту країни в умовах воєнного стану. Зокрема, це може включати посилення контролю над кордонами, зміцнення обороноздатності й сприяння поверненню зарубіжних експатріантів, що можуть проявляти даний патріотизм й мають бажання побудувати майбутнє своєї держави.

Крім того, важливо розробляти програми реінтеграції для тих, хто вже емігрував, щоб вони

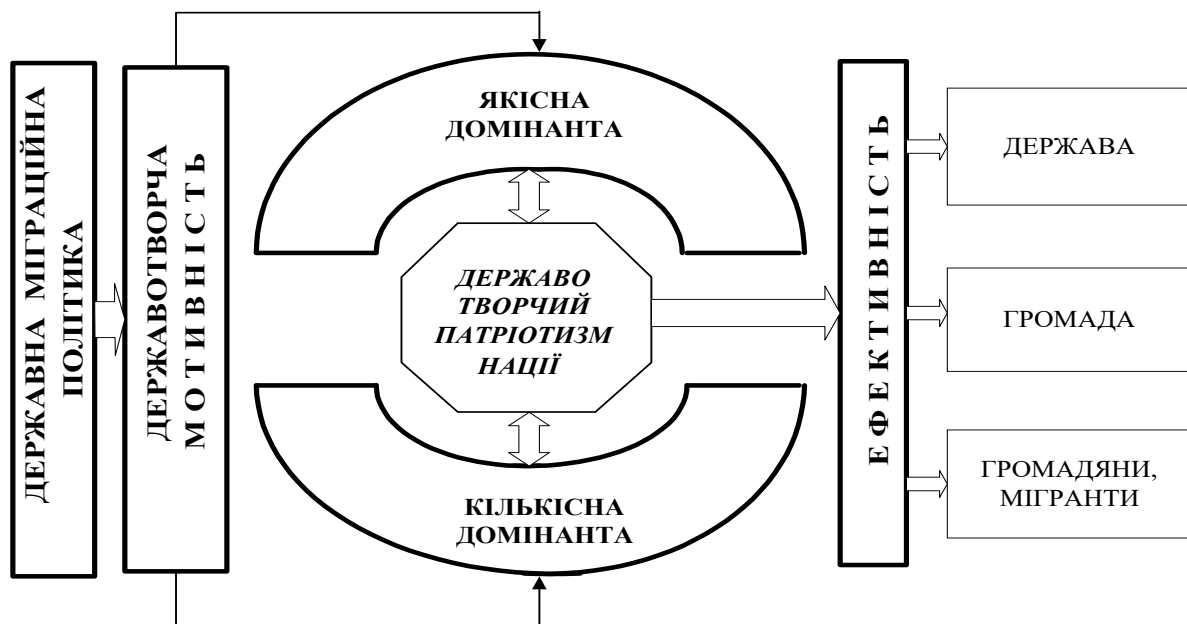

Рис. 1. Вплив правових аспектів міграційної політики на державотворчу мотивність громадян й мігрантів у контексті активізації державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану

Джерело: власна розробка

також мали можливість повернутись до рідного краю і допомогти відбудувати державу. Зокрема, це може включати надання фінансової підтримки, відкриття робочих місць і підприємницьких можливостей, а також соціальну реабілітацію для тих, хто постраждав внаслідок війни.

Блоки системи міграційної політики в умовах воєнного стану щодо правничих аспектів активізації державотворчого патріотизму нації можуть включати наступне:

1. Заходи забезпечення безпеки і захисту громадян. Зокрема, це можуть бути заходи, спрямовані на зміцнення обороноздатності країни, контроль над кордонами і боротьбу з тероризмом. Об'єктивно, що пріоритетним їх аспектом є також захист прав й свобод громадян у воєнний період.

2. Стимулююча політика для громадян, що залишаються. Зокрема, це можуть бути різні пільги і підтримка для громадян, що відмовляються мігрувати в інші країни. Наприклад, означене може включати надання соціальних й економічних пільг, розширення можливостей для освіти і працевлаштування, підтримку бізнесу та розвитку місцевих громад з врахуванням інтересів мешканців.

3. Відкриття кордону для зарубіжних експатріантів. Умови воєнного стану можуть спонукати багатьох емігрантів повернутися до своїх домівок і приєднатися до боротьби за свою державу. Зокрема, для цього потрібно створити сприятливі умови для їхнього повернення, тобто такі як спрощений еміграційний процес, надання підтримки і пільг для реінтеграції.

4. Популяризація національної ідентичності й патріотизму. Важливо стимулювати громадян до прояву державотворчого патріотизму нації шляхом цілеспрямованого сприяння формуванню національної свідомості, патріотичного виховання й поширення уваги до національних цінностей в різних соціальних групах.

5. Сприяння мігрантам з розвитку держави. Держава може реалізовувати програми, спрямовані на інтеграцію мігрантів і сприяння їх активному залученню в процеси розвитку суспільства й економіки. Зокрема, означене може включати формування мовних курсів, професійної підготовки і підтримки у пошуку роботи чи налагоджування підприємницької діяльності.

Практично наведені блоки системи міграційної політики, за їх дієвого використання й оперативного реагування на виклики, дозволяють юридично забезпечити активізацію прагнень, тобто реальний прояв державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану, і можуть відвернути масову міграцію громадян до інших держав. У цьому контексті: необхідно створювати системну мережу робочих місць з цивілізованою заробітною платою. Властиво питання законодавчого врегулю-

вання трудових відносин у період воєнного стану стали дійсним викликом для України, оскільки стосуються також життєзабезпечення міграційного потоку через проблемні аспекти формування ринку праці, а через них й регулювання відносин роботодавця-працівника у цей загрозливий період. Так, Україна зіткнулася з багатьма викликами у сфері трудових відносин за воєнного стану. Зокрема, нинішня криза на ринку праці є найпотужнішою за всю історію незалежної України, оскільки війна спровокувала нові тенденції на ринку праці та зміни в поведінці як працевластців, так і шукачів роботи. Повномасштабна воєнна загрозовість у цьому аспекті вже знищила до третини робочих місць (за даними Міжнародної організації праці, Україна з початку війни втратила 4,8 млн. робочих місць, а це спрямовує міграційні трансформації та обмежує як кількість платників податків, так і надходження до бюджету).

Окрім зазначеного, активізація державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану через правові аспекти міграційної політики має ще й відчутну прагматичну складову, оскільки дозволяє знизити рівень тіньової економіки, а значить більше фінансових ресурсів буде потрапляти в казну держави, обумовлюючи додаткові можливості для зміцнення обороноздатності та оперативної підтримки постраждалих від воєнних дій. Так, зміна лише на 1% рівня тіньової економіки в Україні це додаткові 5,5 млрд. грн поступлень у бюджет.

Саме тому, обґрунтована державна міграційна політика, яка сприяє успішній інтеграції мігрантів та збереженню національної ідентичності, може в свою чергу бути правничим трендом в активізації державотворчого патріотизму нації. Властиво така політика повинна бути спрямована на створення сприятливих умов для інтеграції мігрантів, включаючи доступ до освіти, медичних послуг, роботи та інших соціальних пільг. Крім того, важлива роль у формуванні й вихованні державотворчого патріотизму нації відіграє громадська освіта та робота з громадськістю, які спрямовані на підвищення свідомості й розуміння громадянами важливості інтеграції мігрантів, врахування національних цінностей і культурних особливостей.

Висновки. Державна міграційна політика в умовах воєнного стану у своїй фундаментальній правовій основі повинна бути спрямована на активізацію й зміцнення державотворчого патріотизму нації. Зокрема, означене можна досягти шляхом забезпечення безпеки й добробуту громадян, розвитку ефективної системи повідомлення і комунікації з населенням, надання соціально-економічних пільг й підтримки, а також розробки програм реінтеграції. Таким чином, міграційна політика може стимулювати прояв державотворчого патріотизму нації шляхом посилення як мотивації громадян, так і збереження їх потягу до

проживання у Батьківщині навіть в умовах воєнного стану.

Водночас, активність прояву державотворчого патріотизму нації не повинна бути обмежена ставними ролями чи концентруватись в певних соціальних групах мігрантів. Практично всі громадяни мають мати однакову можливість долучитися до формування й розвитку приймаючої країни, незалежно від статі, об'єктивно маючи при цьому рівні права та пріоритети в прояві такого патріотизму.

Зазначимо також, що міжнародна правова співпраця, зокрема через різноманітні інституції Організації Об'єднаних Націй, покликана підтримати розвиток державотворчого патріотизму нації в усіх державах. Так, обмін досвідом, технологіями та ресурсами може сприяти процесу активізації

й створенню сприятливих умов для прояву патріотизму та державотворчій діяльності на різних рівнях і в умовах воєнного стану.

Загалом, міграційна політика держави може реально впливати на активізацію державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану, якщо вона базується на правових засадах, сприяє успішній інтеграції мігрантів та розбудові мультикультурного й багатонаціонального суспільства. Практично, проактивний підхід до мігрантів та розуміння їхнього внеску у розвиток держави може зміцнювати почуття належності до нації та посилювати загальну громадську свідомість, що в свою чергу активно сприятиме формуванню сильної та єдиної нації в рамках сучасного державотворення і конституційного права.

Література

1. Бережна Н.І. Міжнародна міграція робочої сили та шляхи її регулювання на державному, місцевому та особистісному рівнях. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 3–1. С. 37–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_3-1_10 (дата звернення: 14.08.2023)
2. Богдан Т.П. Державний борг і позики під час війни та методи їх поствоєнного врегулювання. *Фінанси України*. 2022. № 4. С. 27–45. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.04.027>
3. Борщевський В., Василиця О., Матвеев Є. Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізми розвитку. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2022. № 2. С. 30–35. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2022.2.5>
4. Данилишин Б. Збитки України за рік повномасштабної війни сягають понад 135 млрд доларів. *ЕСПРЕСО*. 2023. URL: <https://espresso.tv/zbitki-ukraini-za-rik-povnomasshtabnoi-viyni-syagayut-ponad-135-mlrd-dolariv> (дата звернення: 12.08.2023)
5. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 № 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-p#Text> (дата звернення: 14.08.2023)
6. Деякі питання провадження господарської діяльності у сфері ринків капіталу та організованих товарних ринків на підставі декларації в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2022 № 827. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2022-p#Text> (дата звернення: 14.08.2023)
7. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналітична доповідь / за ред. В. Потапенка. К. : НІСД, 2023. 33 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>
8. Господарський кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 14.08.2023)
9. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання. Монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія «Держава і стратегіологія»).
10. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотив як управлінська основа державотворчого патріотизму нації з позиції стратегіології розвитку держави. *Бізнес Інформ*. 2023. № 2. С. 6–15. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15>
11. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотивні основи формування й активізації державотворчого патріотизму нації на засадах стратегіології розвитку держави. *Проблеми економіки*. 2023. № 1. С. 138–150. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2023-1-138-150>
12. Карпінський Б. А., Залуцька Н. С., Карпінська О. Б. Податки. Довідник-словник. К. : Професіонал, 2008. 464 с.
13. Конституція України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K> (дата звернення: 14.08.2023)
14. Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2 (48). С. 37–57. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
15. Лібанова Е. Через війну з України назавжди може емігрувати до 5 мільйонів людей. URL: <https://espresso.tv/cherez-viynu-z-ukraini-nazavzhd-mozhe-emigruvati-do-5-milyoniv-lyudey-ella-libanova> (дата звернення: 12.08.2023)

16. Лошенко О. Вдосконалення інструментарію державної міграційної політики в Україні. Світ фінансів. 2017. № 3 (52). С. 147–156. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28932/1/%D0%9B%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA.pdf> (дата звернення: 12.08.2023)
17. Малиновська О. Інституційне забезпечення міграційної політики держави : пропозиції до вдосконалення : аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/3343/> (дата звернення: 11.08.2023)
18. Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л., Хандій О. О. Оцінювання розбалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану і можливості її подолання. Економіка України. 2023. № 2. С. 17–54. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.017>
19. Офіційний сайт Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/> (дата звернення: 14.08.2023)
20. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20/#Text> (дата звернення: 14.08.2023)
21. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 14.08.2023)
22. Риндзак О. Т. Державна міграційна політика в контексті пріоритетів національної безпеки України. Економіка України. 2016. № 12. С. 72–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2016_12_6 (дата звернення: 11.08.2023)
23. Розвадовський В. І., Книш В. В. Специфіка функціонування Конституційного суду України в умовах воєнного стану: теоретичний та прикладний аспекти. Право. UA. 2023. №3. С. 17–23. URL: http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2023-3/Pravo_ua_2023_3_017.pdf (дата звернення: 12.08.2023)
24. Abay K. The Russia-Ukraine war: Implications for global and regional food security and potential policy responses. Global Food Security. 2023. Vol. 36. Art. 100675. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2023.100675>
25. Agyei S. Emerging markets equities' response to geopolitical risk: Time-frequency evidence from the Russian-Ukrainian conflict era. Heliyon. 2023. Vol. 9(2). Art. E13319. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13319>
26. Eurostat. Asylum and managed migration database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managed-migration/data/databas> (дата звернення: 14.08.2023)
27. Goodwin R. National resilience in Ukraine following the 2022 Russian invasion. International Journal of Disaster Risk Reduction. 2023. Vol. 85. Art. 103487. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.103487>
28. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO> (дата звернення: 10.08.2023)
29. Izzeldin M. The impact of the Russian-Ukrainian war on global financial markets. International Review of Financial Analysis. 2023. Vol. 87. Art. 102598. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102598>
30. Karpinsky B. A., Bozshko S. M. Economic Growth at sustainable development of economy. The monography. Lviv: Prostir-M, 2006. 376 p. (Series “Economy of Territories”).
31. Pandey D., Lucey B., Kumar S. Border disputes, conflicts, war, and financial markets research: A systematic review. Research in International Business and Finance. 2023. Vol. 65. Art. 101972. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2023.101972>
32. Pereira P. The Russian-Ukrainian armed conflict will push back the sustainable development goals. Geography and Sustainability. 2022. Vol. 3(3). P. 277–287. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geosus.2022.09.003>
33. Sokhanvar A., Bouri E. Commodity price shocks related to the war in Ukraine and exchange rates of commodity exporters and importers. Borsa Istanbul Review. 2023. Vol. 23(1). P. 44–54. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bir.2022.09.001>

References

1. Berezhna N. I. (2018). Mizhnarodna mihratsiia robochoi syly ta shliakhy yii rehulivannia na derzhavnomu, mistsevomu ta osobystisnomu rivniakh [International labor migration and ways of its regulation at the state, local and personal levels]. Biznes-navihator — Business Navigator, 3–1, 37–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_3-1_10 [in Ukrainian]
2. Bohdan T. (2022). Derzhavnyi borh i pozyky pid chas viiny ta metody yikh postvoiennoho vrehulivannia [Public debt and loans during the war and methods of their post-war adjustment]. Finansy Ukrainy — Finance of Ukraine, 4, 27–45. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.04.027> [in Ukrainian]
3. Borshchevskiy V. V., Vasylytsia O. B., & Matvieiev Ye. E. (2022). Publichne upravlinnia v umovakh voiennoho stanu: instytutsiini transformatsii, stratehichne planuvannia ta mekhanizmy rozvytku [Public management under martial law: institutional transformations, strategic planning and development mechanisms]. Derzhava ta rehiony. Seriya: Publichne upravlinnia i administruvannia — State and regions. Series: Public Management and Administration, 2, 30–35. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2022.2.5> [in Ukrainian]
4. Danylyshyn B. (2023). Zbytky Ukrayiny za rik povnomasshtabnoyi viyny syahayut' ponad 135 mlrd dolariv [Ukraine's losses during the year of the full-scale war reach more than 135 billion dollars.]. ESPRESSO – ESPRESSO. URL: <https://espreso.tv/zbitki-ukraini-za-rik-povnomasshtabnoi-viyni-syagayut-ponad-135-mlrd-dolariv> [in Ukrainian]

5. Deyaki pytannya zabezpechennya provadzhennya hospodars'koyi diyal'nosti v umovakh voyennoho stanu [Some issues of ensuring the conduct of economic activity in the conditions of martial law]: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03/18/2022 No 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-п#Text> [in Ukrainian]
6. Deyaki pytannya provadzhennya hospodars'koyi diyal'nosti u sferi rynkiv kapitalu ta orhanizovanykh tovarnykh rynkiv na pidstavi deklaratsiyi v umovakh voyennoho stanu [Some issues of conducting business activities in the field of capital markets and organized commodity markets on the basis of a declaration under martial law]: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 07/22/2022 No 827. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2022-п#Text> [in Ukrainian]
7. Vplyv mihratsii na sotsialno-ekonomichnu sytuatsiiu v Ukraini [The impact of migration on the socio-economic situation in Ukraine analytical report] / under the editorship V. Potapenko. K. : NISS. 33 p. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01> [in Ukrainian]
8. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian]
9. Karpinskyi B. A. (2018). Derzhavotvorchyy patriotyzm natsiyi: podatкова dominanta investytsiynoho zrostannya [State-creative patriotism of nation: tax dominant of investment growth]. L'viv: Kolir PRO. 480 p. (Seriya "Derzhava i stratehiolohiya") [in Ukrainian]
10. Karpinskyi B. A., & Karpinska O. B. (2023). Motyv yak upravlynska osnova derzhavotvorchoho patriotyzmu natsii z pozytsii stratehiolohii rozvytku derzhavy [Motives as a Managerial Basis of the State-Creating Patriotism of the Nation from the Standpoint of the State Development Strategiology]. *Biznes Inform — Business Inform*, 2, 6–15. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15> [in Ukrainian]
11. Karpinskyi B. A., & Karpinska O. B. (2023). Motyvni osnovy formuvannya y aktyvizatsii derzhavotvorchoho patriotyzmu natsii na zasadakh stratehiolohii rozvytku derzhavy [The Motive Bases for the Formation and Activation of the State-Creating Patriotism of the Nation Based on the Strategiology of the State Development]. *Problemy ekonomiky — The Problems of Economy*, 1, 138–150. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2023-1-138-150> [in Ukrainian]
12. Karpinskyi B. A., Zalutska N. S. & Karpinska O. B. Podatky. Dovidnyk-slovnnyk [Taxes. Handbook-dictionary]. K.: Profesional, 2008. 464 p. [in Ukrainian]
13. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K> [in Ukrainian]
14. Libanova E. M., Pozniak O. V., & Tsymbal O. I. (2022). Masshtaby ta naslidky vymushenoї mihratsii naselennia Ukrainy vnaslidok zbroinoї ahresii Rosiiskoi Federatsii [Scales and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and social economy*, 2, 37–57. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037> [in Ukrainian]
15. Libanova E. (2022). Cherez viinu z Ukrainy nazavzhdy mozhe emihruvaty do 5 milioniv liudei [As a result of the war, up to 5 million people may emigrate from Ukraine forever]. URL: <https://espresso.tv/cherez-viynu-z-ukraini-nazavzhdi-mozhe-emigruvati-do-5-milyoniv-lyudei-ella-libanova> [in Ukrainian]
16. Losheniuk O. (2017). Vdoskonalennia instrumentarii derzhavnoi mihratsiinoї polityky v Ukraini [Improving the tools of the state migration policy in Ukraine]. *Svit finansiv — World of Finance*, 3, 147–156. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28932/1/%D0%9B%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA.pdf> [in Ukrainian]
17. Malinowska O. (2019). Instytutsiine zabezpechennia mihratsiinoї polityky derzhavy: propozytsii do vdoskonalennia: analitychna zapyska [Institutional support of the migration policy of the state: proposals for improvement: analytical note] // National Institute of Strategic Studies. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/3343/> [in Ukrainian]
18. Novikova O. F., Shamileva L. L., & Khandii O. O. (2023). Otsiniuvannia rozbalansovanosti trudovoi sfery v umovakh voiennoho stanu i mozhlyvosti yii podolannia [Assessment of imbalance in the labor sphere under the conditions of martial law and the possibilities to overcome it]. *Ekonomika Ukrainy — Economy of Ukraine*, 2, 17–54. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.020> [in Ukrainian]
19. Ofitsiinyi sait Ministerstva z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy [The official website of the Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine]. URL: <https://minre.gov.ua/> [in Ukrainian]
20. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 № 2120-IX. [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms during the period of martial law: Law of Ukraine dated March 15, 2022 No. 2120-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20/#Text> [in Ukrainian]
21. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 № 1706-VII. [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine dated October 20, 2014 No. 1706-VII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian]
22. Ryndzak O. T. (2016). Derzhavna mihratsiina polityka v konteksti priorytetiv natsionalnoi bezpeky Ukrainy [State's Migratory Policy in the Context of Priorities of Ukraine's National Security]. *Ekonomika Ukrainy — Economy of Ukraine*, 12, 72–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2016_12_6 [in Ukrainian]

23. Rozvadovskiy V. I. & Knysh V. V. (2023). Spetsyfika funktsionuvannia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: teoretychnyi ta prykladnyi aspekty [The specifics of the functioning of the Constitutional Court of Ukraine in the conditions of martial law: theoretical and applied aspects]. *Pravo.UA — Pravo.UA*. 3. 17–23. URL: http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2023-3/Pravo_ua_2023_3_017.pdf [in Ukrainian]

24. Abay K. (2023). The Russia-Ukraine war: Implications for global and regional food security and potential policy responses. *Global Food Security*, 36. Art. 100675. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2023.100675>

25. Agvei S. (2023). Emerging markets equities' response to geopolitical risk: Time-frequency evidence from the Russian-Ukrainian conflict era. *Heliyon*, 9(2). Art. E13319. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13319>

26. Eurostat. Asylum and managed migration database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managed-migration/data/databas>

27. Goodwin R. (2023). National resilience in Ukraine following the 2022 Russian invasion. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 85. Art. 103487. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.103487>

28. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

29. Izzeldin M. (2023). The impact of the Russian-Ukrainian war on global financial markets. *International Review of Financial Analysis*, 87. Art. 102598. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102598>

30. Karpinsky B. A. & Bozshko S. M. (2006). Economic Growth at sustainable development of economy. Lviv: Prostir- M. 376 p. (Series “Economy of Territories”).

31. Pandey D., Lucey B. & Kumar S. (2023). Border disputes, conflicts, war, and financial markets research: A systematic review. *Research in International Business and Finance*, 65. Art. 101972. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2023.101972>

32. Pereira P. (2022). The Russian-Ukrainian armed conflict will push back the sustainable development goals. *Geography and Sustainability*, 3(3). 277–287. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geosus.2022.09.003>

33. Sokhanvar A. & Bouri E. (2023). Commodity price shocks related to the war in Ukraine and exchange rates of commodity exporters and importers. *Borsa Istanbul Review*. 23(1). 44–54. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bir.2022.09.001>

Maslova Olena

*Candidate of Law Sciences,
Assistant Professor of the Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Маслова Олена Олегівна

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-3151-3218*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9135

COMBAT SITUATION AND MARTIAL LAW AS QUALIFYING FEATURES OF MILITARY CRIMINAL OFFENSES

БОЙОВА ОБСТАНОВКА ТА ВОЄННИЙ СТАН ЯК КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Summary. This article delves into the concept of “situation” through the lens of various legal sciences, with a specific focus on how “combat situation” and “martial law” relate to military criminal offenses. The author emphasizes that multiple factors can contribute to the circumstances in which a criminal offense is committed, and views the situation as a structured entity with interconnected elements that give rise to a specific scenario. Additionally, the author explores how a particular situation can affect the degree of public danger of criminal offenses, with the commission of a criminal offense under martial law carrying significant weight and often resulting in more severe punishment.

Despite the legislative definition of “combat situation,” scholars hold differing interpretations of the term within the context of criminal law. It is established that the situation of a criminal offense can transform the relevant offense into a qualified form, with martial law and combat situation serving as qualifying features for eighteen military criminal offenses under the Criminal Code of Ukraine. The primary punishment for these offenses is imprisonment, with no alternative, less severe forms of punishment available under the sanctions of the relevant articles.

Key words: criminal law, situation of a criminal offense, combat situation, martial law, qualifying features, qualification.

Анотація. У статті проаналізовано об'ємний зміст поняття «обстановка», яка досліджується різними правовими науками. Водночас акцентується увага на осмисленні змісту понять «бойова обстановка» та «воєнний стан» саме через розуміння їх як обстановки вчинення військових кримінальних правопорушень. У роботі зазначається, що в якості елементів обстановки вчинення кримінального правопорушення можуть виступати найрізноманітніші явища. Автор аналізує обстановку як певну структуру з непостійним числом елементів, що її утворюють, і мають кримінально правове значення, зазначаючи, що всі елементи обстановки знаходяться у тісній взаємодії між собою, що й призводить до виникнення тієї чи іншої обстановки. З'ясовано вплив конкретної обстановки на ступінь суспільної небезпеки кримінальних правопорушень. Встановлено, що вчинення кримінального правопорушення за умов воєнного стану значно впливає на суспільну небезпечність діяння і у більшості випадків, це тягне за собою більш суворе покарання. Акцентовано увагу, що незважаючи на законодавче визначення терміна «бойова обстановка», до розуміння поняття «бойова обстановка» у кримінально правовому аспекті науковці вкладають різний зміст. Значення обстановки вчинення кримінального правопорушення, обумовлене її здатністю перетворювати відповідне кримінально протиправне діяння в його кваліфікований вид. Воєнний стан та бойова обстановка є кваліфікуючими ознаками вісімнадцяти військових кримінальних правопорушень, передбачених КК України. За всі кримінальні правопорушення, обов'язковою або кваліфікуючою ознакою об'єктивної сторони яких є «бойова обстановка» чи «воєнний стан», передбачено основне покарання у виді позбавлення волі. При цьому альтернативних, менш суворих видів покарань санкції статей не встановлюють.

Ключові слова: кримінальне право, обстановка вчинення кримінального правопорушення, бойова обстановка, воєнний стан, кваліфікуючі ознаки, кваліфікація.

Problem statement. The level of social harm caused by a criminal offense depends on the circumstances surrounding the act and the specific conditions that allowed it to occur. The materialistic view of crime and its origins maintains that a criminal offense cannot happen unless the necessary conditions exist in reality. As such, an act committed in certain locations and times may not pose the same level of danger to society as it would in other situations. Additionally, the setting of a criminal offense may serve as an aggravating factor in determining the severity of the offense.

Analysis of recent research. The consideration of this issue is reflected in the scientific works of such scholars as A.O. Baida [9], V.P. Bodayevsky [12], A.A. Vozniuk [7], M.I. Karpenko [13], I.I. Mytrofanov [15], A.M. Onyskiy [4], M.I. Panov [11], M.I. Khavroniuk [10] and others.

Problem statement. To investigate the problematic issues of interpreting the circumstances of a criminal offense and the mechanism of influence of the criminal offense circumstances on the qualification of the act committed.

Presentation of the main research material. The term “situation” is used quite often. It is used to define a variety of phenomena: social, economic, political, domestic and others. This indicates the voluminous content of this concept. At the same time, it can be argued that the essence of the situation, regardless of its specific forms, remains the same in all cases. According to the Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language, “situation” is: “a set of conditions under which something happens” [1, p. 820].

It should be noted that the concept of situation is studied by various legal sciences: criminal law, criminology, forensics and criminal procedure law, which indicates the importance of the category under study and the presence of a number of heterogeneous properties in it which are of independent interest to each of the sciences. Thus, in the theory of criminal law, the setting of a criminal offense is the specific objective and subjective conditions in which a criminal offense is committed [2, p. 160]. Determining the commission of a socially dangerous act involves analyzing the place, time, and situation in which it occurred. An area of contention in understanding criminal offenses is identifying the elements that constitute the situation. The situation is a multifaceted formation made up of various components that contribute to its unique character. Each situation is a distinct structure with a varying number of elements that carry legal significance in a criminal case. It's important to note that all elements within a situation interact with each other, resulting in a specific scenario. The nature of this interaction can range from incidental to regular. The internal situation can involve elementary mechanical interactions,

where elements coincide spatially and temporally, or complex organic systems, where the connections between elements are inherent. Many factors can act as elements in a criminal offense, such as military units involved, terrain features, climate, hydrometeorology, socio-political composition, and the local population's mood, among others [3, p. 30].

The established approach is that the elements of the environment are people, communities of people, natural or artificial material objects, processes caused by their functioning, animals and their biological states, natural and climatic factors in the form of extreme manifestations of natural forces or processes that are repeated from time to time [4, p. 185–195].

The most controversial issue in the theory of criminal law is how the concepts of “scene of a criminal offense”, “time of a criminal offense” and “situation of a criminal offense” are related to each other. The place and time of a criminal offense are elements of the situation. However, at the same time, they perform a specific function — they are spatial and temporal limiters, using the metric properties of which the legislator identifies, specifies, and formalizes certain material criminal law phenomena, including the situation of a criminal offense. The need for spatial and temporal specification of the situation of a criminal offense may be due to its inherent features, in particular, the ubiquity, without limit, of the quantitative and qualitative composition of its elements, a high degree of mobility of its structure and, as a result, the variability of its properties, which, in turn, complicates the establishment of the relevant qualitative characteristics of the situation. Thus, place and time in the characteristics of the fact of committing a criminal offense may be separate, independent signs of the objective side of the criminal offense, and as constituent elements of the environment of the criminal offense, since the conditions that form the environment must be territorially and temporally defined. That is why the legislator, highlighting the aspect of the situation of a criminal offense that is significant in criminal law, uses various ways of its formalization and, of course, uses such categories as place and time. This provision can be demonstrated in the understanding of “wartime”, which is characterized by profound changes in all spheres of public life.

The use of the time criterion in this case makes it possible to distinguish between the situation inherent in a society during the period when it is at war and the peaceful situation.

The specific situation can increase or decrease the significance of a socially dangerous act, the danger to a person, and the significance of the subjective side.

If the situation is specified in the criminal law, it can be expressed in a generalized form (without

specifying its type and properties), or in a specific form (by indicating its type or its property that has criminal law significance).

In the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, a direct indication of the situation of a criminal offense, in most cases, is contained in the section “Criminal offenses against the established procedure for military service (military criminal offenses)” as a mandatory or qualifying feature of a criminal offense [3, p. 137]. An act committed under certain conditions of place and time may not have the degree of public danger that would be inherent in it under other conditions. The commission of criminal offenses against the established procedure for military service (military criminal offenses) under martial law or in a combat situation is characterized by an increased degree of public danger compared to the relevant criminal offenses committed outside the relevant circumstances.

The definition of martial law, the procedure and grounds for its introduction and abolition are provided by the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” of May 12, 2015, as well as by para. 11, Art. 1 of the Law of Ukraine “On Defense of Ukraine” of December 06, 1991, martial law is a special legal regime introduced in Ukraine or in some of its localities in the case of armed aggression or threat of attack, threat to the state independence of Ukraine, its territorial integrity and provides for the provision of the relevant state authorities, military command, military administrations and local self-government bodies with the powers necessary to avert the threat, repel armed aggression and ensure national security, eliminate the threat to the state.

Given that martial law is introduced in the event of armed aggression or threat of attack, a threat to Ukraine’s state independence and territorial integrity, the closest to this state are armed conflict and combat situation. According to clause 7, part 1, article 1 of the Law of Ukraine “On National Security of Ukraine” of June 21, 2018, an armed conflict is an armed confrontation between states (international armed conflict, armed conflict on the state border) or between warring parties within the territory of one state, usually with external support (internal armed conflict) [6]. An armed conflict involves the process of resolving disputes, usually on the territory of other states, with the use of weapons and may be international (without Ukraine’s participation) or non-international (internal within another country, interethnic, interfaith, etc.) in nature (M.I. Khavroniuk). The difference between an armed conflict and martial law from a legal point of view is that an armed conflict can occur even before the declaration of martial law. M.I. Khavroniuk reasonably notes that the “armed conflict” concept has an independent legal meaning for qualification if such a conflict occurs outside martial law — in case of actual outbreak

of hostilities, but before the declaration of martial law, or in peacetime in general. Therefore, the term “martial law”, on the one hand, and the terms “combat situation” and “armed conflict”, on the other hand, have common features, since martial law can be introduced in the presence of an armed conflict or combat situation. At the same time, they also have an independent criminal law meaning, since martial law is not always introduced in the presence of a combat situation or armed conflict [7, p. 310].

Articles 5–7 of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” provide for a legal mechanism for its introduction and termination. The initiative to introduce martial law must come from the National Security and Defense Council of Ukraine (Article 5(1) of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”). The subject of the introduction of martial law is the President of Ukraine (clause 19 of Article 106 of the Constitution of Ukraine [8], Article 6 of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”), and in case of early termination of the powers of the President of Ukraine — the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine, who performs the relevant duties until the election and assumption of office of the new President of Ukraine. The Decree of the President of Ukraine on the introduction of martial law is subject to approval by the Verkhovna Rada of Ukraine. According to clause 31 of Article 85 of the Constitution of Ukraine, the Parliament approves the relevant Decree within two days from the date of the President’s request. According to part 3 of Article 5 of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”, the Decree of the President of Ukraine on the introduction of martial law in Ukraine or in certain areas of Ukraine, approved by the Verkhovna Rada of Ukraine, is subject to immediate announcement through the media or publication in another way. This Decree of the President of Ukraine, approved by the VR of Ukraine, shall be officially announced together with the law on the approval of such a Decree of the President of Ukraine and shall enter into force simultaneously with the entry into force of such a law (part 6 of Article 5 of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”) [5].

Thus, criminal offenses can be qualified as those committed under martial law only if the relevant procedure for its introduction established by law is followed. When considering martial law as a qualifying feature of a criminal offense, it is advisable to pay attention to the following aspects: 1. Martial law as a sign of a criminal offense should be clearly stated in the text of the criminal law. Mostly, such signs are indicated in the dispositions of articles. Only in the case of statutory consolidation does this condition affect the qualification; 2. Martial law as a qualifying feature is imperative. If the relevant authority establishes the fact that a criminal

offense was committed under the legal regime of martial law, the application of the norm establishing a sanction for this criminal offense is mandatory; 3. Committing a criminal offense under martial law significantly affects the social danger of the act. In most cases, this entails a more severe punishment [9, p. 114].

Another objective circumstance that increases the degree of social danger of criminal offenses against the established procedure for military service is their commission in a combat situation. The concept of “combat situation” entered the terminological field of the Criminal Code of Ukraine by borrowing from the conceptual apparatus of martial arts. The term “combat situation” is a specialized term. Therefore, in order to establish the criminal law meaning of the relevant concept, one should refer to its understanding in a specialized field of knowledge. However, given the use of the term “combat situation” in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, we note that this concept should also be attributed to criminal law [4, p. 185–195].

The Glossary of Basic Military Terms defines a combat situation as a set of various factors and conditions up to a certain date when a battle or operation is prepared and conducted. The Military Encyclopedia provides a generally similar, but more precise formulation of the concept of “combat situation”, which is a set of factors and conditions in which preparation and conduct of combat is carried out. The combat situation prevailing in a particular area in a certain period may have a favorable impact on the preparation and conduct of hostilities, facilitating or complicating the performance of combat missions by troops. The theory of criminal law has always classified combat situation as one of the qualifying features of military criminal offenses. At the same time, the authors attach different meanings to the definition of “combat situation” in the criminal law aspect [3, p.75].

As per M.I. Khavroniuk, the combat situation refers to the specific state of military formations, units (ships), and subdivisions. During this time, they carry out coordinated actions to neutralize or defeat the enemy, capture important areas or borders, and perform other tactical tasks [10, p.102]. M.I. Panov explains that the combat situation is when a military unit, subdivision, or individual serviceman is in direct contact and confrontation with the enemy while preparing or conducting combat operations. This situation may arise during both wartime and peacetime, such as when repelling an attack on the state border of Ukraine [11, p. 13].

V.P. Bodayevsky differentiates between the narrow and broad definitions of combat situations. In the narrow sense, combat situations refer to the state of troops (forces) engaged in combat, which is the primary form of tactical operations. In the

broad sense, combat situations encompass the state of units (ships, aircraft) and military units during their tactical actions to accomplish combat missions within a limited area and short timeframe. Bodayevsky establishes the relationship between “combat situation” and “combat actions”, asserting that the former encompasses the latter, therefore being interdependent. In his analysis, V.P. Bodayevsky also outlines the time constraints of combat situations, which are determined by when units receive their combat task or order for operations, and when they perform said task [12, p.183].

It is not possible to confirm the presence of a combat situation unless the military unit commander has issued a combat order (or combat instruction) and subordinate servicemen are actively assuming their combat positions. The occurrence of a combat situation can be detected through entries in the combat log, which commanders must record. These entries are only possible if combat is occurring, either immediately or in the future [13, p. 278]. “Combat situation” comprises the concepts of “situation” and “battle,” which together define the meaning of the term.

These entries are only possible if combat is occurring, either immediately or in the future [13, p. 278]. “Combat situation” comprises the concepts of “situation” and “battle,” which together define the meaning of the term.

In Chapter One’s subsection “Modern Combined Arms Battle, Its Nature, Methods of Conduct and Means of Combat,” the definition of “battle” is presented as the primary form of tactical actions executed by troops that are arranged and coordinated in terms of place, time, and purpose. These actions involve the use of formations, units, and subunits through strikes, fire, and maneuvering with the objective of defeating or destroying the enemy, repelling their attacks, and accomplishing other missions within a restricted timeframe and area. The battle can encompass fire, combined arms, anti-aircraft, air, and sea operations. The defining attributes of a contemporary general combat include high tension, resolute purpose, dynamic and expedited combat operations, ground-air nature, potent and simultaneous fire impact on the entire depth of both parties’ formation, utilization of diverse means to execute combat objectives, swift transition between action types, and a complex electronic environment. The primary forms of combined arms combat consist of offense and defense. The idea of the combat situation derives from this understanding of combat [3, p. 77].

The definition of “combat situation” is provided in the note to Art. 402 of the Ukrainian Criminal Code. It pertains to defensive, offensive, or general military situations involving combat types, including anti-air, air, tank, sea, etc. In other words, it involves direct military equipment and weapon use

against or by a military enemy. The involvement of a military formation, unit (ship), or subdivision in a battle situation commences and concludes with the issuance of a combat order (ceasefire) or with the actual onset (termination) of combat [14].

As I. I. Mitrofanov notes, the military defines the combat situation as the condition of military units (ships, aircraft), units, and formations during their tactical actions aimed at fulfilling combat tasks within a confined space in a brief period. The crucial factors include 1) The condition of enemy forces, including their composition, combat effectiveness, grouping, intentions, and potential actions. 2) The status of neighboring troops, encompassing composition, positioning, personnel, supply, morale, combat effectiveness, and capabilities. 3) The characteristics of the terrain, such as its relief, natural shelters and obstacles, observation conditions, road conditions, and levels of radioactive, chemical, and biological contamination. 4) Climatic, hydrometeorological, and topographic data must be taken into account. 5) Consider the time of year and day when conducting combat operations. 6) Prepare for combat operations and perform assigned tasks accordingly. 7) Examine the economic situation in the combat area. 8) Analyze the socio-political life, composition, and mood of the local population. Thus, as the scholar accurately notes, the legislator limits the concept of a combat situation to the time of combat, which differs significantly from its definition by military professionals. The legislative definition violates the rules of formal logic by presenting one concept (committing a military criminal offense in combat situations) through another (time circumstances — the duration of a general military, fire, anti-air, air, and sea battle). This lacks a logical flow of information and causal connections between statements. Such an approach by the legislator to define the concept within the law cannot be considered acceptable. Thus, it is necessary to clarify the definition of combat situation in the note to Article 402 of the Criminal Code of Ukraine states that in the provisions of Section XIX of the Special Part of the Criminal Code, the commission of a relevant act during a battle or combat situation is noted as a special qualifying circumstance for military criminal offenses [15, p. 110–111].

M. I. Karpenko suggests that the definition of the term “combat situation” as stated in the note to Article 402 of the CC of Ukraine requires clarification. The suggested wording for the definition is as follows: The combat situation in Section XIX of this Code refers to the state of military units, and subdivisions using weapons, military equipment, special vehicles, communications and telecommunications, and other material and technical means during their tactical or operational-tactical actions to perform combat missions in the relevant area of the terrain

for a specific period. It also includes the specified actions of individual service members [13, p. 281].

A. M. Onyskiv defines the combat situation as a qualifying feature of criminal offenses against the established order of military service as a set of objective circumstances of social, climatic, and other nature arising in connection with the implementation of tactical actions of troops during attack or defense and conduct of general military operations, naval, anti-aircraft, air and fire combat, in the form of organized and coordinated attacks, fire and maneuvers (combat actions) of formations, units and subunits in order to destroy (defeat) the enemy, repel his attacks and carry out other combat missions, carried out within a short period and in a limited place [4, p. 185–195].

An essential aspect of the application of criminal law is the process of qualification of a particular act, which is a statement of compliance or identity of the attributes of socially dangerous behavior subject to qualification and the attributes of the criminal law provision providing for liability for it. In this regard, O. V. Us notes that “qualification in criminal law is one of the main stages (stages) of application of a criminal law provision; a fundamental, basic, key element of criminal law influence; a determining issue of criminal proceedings; a basic category in criminal law, criminal law doctrine and investigative and judicial practice”. For the proper classification of the method, place, time, environment, means, and instruments of a criminal offense, the form (construction) of their regulation in the disposition of a criminal law provision is of fundamental importance (a single feature, an exhaustive list, an approximate list, etc.). If a criminal law provision presents alternative relevant features of the objective side of a criminal offense, it is only necessary to establish the presence of one of the alternative features for an act to qualify under the relevant article or part of an article in the Special Part of the CC [16, p. 103, pp. 353–354].

Criminal legal significance for the qualification of a particular criminal offense is a feature of the objective side of a criminal offense that is specified in the disposition of an article of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine or follows from its content.

Conclusion. Considering the above, it should be noted that the features characterizing the combat situation and forming its content are a set of objective circumstances of a climatic, social, and other nature arising in connection with the implementation of tactical actions of troops in the form of coordinated and organized attacks, maneuvers, and firing (combat actions) of formations, units and subunits for the performance of a combat task.

The combat situation pertains to the defense or attack of formations, units, and subunits, and en-

compasses general combat, fire, anti-aircraft, air, and sea combat.

Its objectives reside in defeating the enemy, repelling their assaults, and fulfilling other assignments.

Spatially and temporally constrained, combat actions occur in a particular, delimited location and timeframe.

Martial law and the combat situation are qualifying features of eighteen military criminal offenses under the Criminal Code of Ukraine, namely: part 4 of Art. 402 “Disobedience”; part 3 of Art. 403 “Failure to comply with orders”; part 4 of Art. 404 “Resistance to a commander or coercion of a commander into breaching the official duties”; part 4 of Art. 405 “Threats or violence against a commander”; part 5 of Art. 407 “Absence without leave from a military unit or place of service”; part 4, Art. 408 “Desertion”; Art. 409, para. 4 “Evasion of military service by way of self-maiming or otherwise”; Art. 410, para. 4 “Stealing, appropriation, extortion or fraudulent obtaining of weapons, ammunitions, explosive or other warfare substances, vehicles, military or special engineering, or abuse of office, by a military serviceman”; Art. 4, Art. 411 “Willful destruction

or engdagement of munitions”; Art. 413, para. 3 “Waste or loss of munitions”; Art. 418, para. 3 “Violation of statutory rules of guard or patrol duty”; Art. 419, para. 3 “Violation of statutory rules of border guard duty”; Art. 420, para. 3 “Violation of statutory rules of alert duty”; Art. 3 of Art. 421 “Violation of statutory rules of routine duty”; part 4 of Art. 425 “Neglect of duty in military service”; part 4 of Art. 426 “Omissions of military authorities”; part 5 of Art. 426–1 “Excess of power or official authority by a military official”; part 3 of Art. 428 “Abandoning of a perishing ship of war”.

The objective legal importance of the circumstances surrounding a criminal offense, as they can impact the social danger of the act, lies in their ability to elevate the offense to a higher degree. Committing a military criminal offense during martial law or in a combat scenario poses a greater risk to the public and as such, warrants a harsher punishment. For all criminal offenses that require a “combat situation” or “martial law” as a mandatory or qualifying element of the objective side, the primary penalty is imprisonment. Additionally, the provisions of the articles do not offer alternative, less severe forms of punishment.

Literature

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред.: В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, В.І. Борисов. 6-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
3. Маслова О. О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2019. 172.
4. Ониськів А. М. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака військових злочинів. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 3. С. 185–195.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
6. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
7. Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 308–317.
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 31.08.2023).
9. Байда А. О., Склезь О. А. Основні проблеми кваліфікації злочинів, вчинених в умовах воєнного стану. Молодий вчений. 2019. № 4(68). С. 112–116.
10. Хавронюк М. І. Військові злочини: комент. Законодавства / відп. ред. М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. Київ : А.С.К., 2003. 272 с.
11. Анісімов Г. М., Дзюба Ю. П., Касинюк В. І. та ін. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / за ред. М.І. Панова. Харків : Право, 2011. 184 с.
12. Бодаєвський В. П. «Воєнний стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військовій службі» як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2013. Т. 25(64). № 2. С. 180–186.
13. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 31.08.2023).

15. Митрофанов І. І. Проблеми реалізації кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів в бойовій обстановці. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Серія ПРАВО. Вип. 33. Т. 2. С. 108–111.

16. Ус О. В. Теоретичні та прикладні проблеми кваліфікації в кримінальному праві України : монографія. Х. : Право, 2020. 704 с.

References

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi urainskoi movy (z dod. i dopov.) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF "Perun", 2005. 1728 s.

2. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna : pidruchnyk / za red.: V. Ya. Tatsii, V. I. Tiutiuhin, V. I. Borysov. 6-te vyd., pererobl. i dopov. Kharkiv : Pravo, 2020. 584 s.

3. Maslova O. O. Kryminalno-pravova kharakterystyka obstanovky vchynennia zlochyну: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kh., 2019. 172.

4. Onyskiv A. M. Boiova obstanovka yak kvalifikuiucha oznaka viiskovykh zlochyv. Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2016. № 3. S. 185–195.

5. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (date of access: 31.08.2023).

6. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (date of access: 31.08.2023).

7. Vozniuk A. A. Voienni ta nadzvychainyi stan yak obstavyny, shcho vplyvaiut na kvalifikatsiiu kryminalnoho pravoporushennia abo pryznachennia pokarannia. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. 2022. № 6. S. 308–317.

8. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (date of access: 31.08.2023).

9. Baida A. O., Sklez O. A. Osnovni problemy kvalifikatsii zlochyv, vchynenykh v umovakh voiennoho stanu. Molodyi vchenyi. 2019. № 4(68). S. 112–116.

10. Khavroniuk M. I. Viiskovi zlochyv: koment. Zakonodavstva / vidp. red. M. D. Dryha, V. I. Kravchenko. Kyiv: A.S.K., 2003. 272 s.

11. Anisimov H. M., Dziuba Yu. P., Kasyniuk V. I. ta in. Zlochyv proty vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby (viiskovi zlochyv): navch. posib. / za red. M. I. Panova. Kharkiv : Pravo, 2011. 184 s.

12. Bodaievskiy V. P. "Voienni stan", "boiova obstanovka" ta "chas perebuvannia na viiskovii sluzhbi" yak osoblyvi obstavyny chynnosti kryminalnoho zakonu shchodo viiskovykh zlochyv u chasi. Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya "Yuridicheskie nauki". 2013. T. 25(64). № 2. S. 180–186.

13. Karpenko M. I. Zlochyv proty vstanovlenoho poriadku nesennia viiskovoi sluzhby (viiskovi zlochyv): teoretychni ta prykladni aspekty : monohrafiia. K.: VNZ "Natsionalna akademiia upravlinnia", 2018. 420 s.

14. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of access: 31.08.2023).

15. Mytrofanov I. I. Problemy realizatsii kryminalnoi vidpovidalnosti za vchynennia viiskovykh zlochyv v boiovi obstanovtsi. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. 2015. Seriya PRAVO. Vyp. 33. T. 2. S. 108–111.

16. Us O. V. Teoretychni ta prykladni problemy kvalifikatsii v kryminalnomu pravi Ukrainy: monohrafiia. Kh. : Pravo, 2020. 704 s.

УДК 343.1:342.72/.73

Верхогляд-Герасименко Олена Володимирівна

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінальної юстиції

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Verhoglyad-Gerasymenko Olena

PhD in Law, Assistant of the Department of Criminal Justice

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0003-3461-0483

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9106

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПОВАГУ ДО ЇЇ ГІДНОСТІ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

POSITIVE OBLIGATIONS OF THE STATE REGARDING ENSURING THE RIGHT OF A PERSON TO RESPECT HIS DIGNITY IN THE FIELD OF CRIMINAL JUSTICE

Анотація. У статті проаналізовано поняття, типи, юридичні підстави та зміст позитивних зобов'язань держави щодо забезпечення права людини на повагу до її гідності у сфері кримінального судочинства ((1) забезпечення ув'язненим умов, сумісних з повагою людської гідності; (2) надання особам, які позбавлені свободи або в інший спосіб перебувають під контролем держави, адекватної медичної допомоги та лікування; (3) забезпечення належних умов тримання під вартою осіб з фізичними вадами; (4) надання психіатричного лікування особам під вартою, які мають психічні захворювання; (5) ефективного розслідування випадків катувань чи іншого забороненого поводження (відсутність висновків за результатами того чи іншого розслідування сама по собі не означає, що розслідування було неефективним; влада має вжити всіх розумно необхідних і можливих заходів для одержання доказів про те, що сталося (від держави вимагається забезпечити ретельність процесу розслідування, застосування добросовісних спроб встановлення, що дійсно сталося, а не використання поспішних чи необґрунтованих висновків для припинення розслідування і для обґрунтування своїх рішень); необхідно забезпечити швидкість розслідування, беручи до уваги початок розслідування, зволікання при допитах, тривалість попереднього слідства та інші фактори; влада має гарантувати незалежність розслідування, що передбачає не лише відсутність ієрархічного чи інституційного взаємозв'язку між органами, представники яких звинувачуються у жорстокому поводженні, та органами розслідування, а й фактичну незалежність цих органів на практиці). Узагальнено: судову практику щодо порядку реагування на заяви підозрюваного, обвинуваченого, захисника під час судового розгляду про застосування недозволених методів досудового розслідування; правові позиції Європейського суду з прав людини щодо застосування статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: поняття, типи та юридичні підстави позитивних зобов'язань держави, катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, стаття 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, право людини на повагу до її гідності; ефективне розслідування.

Summary. The article analyzes the concepts, types, legal grounds and content of the state's positive obligations to ensure the human right to respect for his dignity in the field of criminal justice ((1) providing prisoners with conditions compatible with respect for human dignity; (2) providing persons, who are deprived of their liberty or otherwise under the control of the state, adequate medical care and treatment; (3) provision of appropriate conditions of detention for persons with physical disabilities; (4) provision of psychiatric treatment to persons in custody who have mental illnesses; (5) effective investigation of cases of torture or other

prohibited treatment (the absence of conclusions based on the results of this or that investigation does not in itself mean that the investigation was ineffective; the authorities must take all reasonably necessary and possible measures to obtain evidence of what happened (the state is required to ensure the thoroughness of the investigation process, the use of good faith attempts to establish what really happened, and not the use of hasty or unfounded conclusions to terminate the investigation and to justify their decisions); it is necessary to ensure the speed of the investigation, taking into account the beginning of the investigation, delays in interrogations, the duration of the preliminary investigation and other factors; the authorities must guarantee the independence of the investigation, which implies not only the absence of a hierarchical or institutional relationship between the bodies whose representatives are accused of ill-treatment and the investigative bodies, but also the actual independence of these bodies in practice). Summarized: judicial practice regarding the procedure for responding to the statements of the suspect, the accused, the defense attorney during the trial on the use of impermissible methods of pre-trial investigation; legal positions of the European Court of Human Rights regarding the application of Article 3 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Key words: concepts, types and legal bases of positive obligations of the state, torture, cruel, inhuman or degrading treatment, punishment or punishment, Article 3 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; a person's right to respect for his dignity, effective investigation.

Постановка проблеми. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у своїй «Щорічній доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні» зазначив, що у 2022 році до нього надійшло 1003 звернення з повідомленнями про свавілля працівників правоохоронних органів, які допускають порушення прав під час затримання, незаконне позбавлення волі, жорстоке поводження, порушення права на захист, утримання у неналежних умовах, неповідомлення родичів про затримання або арешт, нехтування вимогами законів [1, с. 185]. Крім того, за результатами моніторингових візитів омбудсмена виявлено численні випадки катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, порушення права на свободу та особисту безпеку, охорону здоров'я та медичне забезпечення, належні умови утримання¹.

¹ Під час моніторингових візитів Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини виявлено факти: 1) отримання тілесних ушкоджень усіх видів, надмірного застосування засобів фіксації та спеціальних засобів для стримування осіб, які перебувають у місцях несвободи, тривалої ізоляції у непристосованих приміщеннях, ненадання знеболювальних препаратів важко хворим з больовим синдромом, в тому числі на онкологічні хвороби. При цьому в багатьох випадках отримання тілесних ушкоджень не фіксується, а потерпілим не надається медична допомога, як це передбачено Керівними принципами ООН з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань, інших жорстоких та таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання та чинними нормативно-правовими актами; 2) надмірного застосування сили працівниками поліції під час затримання громадян; застосування катувань, жорстокого або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання працівниками ДКВС; 3) незаконного тримання особи в органах та підрозділах поліції; 4) системне порушення прав людини на належні умови тримання та достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Такі порушення зафіксовано у 90% відвіданих місць несвободи; 5) в більшості відвіданих територіальних органів поліції кімнати для затриманих або взагалі відсутні, або не використовуються через неналежні умови тримання. У зв'язку з чим затримані особи від трьох годин до однієї доби утримуються в службових кабінетах або інших приміщеннях органів поліції до їх направлення в ПІТ, при цьому харчуванням і питною водою вони не забезпечуються; 6) Порушення права особи на належні умови тримання підсудних (засуджених) в приміщеннях судів. У ба-

Станом на 4 липня 2023 р. Європейським судом з прав людини (далі — ЄСПЛ) постановлено 656 рішень проти України за ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі — КЗПЛ, Конвенція) (за останні: 5 років — 75, 10 років — 279, 12 місяців — 19) [2].

Справи щодо України за статтею 3 Конвенції стосуються різноманітних аспектів:

1) неналежних умов тримання під вартою та відсутності ефективного засобу правового захисту («Йолкін проти України» від 14.01.2021 р. (№ 40059/19); «Мясніков та інші проти України» від 10.06.2021 р. (№ 61919/19 та 32809/20); «Солтисюк та Толмачев проти України» від 10.06.2021 р. (№ 19421/20 та 20160/20); «Тімшин та інші проти України» від 10.06.2021 р. (№ 20776/20); «Кузнецов та інші проти України» 10.06.2021 р. (№ 56123/19); «Паланчук проти України» від 24.06.2021 р. (№ 46948/19 та 62388/19); «Пугачев проти України» 24.06.2021 р. (№ 25860/19 та 11776/20) та ін.);

2) нескорочення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, відсутності перспективи звільнення від покарання у вигляді довічного позбавлення волі («Лопата та інші проти України» від 10.12.2020 р. (№ 84210/17); «Старішко проти України» від 15.10.2020 р. (№ 61839/12); «Чістяков та інші проти України» від 10.06.2021 р. (№ 46896/18); «Полторацький проти України» від 15.10.2021 р. (№ 11551/13) та ін.);

3) поміщення до металевої клітки під час судових засідань та незаконності досудового тримання під вартою («Коноплев проти України» від 28.01.2021 р. (№ 43374/14) та ін.);

4) відсутності своєчасної та належної медичної допомоги під час ув'язнення, тримання під вар-

гатьох судах відсутні приміщення для тимчасового тримання підсудних (засуджених) та приміщення для розміщення особового складу варти. У зв'язку з чим підсудні (засуджені), які прибули для участі у судових засіданнях, змушені годинами перебувати у конвойних автомобілях або в абсолютно непристосованих для цього приміщеннях в очікуванні таких засідань.

тою («Величко проти України» від 28.01.2021 р. (№ 22273/12); «Василь Іващенко проти України» від 26.10.2012 р. (№ 1976/13); «Рамішвілі проти України» від 22.10.2020 р. (№ 79912/13); «Тімченко проти України» від 9.06.2021 р. (№ 28253/11) та ін.);

5) незабезпечення безпеки заявника в установі виконання покарань та непроведення ефективного розслідування тверджень заявника про жорстоке поводження, неналежних умов ув'язнення і незаконності тримання під вартою («Плачков проти України» від 15.04.2021 р. (№ 76250/13), «Лукашев проти України» від 20.04.2021 р. (№ 35761/07); «Карпенко проти України» від 10.08.2006 р. (№ 23361/15), «Шовкалюк проти України» від 10.06.2021 р. (№ 42237/15) та ін.);

6) жорстокого поводження із заявниками з боку працівників правоохоронних органів та відсутності ефективного розслідування цих фактів; неналежних умов ув'язнення; незафіксованого ув'язнення та надмірної тривалості досудового тримання під вартою («Дебелий та інші проти України» від 27.05.2021 р. (№ 7174/11), «Бойко та інші проти України» від 17.06.2021 р. (№ 24753/13), «Кондратенко проти України» від 20.05.2021 р. (№ 9333/20); «Бідашко та Сагайдак проти України» від 29.04.2021 р. (№ 64973/19 та 28230/20) та ін.);

7) Щодо видачі особи (екстрадиції) («Байсаков та інші проти України» від 18.02.2010 р. (№ 54131/08), «Солдатенко проти України» від 23.10.2008 р. (№ 2440/07), «М.С. проти Словаччини та України» 11.06.2020 р. (№ 17189/11) та ін.).

У зв'язку з такою ситуацією актуальним вбачається розгляд питання щодо змісту позитивних зобов'язань держави в контексті права людини на повагу до її гідності у сфері кримінального судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти позитивних зобов'язань держави в контексті забезпечення права людини на повагу до її гідності у сфері кримінального судочинства висвітлювались у працях: Бадида А. [3], Горпинюка О. [4], Лемака В. [3], Орлової О. [5], Охоти Я. [6], Фулей Т. [7], Христової Г. [8], Шевчука С. [9], та інших вчених.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є з'ясування змісту позитивних зобов'язань держави в контексті забезпечення права людини на повагу до її гідності у сфері кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу. Спершу необхідно з'ясувати поняття, правові підстави, типи та межі позитивних зобов'язань держави щодо прав людини та основоположних свобод взагалі. З цією метою звернемося до наукового доробку Г.О. Христової, присвяченого дослідженню доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини.

На етапі свого становлення конструкція позитивних зобов'язань держави була обумовлена поділом самих прав людини на негативні та позитивні залежно від механізму реалізації свободи особи та засобів її забезпечення з боку держави. Класична теорія прав людини виходила з того, що негативні права людини визначають негативний аспект свободи та охороняють людину від небажаного втручання з боку держави в сферу її особистих прав і свобод. До них належать більшість громадянських та політичних прав (право на життя, свободу думки, слова, віросповідання, право на недискримінацію, право не піддаватися тортурам, право на мирні зібрання та об'єднання тощо). Негативні права людини передбачають негативні зобов'язання держави та її агентів (представників) утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на їх порушення або незаконне обмеження [8, с. 110–111].

У другій половині ХХ ст. у конституційному праві країн-членів Ради Європи розвивається та поступово стає домінуючим принципово новий підхід до конструкції позитивних зобов'язань держави, які починають поширюватись і на негативні права. Як зазначає С. Шевчук, «цьому також сприяє і суцільна юридизація суспільного життя та вирішення усіх важливих суспільних питань у межах юридичного процесу. Тобто класична ліберальна ідея про те, що негативним правам кореспондує негативний обов'язок держави не заважати в їх реалізації, модифікується позитивним обов'язком держави щодо їх належної реалізації та гарантії» [9, с. 57]. Найбільш повно цей підхід розроблений в юриспруденції Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ, Суд), який послідовно розвиває позицію щодо поширення позитивних зобов'язань держави на всі основоположні права і свободи, гарантовані Конвенцією, що переважно належать до громадянських та політичних прав, тобто історично мають «негативну» природу [8, с. 111–112].

ЄСПЛ відзначає, що не має значення, чи він аналізує справу з точки зору позитивних або негативних зобов'язань, оскільки в обох випадках має бути досягнута справедлива рівновага між конкуруючими інтересами: «Чи проаналізовано справу з точки зору позитивного обов'язку держави вжити розумних і відповідних (належних) заходів для забезпечення прав заявників або в аспекті втручання державної влади, застосовні принципи значною мірою подібні. В обох контекстах необхідно враховувати справедливий баланс між конкуруючими інтересами окремої особи та спільноти в цілому» (рішення ЄСПЛ у справах «Ксаттон та інші проти Сполученого Королівства» (§ 98) [10], «Лопез Остра проти Іспанії» (§ 51) [11], «Пауел і Рейнер проти Сполученого королівства» (§ 42)) [12].

Відповідно Суд іноді навіть залишає відкритим питання про те, чи йдеться про позитивне чи негативне зобов'язання, не вважаючи себе

зобов'язаним вирішувати, чи підпадає певний випадок під одну категорію або під іншу (рішення ЄСПЛ у справі «Каттон та інші проти Сполученого Королівства» (§ 119)) [10].

В практиці Суду не сформульовано офіційну дефініцію позитивних зобов'язань держави, однак вона може бути реконструйована на основі конкретних рішень Суду, що відтворюють їх цілісну концепцію. Суддя Мартенс визначив позитивні зобов'язання як такі, що «вимагають від державучасниць... вживання заходів». Їх базове розуміння було закладено ще у 1968 р. у Бельгійській мовній справі, в якій заявники вимагали від Суду розуміння таких зобов'язань як «обов'язку зробити що-небудь» [13].

Як зазначив Суд у справі «Асанідзе проти Грузії», Конвенція вимагає від вищих органів влади не лише поважати права і свободи. З метою гарантування користування цими права і свободами такі органи мають запобігти порушенням прав людини з боку підлеглих їм органів та установ, або вжити ефективних заходів щодо реагування на такі порушення. При цьому центральні органи влади мають обов'язок вимагати від своїх підлеглих дотримання вимог Конвенції і не можуть «сховатися» за своєю неспроможністю це забезпечити [14].

Складовою обов'язку щодо захисту від порушень прав людини є також «превентивні дії» з боку держави з метою попередження зазіхань на права людини і основоположні свободи з боку приватних осіб, за умови, коли є розумні підстави очікувати його виконання [15; 16].

О.Г. Христова, проаналізувавши всі вищезазначені позиції ЄСПЛ робить висновок, що позитивні зобов'язання держави являють собою юридичну повинність держави в особі всіх її гілок влади запроваджувати прийнятні, належні й достатні заходи матеріального або процесуального, юридичного або фактичного характеру для захисту від порушень всього спектра прав людини з боку публічних або приватних осіб та сприяння їх реалізації, межі яких визначаються принципом пропорційності, пріоритетами й ресурсами держави за широкої свободи розсуду у виборі засобів виконання таких зобов'язань [8, с. 192].

Загальною юридичною підставою позитивних зобов'язань держави виступає стаття 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — КЗПЛ, Конвенція) «Зобов'язання поважати права людини», в якій прямо вказується, що держави гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, передбачені Конвенцією.

Слід також відзначити сучасну тенденцію, яка окреслилась у нещодавній практиці Суду щодо виведення позитивних зобов'язань з «комбінації» конкретних правозахисних положень Конвенції та загального принципу «верховенства права» («дер-

жави, керованої верховенством права»), який Суд розглядає як «один з основоположних принципів демократичного суспільства», природно властивий усім статтям Конвенції [17, с. 205].

Окрему самостійну правову підставу позитивних зобов'язань за Конвенцією становить стаття 13, яка закріплює право кожного, чие право порушено, на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене офіційними публічними особами [18].

До типів позитивних зобов'язань держави щодо прав людини і основоположних свобод ЄСПЛ відносить: 1) створення «національної правової рамки», передусім національного законодавства, яке забезпечує ефективний захист прав людини з боку закону [19]; 2) обов'язки запобігати порушенням прав, гарантованих Конвенцією (обов'язок «превентивних дій» з боку держави, коли є розумні підстави очікувати його виконання) [15; 16]; 3) обов'язок держави забезпечувати інформування та консультування осіб стосовно порушень прав і свобод, що гарантуються Конвенцією [20]; 4) обов'язок реагувати на порушення прав людини, проводити ефективне розслідування «гідних довір'я» (тобто обґрунтованих) скарг щодо серйозних порушень прав, гарантованих Конвенцією [21]; 5) обов'язки забезпечувати індивідів ресурсами з метою запобігання порушенню їх прав і свобод людини [22].

Доктрина позитивних зобов'язань держави не накладає на державу непомірний тягар, тобто обов'язки, які та не в змозі гарантувати. Суд неодноразово підкреслював, що «сфера будь-якого позитивного зобов'язання має тлумачитися таким чином, щоб не накладати неможливий або невідповідний (непропорційний) тягар на владу», маючи на увазі: а) труднощі у формуванні політики в сучасних суспільствах; б) непередбачуваність людської поведінки і в) оперативний вибір, який має бути зроблений з точки зору пріоритетів і ресурсів [18].

Розглянувши загальні положення щодо позитивних зобов'язань держави, спираючись на науковий доробок теоретиків права, перейдемо до аналізу позитивних зобов'язань держави щодо заборони катувань.

Згідно із ст. 3 КЗПЛ нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

ЄСПЛ зазначає, що стаття 3 Конвенції є втіленням основних цінностей демократичних суспільств, які входять до складу Ради Європи, і вважається одним із найважливіших основоположних положень Конвенції, відступ від якого не дозволяється [23]. У разі подання скарг за цією статтею Суд повинен здійснити особливо ретельний аналіз, і він робитиме це з урахуванням усіх поданих сторонами матеріалів [24, с. 109; 25, с. 136].

Відповідно до ч. 1 ст. 28 Конституції України кожен має право на повагу до його гідності; ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Право людини на повагу до її гідності, як і її право на життя, є невід'ємним, невідчужуваним, непорушним та підлягає безумовному захисту з боку держави (абз. 4 п. 2.1 рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 6 ст. 216 КПК України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018) [26].

Термін «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково (ч. 1 ст. 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. (далі — Конвенція ООН проти катувань)) [27].

При визначенні того, чи можна кваліфікувати певну форму поганого поводження як катування, слід враховувати закріплену в статті 3 відмінність між цим поняттям та поняттям «нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження». Розрізнення цих понять у Конвенції свідчить про намір надати особливої ганебності умисному нелюдському поводженню, яке спричиняє дуже тяжкі й жорстокі страждання [28, п. 167]. На додаток до жорстокості поводження ознакою катування є також наявність мети такого поводження, як це визнано в Конвенції ООН проти катувань, стаття 1 якої визначає катування як навмисне завдання сильного болю або страждання, зокрема, з метою отримання відомостей, покарання або залякування [29, п. 97; 30; 31 п. 156].

Відповідно до практики Суду погане поводження має досягати певного мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію статті 3 Конвенції. Оцінка цього мінімального рівня жорстокості є відносною; вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість такого поводження, його фізичний і психологічний вплив, а в деяких випадках — від статі, віку і стану здоров'я потерпілого (рішення ЄСПЛ у справах «Ірландія

проти Сполученого Королівства», п. 162, «Невмержицький проти України», п. 80 [32]). Крім того, вирішуючи, чи є поводження таким, що принижує гідність у розумінні статті 3, Суд братиме до уваги, чи було його метою принизити і зневажити відповідну особу і чи його наслідки вплинули несприятливо на її або його особистість у спосіб, несумісний зі статтею 3. Однак відсутність такої мети не може переконливо виключити визнання порушення цього положення (рішення ЄСПЛ у справах «Пірс проти Греції», пп. 67–68, 74, «Валашинас проти Литви», п. 101, «Невмержицький проти України», п. 80) [33; 34; 32].

Суд повторює, що погроза вчинити дії, заборонені статтею 3, якщо вона достатньо реальна і негайна, може становити порушення цього положення Конвенції [35, п. 156].

У Конвенції ООН проти катувань містяться зобов'язання держав вживати ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під їх юрисдикцією (ч. 1 ст. 2). Кожна держава забезпечує розглядання всіх актів катування згідно з її кримінальним законодавством як злочини. Те саме стосується спроби піддати катуванням та тих дій будь-якої особи, що являють собою співучасть у катуванні (ч. 1 ст. 4 Конвенції ООН проти катувань).

Причому заборона катувань є абсолютною, адже жодні виключні обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан, наказ вищого начальника або державної влади не визнаються виправданням катувань (ч. 2, 3 ст. 2 Конвенції ООН проти катувань).

Суд виходить із того, що заборона катувань чи інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, гарантована статтею 3 Конвенції, накладає на державу наступні позитивні обов'язки:

1) *забезпечення ув'язненим умов, сумісних з повагою людської гідності* [36; 37]. У справі «Кудла проти Польщі» Суд підсумував, що держава повинна забезпечити тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципу поваги до людської гідності, щоб спосіб і метод виконання заходу не завдавали їй душевного страждання чи мук, які б перевищували неминучий рівень страждання, властивого триманню під вартою, і щоб з огляду на практичні вимоги ув'язнення її здоров'я і самопочуття були належним чином забезпечені наданням необхідної медичної допомоги та лікування. Оцінюючи умови тримання під вартою, слід взяти до уваги сукупний ефект цих умов, а також конкретні твердження заявника [38]. Суд розглядає та оцінює умови тримання, враховуючи всі факти, незалежно від втручання чи невтручання персоналу установ, де утримуються особи,

які зазнали катувань або іншого жорстокого поводження, тобто проводить «загальну оцінку», і бере до уваги «кумулятивний вплив цих умов, а також конкретні твердження, зроблені заявником» [36; 37].

2) надання особам, які позбавлені свободи або в інший спосіб перебувають під контролем держави, адекватної медичної допомоги та лікування [39; 40]. Суд продемонстрував свій підхід до розуміння «адекватності», «належності» медичної допомоги: по-перше, «належність» медичної допомоги під час тримання під вартою залишається найбільш важким елементом для визначення. Лише той факт, що ув'язненого оглянув лікар та призначив певний вид лікування, автоматично не може привести до висновку, що медична допомога була належною [41, § 116]; по-друге, органи влади мають забезпечити повну фіксацію стану здоров'я особи, яка тримається під вартою, та лікування, яке ця особа отримувала під час перебування під вартою, оперативність і точність постановки діагнозу і надання допомоги, а за умови, коли це викликано медичним станом, регулярність та систематичність нагляду та наявність плану терапевтичних заходів з метою лікування хвороб ув'язненої особи або запобігання їхньому ускладненню, а не усунення симптомів; по-третє, державні органи влади також повинні довести, що були створені умови, необхідні для фактичної реалізації призначеного лікування [41, § 147]. Загалом, Суд залишає за собою достатню гнучкість при визначенні того, який саме рівень охорони здоров'я вимагається у контексті конкретних обставин справи. Зазначений стандарт має бути «сумісним з людською гідністю» ув'язненої особи та повинен враховувати «практичні потреби ув'язнення» [41, § 150]. При цьому Суд встановив чітке правило у сфері застосування статті 3 Конвенції про те, що вона не може тлумачитися як така, що покладає на державу загальне зобов'язання звільнити затриманого за станом здоров'я чи помістити його у цивільний шпиталь для того, щоб надати йому особливе медичне лікування, однак у кожному конкретному випадку підлягають врахуванню всі індивідуальні обставини справи [40];

3) забезпечення належних умов тримання під вартою осіб з фізичними вадами [42];

4) надання психіатричного лікування особам під вартою, які мають психічні захворювання [38];

5) ефективного розслідування випадків катувань чи іншого забороненого поводження.

Виходячи зі змісту ст. 3 Конвенції, за обставин, коли особа висуває небезпідставну скаргу на жорстоке поводження з нею, а саме застосування недозволених методів під час проведення слідства та дізнання, у поєднанні із загальним зобов'язком держави за ст. 1 Конвенції, слід провести ефективне офіційне розслідування. Це означає, що таке

розслідування повинно бути ретельним, а органи влади завжди повинні добросовісно намагатися з'ясувати те, що трапилось, та не покладатися на поспішні та необґрунтовані висновки для закриття кримінальної справи або використовувати такі висновки як підставу для своїх рішень (п. 57 рішення ЄСПЛ у справі «Яременко проти України» від 12 червня 2008 р., п. 97 рішення ЄСПЛ у справі Вергельський проти України» від 12 березня 2009 р. та ін) [43; 44]. З викладеного убачається, що забезпечення перевірки заяви про застосування недозволених методів шляхом проведення уповноваженим органом офіційного розслідування щодо можливих порушень гарантованих статтями 27, 28 Конституції України прав людини є обов'язковим [45]².

Важливо підкреслити, що Суд неодноразово указував, що його практика «послідовна з приводу того, що стаття 3 Конвенції вимагає від органів влади проведення ефективного офіційного розслідування тверджень про жорстоке поводження, навіть якщо таке поводження мало місце з боку фізичних осіб» [46, § 99; 47, § 99].

Процесуальне зобов'язання згідно зі статтею 3 продовжує застосовуватися в складних умовах безпеки, у тому числі в контексті збройного конфлікту. Навіть якщо події, що призводять до обов'язку розслідування, відбуваються в контексті загального насильства і слідчі стикаються з перешкодами та обмеженнями, які змушують застосувати менш ефективні заходи розслідування або призводять до затримки розслідування, стаття 3 все одно вимагає вжиття всіх розумних заходів для забезпечення проведення ефективного та незалежного розслідування («Мокану та інші проти Румунії» (Mocanu and Others v. Romania) [ВП], 2014 р., § 319).

Ефективне офіційне розслідування має забезпечити встановлення й покарання винних осіб, інакше загальна юридична заборона катування і нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, попри її фундаментальну значимість, виявилася б неефективною на практиці, а в деяких випадках уповноважені державою особи отримали б можливість фактично безкарно зловживати правами тих, хто перебуває під їх контролем (п. 276 рішення ЄСПЛ у справі «Давидов та інші проти України») [48].

² Аналогічну позицію Верховний Суд висловив у постановках: від 13 лютого 2020 року у справі № 493/626/16-к (провадження № 51-6530км18), детальніше з текстом якої можна ознайомитись за посиланням <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87760537>; від 10 грудня 2019 року у справі № 366/3067/16-к (провадження № 51-4379км18), детальніше з текстом якої можна ознайомитись за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86903763>; від 5 листопада 2019 року у справі № 447/3063/15-к (провадження № 51-9070км18), детальніше з текстом якої можна ознайомитись за посиланням <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85542697>

Органи влади зобов'язані діяти відразу після подання офіційної скарги. Однак, навіть за відсутності прямої скарги, слід провести розслідування, якщо є інші достатньо чіткі ознаки того, що могло мати місце катування чи жорстоке поводження. Органи влади повинні діяти за власною ініціативою, як тільки їм стає відомо про справу («Члени збору Свідків Єгови в Глдані та інші проти Грузії» (Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia), 2007 р., § 97).

Мінімальні стандарти ефективності, встановлені практикою Європейського суду з прав людини щодо тлумачення та застосування статті 3 Конвенції, включають вимоги того, що розслідування має бути незалежним, безстороннім та бути предметом прискіпливої уваги з боку громадськості, при цьому компетентні органи повинні діяти зі зразковою сумлінністю та оперативністю (п. 155 рішення у справі «Кучерук проти України», п. 64 рішення у справі «Яременко проти України», п. 66 рішення у справі «Лопатін і Медведський проти України», п. 106 рішення у справі «Тесленко проти України», п. 55 рішення у справі «Алексахін проти України», п. 55 рішення у справі «Белюсов проти України» [49; 43; 50; 51; 52; 53]). При цьому особи — і ті, які здійснюють перевірки, і ті, які здійснюють розслідування, — повинні бути незалежними ієрархічно та інституційно від будь-кого, хто причетний до подій у справі; тобто слідчі мають бути незалежними на практиці (п. 260 рішення ЄСПЛ у справі «Карабет та інші проти України») [54, п. 260].

Розслідування має забезпечувати достатній елемент громадського контролю, щоб гарантувати відповідальність як на практиці, так і в теорії («Аль Наширі проти Румунії» (Al Nashiri v. Romania), 2018 р., § 641 та процитовані там справи). 135. Крім того, потерпілий повинен мати можливість брати ефективну участь у розслідуванні («Буїд проти Бельгії» (Bouyid v. Belgium) [ВП], 2015 р., § 122 та «Х та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria) [ВП], 2021 р., § 189). Однак розголошення або публікація поліцейських звітів і матеріалів розслідування може стосуватися делікатних питань, що потенційно можуть мати негативний вплив на приватних осіб або інші розслідування. Тому доступ жертви або її найближчих родичів до розслідування у міру його просування не можна вважати автоматичною вимогою. Необхідний доступ може бути надано на інших етапах доступних процедур, і органи розслідування не зобов'язані задовольняти кожен запит щодо певного слідчого заходу під час розслідування («Стеван Петровіч проти Сербії» (Stevan Petrović v. Serbia), 2021 р., § 109).

Якщо державних службовців звинувачують у злочинах, пов'язаних із жорстоким поводженням, важливо, щоб їх було відсторонено від виконання обов'язків на час розслідування чи суду

та звільнено у разі визнання винними («Гефген проти Німеччини» (Gdfgen v. Germany) [ВП], 2010 р., § 125; «Баровов проти Росії» (Barovov v. Russia), 2021 р., § 43). Суд також постановив, що у справах, які стосуються катувань або жорстокого поводження з боку представників держави, кримінальне провадження не може бути припинено через строк давності, а також що амністії та помилування не повинні допускатися в таких випадках. Окрім того, спосіб застосування строку давності повинен відповідати вимогам Конвенції. Тому важко погодитися з негнучкими строками давності, які не допускають винятків («Мокану та інші проти Румунії» (Mocanu and Others v. Romania) [ВП], 2014 р., § 326). Цей принцип також було поширено на акти насильства, вчинені приватними особами, зокрема, коли вони стосуються грубих порушень основних прав людини («Пулфер проти Албанії» (Pulfer v. Albania), 2018 р., § 83 у контексті фізичного нападу; «Е.Г. проти Республіки Молдова» (E.G. v. the Republic of Moldova), 2021 р., § 43 у контексті сексуального насильства та «М.С. проти Італії» (M.S. v. Italy), 2022 р., § 144 у контексті домашнього насильства).

Як Суд неодноразово зазначав, твердження про погане поводження повинні бути підкріплені належними доказами. Суд при оцінці доказів керується критерієм доведеності «поза розумним сумнівом». Така доведеність може впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою (рішення ЄСПЛ у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства», п. 161). Коли вся чи значна частина інформації про події, про які йдеться, відома виключно органам влади — як це має місце у справі щодо ув'язнених осіб, які перебувають під контролем органів влади, — і коли у таких осіб під час їхнього ув'язнення з'являються тілесні ушкодження, це породжує відповідні обґрунтовані презумпції факту. При цьому тягар доведення можна вважати покладеним на органи влади, адже саме вони мають надати задовільні та переконливі пояснення [31, п. 150; 55, п. 100].

Крім того, у справах про навмисне жорстоке поводження з боку представників держави в порушення статті 3 Суд неодноразово встановлював, що для забезпечення достатнього відшкодування необхідні два заходи. По-перше, органи державної влади повинні були провести ретельне та ефективне розслідування, здатне привести до ідентифікації та покарання винних. По-друге, у відповідних випадках вимагається присудження заявнику компенсації або, принаймні, можливість вимагати та отримати компенсацію за шкоду, завдану заявнику в результаті жорстокого поводження («Гефген проти Німеччини» (Gdfgen v. Germany) [ВП], 2010 р., § 116; «Раззаков проти Росії» (Razzakov v. Russia), 2015 р., § 50).

Проведення ефективного розслідування перекладом вимагає від держави ухвалення належного процесуального законодавства [56]. У справі «Рібітч проти Австрії» Суд наголосив на таких важливих у світлі розглядуваної проблеми питаннях, як: 1) ступінь відповідальності держави за особу, яку взято під варту; 2) ефективність розслідування у разі, коли стосовно такої особи ймовірно порушені положення статті 3 Конвенції; 3) обов'язок жертви надати необхідні докази щодо порушення заборони катування або довести абсолютну неможливість надати такі докази через перепони, які чинила держава, а також обов'язок держави надати докази, що спростовують звинувачення заявника; 4) причинно-наслідковий зв'язок між діями представників влади і наслідками, яких зазнав потерпілий, а також можливість їх уникнути. Суд звернув увагу на важливе положення про те, що стосовно особи, яка позбавлена свободи, будь-яке застосування фізичної сили, що не було вкрай необхідним через власну поведінку, принижує її людську гідність і є в принципі порушенням статті 3 Конвенції. Також Суд нагадав, що складність проведення розслідування і безсумнівні труднощі боротьби зі злочинністю не повинні вести до обмеження захисту фізичної недоторканності особи [57, § 38].

У справі Міхеєв проти Росії підсумовуються основні принципи ефективного розслідування, а саме:

а) відсутність висновків за результатами того чи іншого розслідування сама по собі не означає, що розслідування було неефективним; зобов'язання провести розслідування «є зобов'язанням засобів, а не результату». Розслідування в принципі повинно забезпечити можливість встановлення фактичних обставин справи, а у випадку підтвердження звинувачень, про які заявлялося — можливість встановлення і покарання відповідальних осіб;

б) влада має вжити всіх розумно необхідних і можливих заходів для одержання доказів про те, що сталося, включаючи, зокрема, свідчення очевидців, висновки судових експертів тощо. Від держави вимагається забезпечити ретельність процесу розслідування, застосування добросовісних спроб встановлення, що дійсно сталося, а не використання поспішних чи необґрунтованих висновків для припинення розслідування і для обґрунтування своїх рішень;

в) необхідно забезпечити швидкість розслідування, беручи до уваги початок розслідування, зволікання при допитах, тривалість попереднього слідства та інші фактори;

г) влада має гарантувати незалежність розслідування, що передбачає не лише відсутність ієрархічного чи інституційного взаємозв'язку між органами, представники яких звинувачуються у жорстокому поводженні, та органами розсліду-

вання, а й фактичну незалежність цих органів на практиці [58].

Конституційний Суд України також зазначив, що:

1) позитивний обов'язок держави стосовно впровадження належної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини передбачає забезпечення ефективного розслідування фактів позбавлення життя та неналежного поводження, у тому числі й щодо осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі під повним контролем держави. Ефективність такого розслідування вимірюється його повнотою, всебічністю, оперативністю, незалежністю тощо. Незалежність розслідування порушень прав людини на життя та повагу до її гідності у місцях позбавлення волі означає, зокрема, те, що з погляду безстороннього спостерігача не має існувати жодних сумнівів щодо інституційної (ієрархічної) незалежності державного органу (його службових осіб), уповноваженого здійснювати офіційне розслідування таких порушень (абз. 6 п. 2.1 рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 6 ст. 216 КПК України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018 [26]).

2) аналіз ст. 27, 28 Конституції України у системному зв'язку з її ст. 3, дає підстави стверджувати, що у статтях 27, 28 Конституції України інституціалізовано не лише негативний обов'язок держави утримуватися від діянь, які посягали б на права людини на життя та повагу до її гідності, а й позитивний обов'язок держави, який полягає, зокрема, в забезпеченні належної системи національного захисту конституційних прав людини шляхом розроблення відповідного нормативно-правового регулювання; впровадженні ефективної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини; створенні умов для реалізації людиною її фундаментальних прав і свобод; гарантуванні порядку відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушень конституційних прав людини; забезпеченні невідворотності відповідальності за порушення конституційних прав людини (абз. 5 п. 2.1. рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 6 ст. 216 КПК України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018 [26]).

Аналіз судової практики свідчить про відсутність єдиного підходу суддів (слідчих суддів) до порядку реагування на заяви підозрюваного, обвинуваченого, захисника під час судового розгляду про застосування недозволених методів досудового розслідування. Так, одні судді (слідчі судді) доручають прокурору (процесуальному керівнику) провести перевірку фактів, викладених в заяві підозрюваного, обвинуваченого, захисника [59].

Інші, доручають відповідному районному управлінню поліції Головного управління Національної поліції області провести перевірку заяви підозрюваного, обвинуваченого, захисника і в разі виявлення порушень вимог КПК та ознак кримінального правопорушення внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань [60]. Також є судді (слідчі судді), які своєю ухвалою доручають директору Територіального управління Державного бюро розслідувань внести відомості про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та провести перевірку заяви підозрюваного, обвинуваченого щодо застосування до нього недозволених методів досудового розслідування під час розслідування кримінального провадження [61]. Вбачається, що саме останній підхід повністю відповідає вимогам КПК, оскільки: (1) відповідно до п. 1 ч. 4 ст. 216 КПК слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень вчинених працівником правоохоронного органу, крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України; (2) частина 1 ст. 214 КПК передбачає, що слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть

свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР. Саме такий порядок реагування судді (слідчого судді) на заяви підозрюваного, обвинуваченого, захисника під час судового розгляду про застосування недозволених методів досудового розслідування забезпечить проведення досудового розслідування за кожним фактом застосування до підозрюваного, обвинуваченого катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Заборона катувань чи інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, гарантована статтею 3 Конвенції, накладає на державу наступні позитивні обов'язки: 1) забезпечення ув'язненим умов, сумісних з повагою людської гідності 2) надання особам, які позбавлені свободи або в інший спосіб перебувають під контролем держави, адекватної медичної допомоги та лікування; 3) забезпечення належних умов тримання під вартою осіб з фізичними вадами; 4) надання психіатричного лікування особам під вартою, які мають психічні захворювання; 5) ефективного розслідування випадків катувань чи іншого забороненого поводження.

Література

1. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2022 рік. 242 с. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/shchorichni-ta-specialni-dopovidi> (дата звернення: 17.08.2023)
2. Європейський суд з прав людини. Офіційний веб-портал. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (дата звернення: 17.08.2023)
3. Бадида А.Ю., Лемак В. Позитивні зобов'язання держави в контексті розуміння прав людини. Публічне право: науково-практичний юридичний журнал. 2017. № 2(26). С. 245–253.
4. Горпинюк О.П. Зобов'язання держави щодо охорони права на життя та заборони катувань у кримінальному праві України. Юридичний електронний науковий журнал. 2020. № 1. С. 206–210.
5. Орлова О.О. Катування, нелюдське та таке поводження чи покарання, що принижує людську гідність: розмежування понять. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 3 (87). С. 62–68.
6. Охота Я.В. Визначення «жорстокого поводження». Часопис Київського університету права. 2013. № 4. С. 372–376.
7. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.
8. Христова Г.О. Доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 511 с.
9. Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини. Право України. 2010. № 2. С. 55–64.
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Каттон та інші проти Сполученого Королівства» від 8.07.2003 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/Eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22UKR%22%5D,%22appno%22:%5B%2236022/97%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-126066%22%5D%7D> (дата звернення: 17.08.2023)

11. Рішення ЄСПЛ у справі «Лопез Остра проти Іспанії» від 9.12.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_348#Text (дата звернення: 17.08.2023)
12. Рішення ЄСПЛ у справі «Пауел і Рейнер проти Сполученого королівства» від 21.02.1990 р. URL: <https://www.refworld.org/cases, ECHR,3ae6b7028.html> (дата звернення: 17.08.2023)
13. Case relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium «Belgian linguistic case» (Application nos. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64) = [Справа «щодо окремих аспектів регламентування використання мов у навчальному процесі в Бельгії (Бельгійська мовна справа)]: Judgment European Court of Human rights, 23 July 1968 (merits). HUDOC: database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57525%22%5D%7D> (дата звернення: 17.08.2023)
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Асанідзе проти Грузії» від 8.04.2004 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Asanidze_v_Georgia.pdf (дата звернення: 17.08.2023)
15. Рішення ЄСПЛ у справі «Осман проти Сполученого королівства» від 28.10.1998 р. (№ 23452/94). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22002-6781%22%5D%7D> (дата звернення: 17.08.2023)
16. Рішення ЄСПЛ у справі «Маркс проти Бельгії» від 13.06.1979 р. URL: https://european-court.eu/uploads/ECHR_Marckx_v_Belgium_13_06_1979.pdf (дата звернення: 17.08.2023)
17. Христова Г. О. Еволюція позитивних зобов'язань держави за Конвенцією у практиці Європейського суду з прав людини. II Міжнародний форум з практики Європейського суду з прав людини : матеріали (м. Львів, 29 листоп. — 1 груд. 2013 р.). Львів: Галиц. друкар, 2013. С. 200–218.
18. Рішення ЄСПЛ у справі «Сільвер та інші проти Сполученого королівства» від 25.03.1983 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (дата звернення: 17.08.2023)
19. Рішення ЄСПЛ у справі «Х. і У. проти Нідерландів» від 26.03.1985 р. URL: https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencescampaign/resources/x%20and%20y%20v%20the%20netherlands_EN.asp (дата звернення: 17.08.2023)
20. Рішення ЄСПЛ у справі «Герра та інші проти Італії» від 19.02.1998 р. (№ 23452/94). URL: https://european-court.eu/uploads/ECHR_Guerra_and_Others_v_Italy_19_02_1998.pdf (дата звернення: 17.08.2023)
21. Рішення ЄСПЛ у справі «Махмут Кайя проти Туреччини» від 28.03.2000 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2429.html (дата звернення: 17.08.2023)
22. Рішення ЄСПЛ у справі «Айрі проти Ірландії» від 9.10.1979 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22languageisocode%22:%5B%22RUS%22%5D,%22appid%22:%5B%226289/73%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-108952%22%5D%7D> (дата звернення: 17.08.2023)
23. Рішення ЄСПЛ у справі «Майорано проти Італії» від 15.12.2009 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-117055%22%5D%7D> (дата звернення: 17.08.2023)
24. Рішення ЄСПЛ у справі «Матьяр проти Туреччини» від 21.02.2002 р., (№ 23423/94), п. 109. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1456841818vut.pdf> (дата звернення: 17.08.2023)
25. Рішення ЄСПЛ у справі «Ульку Екінчі проти Туреччини» від 16.11.2002 р., (№ 27602/95), п. 136. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2521.html (дата звернення: 17.08.2023)
26. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 6 ст. 216 КПК України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18#Text> (дата звернення: 17.08.2023)
27. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 17.08.2023)
28. Рішення ЄСПЛ у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» від 18.01.1978 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22%20CASE%20OF%20IRELAND%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-181585%22%5D%7D> (дата звернення: 17.08.2023)
29. Рішення ЄСПЛ у справі «Селмуні проти Франції» від 28.07.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_374#Text (дата звернення: 17.08.2023)
30. Рішення ЄСПЛ у справі «Аккоч проти Туреччини» від 10.10.2000 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2368> (дата звернення: 17.08.2023)
31. Рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04. 2011 р. (№ 42310/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text (дата звернення: 17.08.2023)
32. Рішення ЄСПЛ у справі «Невмержицький проти України» від 5.04.2005 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO1153> (дата звернення: 17.08.2023)
33. Рішення ЄСПЛ у справі «Пірс проти Греції» (№ 28524/95). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2500.html (дата звернення: 17.08.2023)
34. Рішення ЄСПЛ у справі «Валашинас проти Литви» від 24.07.2001 (№ 44558/98). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2310.html (дата звернення: 17.08.2023)

35. Рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04. 2011 р. (№ 42310/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text (дата звернення: 17.08.2023)
36. Рішення ЄСПЛ у справі «Полторацький проти України» від 29.04.2003 р., (№ 38812/97). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_838#Text (дата звернення: 17.08.2023)
37. Рішення ЄСПЛ у справі «Калашніков проти Росії» від 15.07.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_057#Text (дата звернення: 17.08.2023)
38. Рішення ЄСПЛ у справі «Кудла проти Польщі» від 26.10.2000 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/so2373?ed=2000_10_26 (дата звернення: 17.08.2023)
39. Рішення ЄСПЛ у справі «Корнейков та Корнейкова проти України» від 24.03.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b56#Text (дата звернення: 17.08.2023)
40. Рішення ЄСПЛ у справі «Музей проти Франції» від 14.11.2002 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22display%22:%22%22,%22languageisocode%22:%22RUS%22,%22appno%22:%2267263/01%22,%22documentcollectionid%22:%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-109243%22> (дата звернення: 17.08.2023)
41. Рішення ЄСПЛ у справі «Хумматов проти Азербайджану» від 29.11.2007 р., § 116. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (дата звернення: 17.08.2023)
42. Рішення ЄСПЛ у справі «Прайс проти Об'єднаного королівства» від 10.07.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_073#Text (дата звернення: 17.08.2023)
43. Рішення ЄСПЛ у справі «Яременко проти України» від 12.06.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_405#Text (дата звернення: 17.08.2023)
44. Рішення ЄСПЛ у справі «Вергельський проти України» від 12 березня 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_460#Text (дата звернення: 17.08.2023)
45. Постанова Верховного Суду від 27 лютого 2019 року у справі № 0503/10653/2012 (провадження № 51-187км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80364063> (дата звернення: 17.08.2023)
46. Рішення ЄСПЛ у справі «Денис Васильєв проти Росії» від 17.12.2009 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (дата звернення: 17.08.2023)
47. Рішення ЄСПЛ у справі «Бісер Костов проти Болгарії» від 10.01.2012 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22fulltext%22:%22Biser%20Kostov%20v.%20Bulgaria%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-108423%22> (дата звернення: 17.08.2023)
48. Рішення ЄСПЛ у справі «Давидов та інші проти України» від 1.07.2010 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO000057> (дата звернення: 17.08.2023)
49. Рішення ЄСПЛ у справі «Кучерук проти України» від 6.09.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_839#Text (дата звернення: 17.08.2023)
50. Рішення ЄСПЛ у справі «Лопатін і Медведський проти України» від 20.05.2010 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/soo00053?ed=2010_05_20 (дата звернення: 17.08.2023)
51. Рішення ЄСПЛ у справі «Тесленко проти України» від 20.12.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_791#Text (дата звернення: 17.08.2023)
52. Рішення ЄСПЛ у справі «Алексахін проти України» від 19.07.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_925#Text (дата звернення: 17.08.2023)
53. Рішення ЄСПЛ у справі «Белоусов проти України» від 7.11.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_989#Text (дата звернення: 17.08.2023)
54. Рішення ЄСПЛ у справі «Карабет та інші проти України» від 17.01. 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c69#Text (дата звернення: 17.08.2023)
55. Рішення ЄСПЛ у справі «Салман проти Туреччини», (№ 21986/93). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2538.html (дата звернення: 17.08.2023)
56. Рішення ЄСПЛ у справі «Кестаро проти Італії https» від 7.04.2015 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (дата звернення: 17.08.2023)
57. Рішення ЄСПЛ у справі «Рібітч проти Австрії» від 4.12.1995 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (дата звернення: 17.08.2023)
58. Рішення ЄСПЛ у справі «Міхеев проти Росії» від 26.01.2006 р. URL: <https://www.srji.org/resources/search/5/> (дата звернення: 17.08.2023)
59. Ухвала слідчого судді Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 31 березня 2023 р. у справі № 308/5038/23 (провадження 1-кк/308/1343/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109949181> (дата звернення: 17.08.2023)
60. Ухвала Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 28 червня 2023 р. у справі № 705/2699/22 (провадження № 1-кп/705/646/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111927504> (дата звернення: 17.08.2023)
61. Ухвала Дзержинського міського суду Донецької області від 21 червня 2023 р. у справі № 225/1532/22 (провадження № 1-кп/225/84/2023). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111758595> (дата звернення: 17.08.2023)

References

1. Shehorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini za 2022 rik. 242 s. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/shchorichni-ta-specialni-dopovidi> (date of access: 17.08.2023)
2. Yevropeiskoho sud z prav liudyny. Ofitsiyni veb-portal. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (date of access: 17.08.2023)
3. Badyda A.Iu., Lemak V.pozytyvni zoboviazannia derzhavy v konteksti rozuminnia prav liudyny. Publichne pravo: naukovo-praktychnyi yurydychnyi zhurnal. 2017. № 2(26). S. 245–253.
4. Horpyniuk O.P. Zoboviazannia derzhavy shchodo okhorony prava na zhyttia ta zaborony katuvan u kryminalnomu pravi Ukrainy. Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal. 2020. № 1. S. 206–210.
5. Orlova O.O. Katuvannia, neliudske ta take povodzhennia chy pokarannia, shcho prynyzhuie liudsku hidnist: rozmezhuvannia poniat. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. 2017. № 3 (87). S. 62–68.
6. Okhota Ya.V. Vyznachennia «zhorstokoho povodzhennia». Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2013. № 4. S. 372–376.
7. Fulei T.I. Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia: Naukovo-metodychnyi posibnyk dlia suddiv. 2-he vyd. vypr., dopov. K., 2015. 208 s.
8. Khrystova H.O. Doktryna pozytyvnykh zoboviazan derzhavy u sferi prav liudyny: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01 / Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2019. 511 s.
9. Shevchuk S. Kontsepsiia pozytyvnykh oboviazkiv derzhavy u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Pravo Ukrainy. 2010. № 2. S. 55–64.
10. Rishennia YeSPL u spravi «Ksatton ta inshi proty Spoluchenooho Korolivstva» vid 8.07.2003 r. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/Eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22UKR%22%5D,%22appno%22:%5B%2236022/97%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-126066%22%5D%7D> (date of access: 17.08.2023)
11. Rishennia YeSPL u spravi «Lopez Ostra proty Ispanii» vid 9.12.1994 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_348#Text (date of access: 17.08.2023)
12. Rishennia YeSPL u spravi «Pauel i Reiner proty Spolkchenoho korolivstva» vid 21.02.1990 r. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b7028.html> (date of access: 17.08.2023)
13. Case relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium «Belgian linguistic case» (Application nos. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64) = [Sprava «shchodo okremykh aspektiv rehlamentuvannia vykorystannia mov u navchalnomu protsesi v Belhii (Belhiiska movna sprava)]: Judgment European Court of Human rights, 23 July 1968 (merits). HUDOC: database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57525%22%5D%7D> (date of access: 17.08.2023)
14. Rishennia YeSPL u spravi «Asanidze proty Hruzii» vid 8.04.2004 r. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Asanidze_v_Georgia.pdf (date of access: 17.08.2023)
15. Rishennia YeSPL u spravi «Osman proty Spoluchenooho korolivstva» vid 28.10.1998 r. (№ 23452/94). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22002-6781%22%5D%7D> (date of access: 17.08.2023)
16. Rishennia YeSPL u spravi «Marks proty Belhii» vid 13.06.1979 r. URL: https://european-court.eu/uploads/ECHR_Marecx_v_Belgium_13_06_1979.pdf (date of access: 17.08.2023)
17. Khrystova H.O. Evoliutsiia pozytyvnykh zoboviazan derzhavy za Konventsiiu u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. II Mizhnarodnyi forum z praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: materialy (m. Lviv, 29 lystop. — 1 hrud. 2013 r.). Lviv: Halyts. druzkar, 2013. S. 200–218.
18. Rishennia YeSPL u spravi «Silver ta inshi proty Spoluchenooho korolivstva» vid 25.03.1983 r. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (date of access: 17.08.2023)
19. Rishennia YeSPL u spravi «X. i Y. proty Niderlandiv» vid 26.03.1985 r. URL: https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/resources/x%20and%20y%20v%20the%20netherlands_EN.asp (date of access: 17.08.2023)
20. Rishennia YeSPL u spravi «Herra ta inshi proty Italii» vid 19.02.1998 r. (№ 23452/94). URL: https://european-court.eu/uploads/ECHR_Guerra_and_Others_v_Italy_19_02_1998.pdf (date of access: 17.08.2023)
21. Rishennia YeSPL u spravi «Makhmut Kaiia proty Turkchchyny» vid 28.03.2000 r. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2429.html (date of access: 17.08.2023)
22. Rishennia YeSPL u spravi «Airi proty Irlandii» vid 9.10.1979 r. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22languageisocode%22:%5B%22RUS%22%5D,%22appno%22:%5B%226289/73%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-108952%22%5D%7D> (date of access: 17.08.2023)
23. Rishennia YeSPL u spravi «Maiorano proty Italii» vid 15.12.2009 r. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-117055%22%5D%7D> (date of access: 17.08.2023)
24. Rishennia YeSPL u spravi «Matiar proty Turechchyny» vid 21.02.2002 r., (№ 23423/94), p. 109. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1456841818vut.pdf> (date of access: 17.08.2023)

51. Rishennia YeSPL u spravi «Teslenko proty Ukrainy» vid 20.12.2011 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_791#Text (date of access: 17.08.2023)
52. Rishennia YeSPL u spravi «Aleksakhin proty Ukrainy» vid 19.07.2012 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_925#Text (date of access: 17.08.2023)
53. Rishennia YeSPL u spravi «Bielousov proty Ukrainy» vid 7.11.2013 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_989#Text (date of access: 17.08.2023)
54. Rishennia YeSPL u spravi «Karabet ta inshi proty Ukrainy» vid 17.01. 2013 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c69#Text (date of access: 17.08.2023)
55. Rishennia YeSPL u spravi «Salman proty Turechchyny», (№ 21986/93). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2538.html (date of access: 17.08.2023)
56. Rishennia YeSPL u spravi «Kestaro proty Italii https» vid 7.04.2015 r. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (date of access: 17.08.2023)
57. Rishennia YeSPL u spravi «Ribitch proty Avstrii» vid 4.12.1995 r. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (date of access: 17.08.2023)
58. Rishennia YeSPL u spravi «Mikheev proty Rosii» vid 26.01.2006 r. URL: <https://www.srji.org/resources/search/5/> (date of access: 17.08.2023)
59. Ukhvala slidchoho suddi Uzhhorodskoho miskraionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 31 bereznia 2023 r. u spravi № 308/5038/23 (provadzhennia 1-ks/308/1343/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109949181> (date of access: 17.08.2023)
60. Ukhvala Umanskoho miskraionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 28 chervnia 2023 r. u spravi № 705/2699/22 (provadzhennia № 1-kp/705/646/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111927504> (date of access: 17.08.2023)
61. Ukhvala Dzerzhynskoho miskoho sudu Donetskoi oblasti vid 21 chervnia 2023 r. u spravi № 225/1532/22 (provadzhennia № 1-kp/225/84/2023). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111758595> (date of access: 17.08.2023)

Тітова Наталія Віталіївна

*ад'юнкт кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Titova Nataliya

*Adjunct of the Department of Criminal Procedure and Forensics
Lviv State University of Internal Affairs*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9091

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ ПОДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

CRIMINAL-PROCEDURAL CHARACTERISTICS OF ELEMENTS OF EVENT OF CRIMINAL OFFENSE THAT ARE SUBJECT TO PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні питання, які пов'язані з кримінально-процесуальною характеристикою події кримінального правопорушення, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні відповідно до пункту 1 частини 1 статті 91 Кримінально процесуального кодексу (далі – КПК України).

Із моменту вчинення кримінального правопорушення між фізичними особами та державою в особі уповноважених органів виникають правовідносини, які припиняються з моменту повної реалізації кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення. Для того, щоб кожний хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден не винуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура, необхідно встановити всі обставини події кримінального правопорушення, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Проаналізовано сутнісні та пов'язані між собою елементи події кримінального правопорушення, які входять в предмет доказування у кримінальному провадженні. На підставі аналізу чинного законодавства визначено критерії доказування події кримінального правопорушення, а також кримінально процесуальні норми, які регулюють процес її доказування.

У статті підтримано позицію, відповідно до якої у кримінально процесуальному законі України подія кримінального правопорушення та її елементи є обов'язковими частинами предмета доказування у кожному кримінальному провадженні.

Розглянута аргументована теоретична і практична необхідність доказування події кримінального правопорушення та її елементів в предметі кримінально процесуального доказування і висловлено розуміння його змісту.

Ключові слова: кримінальне провадження, подія кримінального правопорушення, час, місце, простір, спосіб, знаряддя, засоби, доказ, доказування.

Summary. The article analyzes theoretical issues related to the criminal-procedural characteristics of the event of a criminal offense, which is subject to proof in criminal proceedings in accordance with paragraph 1 of part 1 of Article 91 of the Criminal Procedure Code.

From the moment of the commission of a criminal offense between natural persons and the state in the person of authorized bodies, legal relations arise, which are terminated from the moment of full realization of criminal responsibility for the committed criminal offense. So that everyone who commits a criminal offense is prosecuted to the extent of their guilt, no one innocent is charged or convicted, no person is subjected to unreasonable procedural coercion, and that due process of law is applied to each participant in criminal proceedings, it is necessary to establish all the circumstances of the event of a criminal offense that are subject to proof in criminal proceedings.

The essential and interconnected elements of the event of a criminal offense, which are included in the subject of proof in criminal proceedings, are analyzed. Based on the analysis of the current legislation, the criteria for proving the occurrence of a criminal offense, as well as the criminal procedural norms that regulate the process of proving it, have been determined.

The article supports the position according to which, in the criminal procedural law of Ukraine, the event of a criminal offense and its elements are mandatory parts of the subject of proof in every criminal proceeding.

Considered the reasoned theoretical and practical necessity of proving the event of a criminal offense and its elements in the subject of criminal procedural evidence and expressed understanding of its content.

Key words: criminal proceedings, the event of a criminal offense, time, place, space, method, tools, means, proof, proving.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Кримінальна процесуальна діяльність полягає в встановленні та оцінці дійсності минулої події. Під час кримінального провадження органи досудового розслідування та інші уповноваженні на те органи та службові особи з метою прийняття правильного й обґрунтованого рішення прагнуть відновити достовірну картину минулої події, пізнати всі її обставини та факти.

У літературі питання кримінального процесуального поняття події злочину та її елементів, а також юридичної природи події злочину не приділяється.

Не враховано те, що від того, наскільки об'єктивно буде здійснено процесуальну діяльність уповноважених на те суб'єктів в межах кримінального провадження, наскільки повно буде зібрано й оцінено докази та їх джерела, що підтверджують чи спростовують обставини, залежатиме правильне вирішення питання щодо подальшої долі кожної людини, яка має дотичне значення до певної події вчинення кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Теоретичною базою дослідження при розгляді даного питання були дослідження ряду вітчизняних процесуалістів недалекого минулого, а саме: В. І. Галаган [4] дослідив особливості проведення низки слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення й доказування події кримінального правопорушення. Вітчизняний автор Л. М. Лобойко [10] схиляється до думки, що регламентувати повний перелік кола обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних справах і є обов'язковими до встановлення у кожній справі, є практично неможливим, тому що кожна справа є унікальною за «набором» обставин, котрі треба встановити. А. А. Козленко [7] розглянуто кримінально — процесуальні відносини, які виникають у суб'єктів кримінального провадження в процесі доказування події кримінального правопорушення. Н. М. Татарин [15] дослідив обстановку місця вчинення кримінального правопорушення. І. Ю. Наголова [11] досліджувалось поняття «інші обставини вчинення кримінального правопорушення» із сторони надання можливості слідчому, прокурору чи суду самостійно визначати зміст цього поняття. В. М. Тертишник [14] висвітлює предмет дока-

зування, певну квітестенцію обставин події, яка загалом розкриває елементи складу злочину, юридично значущі обставини та сторони розслідуваної події, Є. П. Коць [8] дослідила особливості способів вчинення, як обставин, що підлягають доказуванню під час провадження досудового розслідування створення не передбачених законом воєнізованих та збройних формувань. Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк [9] здійснюють характеристику елементів події кримінального правопорушення. В. В. Вапнярчук [2] висвітлює проблеми так званих доказових (проміжних), допоміжних і головних фактів обставин події кримінального правопорушення. А. А. Музика [13] розглянуто взаємозв'язок кримінально-процесуального та кримінально-правового значення місця злочину, та багато інших наукових авторів у галузі права.

Метою статті є скрупульозне сполучення в одне ціле елементів минулої події кримінального правопорушення, що підлягають доказуванню в ході досудового розслідування та судового провадження. Оскільки інтенсивні зміни відбуваються в суспільстві, які вимагають нових наукових напрацювань в доказовому праві та доказуванні для вирішень казусів, які виникають у суб'єктів кримінального провадження під час здійснення кримінального провадження.

Виклад основної частини: Людина в біологічному значенні цього слова живе в світі, де кожного дня спів проживає на впадоби із собі. На ґрунті нерозривного спілкування та перебування в просторі, людям притаманно вчиняти певні дії, деякі з них спрямовані на спричинення певних негативних наслідків, які можуть бути кримінально караними.

Своїми діями або бездіяльністю особа або\чи особи вчиняють реальне кримінальне правопорушення, що є небезпечним для людини чи суспільства. На сьогодні суспільством встановлено межі між дозволеним і заборонено, це зокрема реалізовано шляхом видання закону про кримінальну відповідальність, який забороняє певну поведінку під загрозою застосування до порушників каральних заходів в міру їхньої вини, що систематизовано в законодавчому акті про кримінальну відповідальність — Кримінальний кодекс України — (далі КК України).

З моменту вчинення суб'єктом кримінального правопорушення суспільно небезпечного діяння

між державою в особі уповноважених нею органів досудового розслідування та суду виникають правовідносини, процесуальна діяльність яких регулюється кримінальним процесом. Під останнім слід розуміти врегульовану законодавством кримінальну процесуальну діяльність учасників кримінального провадження.

Більшість рішень, що приймається органом досудового розслідування опирається на достовірному доказаному факті про вчинення кримінального правопорушення, серед яких час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, передбаченні п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України.

Кримінально процесуальна діяльність доказування полягає в тому, що вона має пізнавальний характер з метою відтворення минулої події в ході досудового і судового провадження.

Слід зазначити, що чітке встановлення та доказування часу, місця, способу, тощо вчинення кримінального правопорушення є важливим для визначення вірної кваліфікації з боку компетентних правоохоронних органів, встановлення основного складу злочину, складу злочину з обтяжуючими обставинами (кваліфікований склад злочину), складу злочину з пом'якшуючими обставинами (привілейований склад злочину). Правильне розуміння часового поняття необхідне з огляду на пряму та зворотню дію закону в часі відповідно до ст. 58 Конституції України — (далі — КУ) «ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення». Принцип ультраактивності закону, згідно з яким застосовується той кримінальний закон, який діяв під час вчинення злочину, базується на положеннях Загальної декларації прав людини і Міжнародного пакту про громадянські й політичні права. Крім цього, встановлення часу вчинення кримінального правопорушення дає можливість визначитись із амністією і строків давності тощо.

Для встановлення першочергово сенсу поняття «час» слід звернутись до Великого тлумачного словника сучасної української мови за редакцією В. Т. Бусел у якому «час» трактується в першому контексті, як «тривалість існування явищ і предметів, яка вимірюється століттями, роками, місяцями, годинами, хвилинами і т. ін.», у другому «послідовна зміна години, днів, місяців, років і т. ін.» та як «міра тривалості всього того, що відбувається, здійснюється» [1, с. 1594–1595].

В кримінальному процесуальному законодавстві «час» має дещо інше значення, під яким слід розуміти час, впродовж якого відбулась дія чи бездіяльність кримінально караного правопорушення і настали суспільно небезпечні наслідки. Відтак, в основі кримінально процесуального часу лежить ключове питання: «Коли?».

На сьогодні для України час вчинення кримінального правопорушення має суттєве значення для правильної правової кваліфікації та призначення покарання судом, адже на сьогодні ми проживаємо в умовах воєнних дій, що характеризується суспільно-політичними подіями. Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій, обставина яка обтяжує покарання. До прикладу слід віднести злочинні дії передбаченні ч. 1 ст. 185 ККУ (крадіжка), які до 25.02.2022 кваліфікувались за ч. 1 ст. 185 ККУ та санкція статі передбачала арешт строком від трьох до шести місяців або обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. А від часу введення воєнного стану на території України крадіжка, вчинена в умовах воєнного або надзвичайного стану, карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років та кваліфікується, як ч. 4 ст. 185 ККУ.

Окрім цього, точне встановлення часу важливе для встановлення алібі особи чи\або осіб, що могли вчинити кримінальне правопорушення. За допомогою часового елементу події кримінального правопорушення буде виконано одне з завдань кримінально процесуального законодавства, з тим, щоб кожен хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до кримінальної відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, що чітко закріплено в ст. 2 КПК України.

Слід відзначити, що алібі у своїй сукупності містить не тільки час, а й місце, тобто певна юридична формула, що відповідає на питання, а саме: «Де?» і «Коли?» на момент злочину знаходилась та чи інша особа.

Точний переклад слова «алібі» від латинської *alibi* — в іншому місці — об'єктивна непричетність особи до злочину, доказ невинуватості особи у вчиненні злочину, оскільки вона у момент його вчинення перебувала в іншому місці [5, с. 23].

Точного визначення терміну «Алібі» у кримінальному процесуальному законодавстві немає, однак широко застосовується в обігу процесуалістів. Алібі давно усталене та безпосередньо означає, той факт знаходження тої чи іншої особи поза місцем вчинення кримінального правопорушення у момент чи період, який вважається часом злочину.

Безумовно, що під час досудового розслідування повинно бути як найчіткіше встановлені обставини події кримінального правопорушення, оскільки вона вирішує вагому кількість питань. Безпосереднє доказування часу вчинення кримінального правопорушення є для встановлення дії кримінального закону в часі відповідно до норми ч. 1 ст. 5 КПК України, по друге для встановлення часу виникнення кримінальних правовідносин; окрім

цього для встановлення передумов кримінальної відповідальності — осудності та досягнення особою передбаченого законом віку, обумовленого для визнання її суб'єктом кримінального правопорушення та для встановлення давності до притягнення до кримінальної відповідальності

Для різних злочинів час їх вчинення може бути встановлений у різних формах точності. Нижче наведено матеріали досудового розслідування в якому здійснювалось досудове розслідування за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 27, ч. 1 ст. 358, ч. 4 ст. 358 КК України, під час якого встановити точний час та місце вчинення кримінальних правопорушень суб'єктом доказування не вдалось, лише орієнтовний час його вчинення. Незважаючи на те, обвинувальний акт відносно підозрюваного у вчиненні кримінальних правопорушень в сфері злочинів проти авторитету органів державної влади в порядку ст. 291 КПК України скеровано до суду для вирішення по суті.

Слід навести приклад із правосуддя, про те, як Вироком Печерського районного суду міста Києва від 02.01.2023 було Особу визнано визнаним винуватим у вчиненні кримінальних проступків, передбачених ч. 5 ст. 27 (пособництво), ч. 1 ст. 358 (підроблення документа), ч. 4 ст. 358 (використання підробленого документа) КК України [3].

В ході досудового розслідування встановлено, що 13.12.2022 близько 13 год. 55 хв., за адресою м. Київ, вул. Князів Острозьких, 30 співробітниками УПП У м. Києві було зупинено транспортний засіб «Volkswagen Polo» з державним номерним знаком НОМЕР_1, під керуванням обвинуваченого, який на вимогу працівників поліції надав на перевірку документ, що посвідчує право на користування транспортним засобом, а саме посвідчення водія від 23.10.2021 на власне ім'я з явними ознаками підробки [3].

Так, восени 2021 року, точний час досудовим розслідуванням встановити не вдалось, у невстановленому місці Обвинувачений виник протиправний умисел, направлений на підробку документу [3].

Реалізуючи свій протиправний умисел, восени 2021 році, в невстановленому досудовим розслідуванням місці Обвинувачений зайшов в мережу інтернет, де знайшов сайт, назву якого досудовим розслідуванням встановити не вдалось, де можна було придбати посвідчення водія [3].

Отже, судова практика демонструє те, що для притягнення суб'єкта вчинення кримінального проступку не є обов'язковим встановлення точного часу та місця його вчинення, а тільки орієнтир в часі.

На нашу думку суб'єктам досудового розслідування кримінального процесу слід бути добросовісним в проведенні усіх необхідних слідчих (розшукових) дій для встановлення усіх обставин кримінального правопорушення, для того що б

кожен хто вчинив кримінальне правопорушення був притягнутий в міру своєї вини.

Адже встановлення місця вчинення кримінального правопорушення та його часу, об'єднає їх зв'язки які їх пов'язують одне одного, адже до вчинення кримінального проступку причетний не тільки Обвинувачений, ай та особа чи\особи, що безпосередньо здійснили підроблення офіційного документу для боротьби із злочинністю та недопущення аналогічних кримінально караних діянь.

Другим елементом доказування, що має місце в події кримінального правопорушення — «місце».

Слід знову звернутись до Великого тлумачного словника сучасної української мови за редакцією В.Т. Бусел у якому Простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким,- чим-небудь. Простір, пункт, де що-небудь розміщене, відбувається тощо [1, с. 1736].

В кримінальному процесуальному законодавстві вітчизняний науковий процесуаліст Козленко А. А. визначив місце вчинення кримінального правопорушення, як певну територію де було розпочато та закінчено діяння або настав злочинний результату [7, с. 214].

Питання визначення місця вчинення кримінального правопорушення між процесуалістами є дискусійним. Одні автори ототожнюють його з територію, на якій здійснено дії як об'єктивна сторона злочину, інші наполягають на необхідності врахування місця настання злочинних наслідків.

Аналізуючи значення доказування місця вчинення кримінального правопорушення разом із іншими елементами події кримінального правопорушення можуть вказувати на елементи кваліфікуючої ознаки, наявність або відсутність діяння, визначення стадії кримінального правопорушення, причинно-наслідковий зв'язок, тощо.

На думку Р. Ю. Саванюк «місце вчинення злочину» з позиції кримінального процесуального права визначає його як конкретну територію, місцевість чи її частину, приміщення, транспорт або інше місце, що має географічне чи топографічне визначення (річка, міст і т.п.), де було вчинено дії, які утворюють об'єктивну сторону злочину [12, с. 73].

Слушною думкою в кримінально правовій науці є Лобойка Л. М., про те, не підлягають доказуванню у кримінальному провадженні негативні положення, котрі полягають у запереченні не якогось конкретного факту, а сукупності можливих фактів, що не допускають їхньої індивідуалізації. Не слід доказувати, що певний киянин, який не має фізичних вад, ніколи не був на певній вулиці Києва [10, с. 172].

У тому випадку, коли негативний факт стосується конкретного випадку, то він (факт) виявляється негативним лише за формою й містить у собі позитивне твердження. Так, наприклад, негативне

положення про те, що обвинувачений не перебував у якомусь місці у відповідний час, містить у собі позитивне твердження про те, що він знаходився у якомусь іншому місці [10, с. 172].

У кримінально процесуальному законі спосіб вчинення кримінального правопорушення є обов'язковим елементом доказування предмета доказування у кримінальному правопорушенні. Спосіб вчинення кримінального правопорушення являється ознакою суб'єктивної сторони злочину, під яким слід розуміти усю сукупність певних метод, прийомів та визначений порядок і послідовність рухів, які застосовуються злочинцем для досягнення свої кримінально протиправних планів.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення є конструктивною ознакою та має вагоме значення для подальшої кваліфікації діяння вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення. У теорії доказів спосіб вчинення злочину тлумачиться як комплекс дій, який вчиняє злочинець у певній послідовності та який призводить до злочинного наслідку.

Як зазначає Є. Коць, що доказування способу вчинення злочину зумовлене різними намірами, мотивами, метою. Із цього випливає, що спосіб вчинення злочину характеризується певним психофізичним підґрунтям і не обмежується лише зовнішньою, фізичною сферою [8, с. 303].

З даною думкою слід погодитись, адже спосіб вчинення — це насамперед діяльність виражена у формі дії або бездіяльності. Під дією слід розуміти активний вчинок особи, в якій виражена зовні її воля і яка спрямована на спричинення негативних наслідків. Бездіяльність пасивну поведінку особи злочинця, в якій виражена зовні її воля і яка спрямована на спричинення певних негативних наслідків. Дві форми діянь зумовлені безпосередньо мотивом, метою та емоційним станом, тими внутрішніми спонуканнями та уявними результатами.

Враховуючи особливості матеріальних складів кримінального правопорушення до предмету доказування обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні слід віднести обов'язкові елементи, такі як засоби та знаряддя вчинення злочину, оскільки на будь-якій стадії

вчинення злочину злочинець взаємодіє із предметами матеріального світу, які застосовуються при вчиненні суспільно-небезпечного діяння.

Слід зазначити, що під засобами вчинення кримінального правопорушення розуміються предмети, які застосовуються під час вчинення суспільно-небезпечного діяння для його полегшення чи прискорення, але які не призначені для безпосереднього впливу на потерпілого, це можуть бути підроблені документи для заволодіння грошових коштів чи інших матеріальних цінностей фізичних чи юридичних осіб; відмички, ключі для проникнення в певне приміщення; портативні пристрої тощо.

Знаряддя вчинення кримінального правопорушення не слід ототожнювати з засобами вчинення кримінального правопорушення, які є також предметами матеріального світу, але їх відмінність полягає в тому, що вони використовуються для безпосереднього впливу на потерпілого, посилюють фізичні можливості суб'єкта кримінального правопорушення під час його вчинення. Предметні знаряддя використовуються для спричинення суспільно-небезпечних наслідків під час вчинення кримінальних правопорушень із матеріальним складом, це можуть бути предмети якими заподіюється смерть чи тілесні ушкодження потерпілого, знищуються чи пошкоджуються майно, що належить потерпілому.

На нашу думку, кожен із вище перелічених елементів обставин події кримінального правопорушення, підлягає безпосереднього та неупередженого дослідження в ході досудового та судового провадження для доказування автентичності кримінально правової події у кримінальному провадженні.

Висновок. Вважаємо, що перелічені у п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України елементи події кримінального правопорушення, як обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні потребують уточнення та доповнення такими обов'язковими елементами, як засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення, що посилять виконання завдання повного досудового розслідування та судового розслідування забезпечується установленим у кримінальному провадженні всіх обставин, що входять у предмет доказування.

Література

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) В27 / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. С. 1594–1595, 1736.
2. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Х. : Юрайт, 2017. С. 91–93.
3. Вирок слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 02 січня 2023 у справі № 757\37986\22-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108885765> (дата звернення: 29.07.2023)
4. Галаган В. І., Саліхова І. Ю.. Встановлення події кримінального правопорушення як обставини, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні : монографія. Київ, 2017.

5. Зайчук О.В. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенкр [та ін.]; заг. Ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верхов. Рада України. К. : Юрінком Інтер, 2009. С. 23.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 16 серпня 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.08.2023)
7. Козленко А.А. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. Особливості доказування події кримінального правопорушення. 2014. С. 149–151. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc10-2/part_2/45.pdf (дата звернення: 26.07.2023)
8. Коць Є.П. Спосіб вчинення як обставина, що підлягає доказуванню під час досудового розслідування створення не передбачених законом воєнізованих та збройних формувань. «Підприємництво, господарство і право» — загальноукраїнський науково-практичний господарсько-правовий. 2020. № 3. С. 301–306. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/3/51.pdf> (дата звернення: 15.08.2023).
9. Кримінальний процес: підручник / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А.Я. Хитра, Р.М. Шехавцова, В.В. Луцка. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. С. 301–306.
10. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : Навчальний посібник. К. : Vaite, 2014. С. 171–177.
11. Наголова І.Ю. Інші обставини вчинення кримінального правопорушення» як складова події кримінального правопорушення. Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 2(4). С. 54–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2016_2_10 (дата звернення: 15.08.2023)
12. Саванюк Р.Ю. Доказування в досудовому слідстві : навч. посіб. за ред. О.М. Бандурки. Сімферополь : Доля, 2003. с. 73.
13. Музика А.А. Значення місця вчинення злочину для встановлення причинногзв'язку між діянням і його наслідками. Вісник Асоціації кримінального права України. 2016. № 1(6). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/172957> (дата звернення: 01.08.2023)
14. Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 17-те, доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2020. С. 229–236.
15. Татарин Н.М. Криміналістична характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 1. С. 145 URL: http://lsej.org.ua/1_2014/42.pdf (дата звернення: 03.08.2023)

References

1. Busel V.T. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy (z dod., dopov. ta CD) V27 / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. K.; Irpin : VTF “Perun”, 2009. S. 1594–1595, 1736.
2. Vapniarchuk V.V. Teoriia i praktyka kryminalnogo protsesualnogo dokazuvannia: monohrafiia. Kh. : Yurait, 2017. S. 91–93.
3. Vrok slidchoho suddi Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 02 sichnia 2023 u spravi № 757\37986\22-k. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108885765> (date of access: 29.07.2023)
4. Halahan V.I., Salikhova I.Iu.. Vstanovlennia podii kryminalnogo pravoporushennia yak obstavyny, yaka pidli-ahaie dokazuvanniu u kryminalnomu provadzhenni: monohrafiia. Kyiv, 2017.
5. Zaichuk O.V. Suchasna pravova entsyklopediia / O.V. Zaichuk, O.L. Kopylenko, N.M. Onishchenkr [ta in.]; zah. Red. O.V. Zaichuka; In-t zakonodavstva Verkhov. Rada Ukrainy. K. : Yurinkom Inter, 2009. S. 23.
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovnenniamy stanom na 16 serpnia 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (date of access: 16.08.2023)
7. Kozlenko A.A. Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnoho universytetu. Ser. Yurysprudentsiia. Osoblyvosti dokazuvannia podii kryminalnogo pravoporushennia. 2014. S. 149–151. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc10-2/part_2/45.pdf (date of access: 26.07.2023)
8. Kots Ye.P. Sposib vchynennia yak obstavyna, shcho pidlihaie dokazuvanniu pid chas dosudovoho rozsliduvannia stvorennia ne peredbachenykh zakonom voienizovanykh ta zbroinykh formuvan. “Pidprijemnytstvo, hospodarstvo i pravo” — zahalnoukrainskyi naukovo-praktychnyi hospodarsko-pravovyi. 2020. № 3. S. 301–306. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/3/51.pdf> (date of access: 15.08.2023).
9. Kryminalnyi protses: pidruchnyk / R.I. Blahuta, Yu.V. Hutsuliak, O.M. Dufeniuk ta in.; za zah. red. A.Ia. Kh-ytra, R.M. Shekhavtsova, V.V. Lutska. Lviv : LvDUVS, 2019. Ch. 1. S. 301–306.
10. Loboiko L.M., Banchuk O.A. Kryminalnyi protses: Navchalnyi posibnyk. K. : Vaite, 2014. S. 171–177.
11. Naholova I.Iu. Inshi obstavyny vchynennia kryminalnogo pravoporushennia” yak skladova podii kryminalnogo pravoporushennia. Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats Natsionalnogo universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. 2016. Vyp. 2(4). S. 54–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2016_2_10 (date of access: 15.08.2023)

12. Savaniuk R.Iu. Dokazuvannia v dosudovomu slidstvi: navch. posib. za red. O.M. Bandurky. Simferopol : Dolia, 2003. s. 73.

13. Muzyka A.A. Znachennia mistsia vchynnennia zlochynu dlia vstanovlennia prychnynnozviazku mizh dianniam i yoho naslidkamy. Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy. 2016. № 1(6). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/172957> (date of access: 01.08.2023)

14. Tertyshnyk V.M. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. Vyd. 17-te, dopovn. i pererob. Kyiv : Alerta, 2020. S. 229–236.

15. Tataryn N.M. Kryminalistychna kharakterystyka samovilnogo zainiattia zemelnoi dilianky ta samovilnogo budivnytstva. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal. 2014. № 1. S. 145 URL: http://lsej.org.ua/1_2014/42.pdf (date of access: 03.08.2023)

Федчак Ігор Андрійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Fedchak Ihor

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Lviv State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-4539-5988

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9068

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МОДЕЛІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРЕВЕНЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗМІНИ НАВКОЛИШНЬОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ (Crime Prevention Through Environmental Design – CPTED) ON DEFINING THE CONCEPT OF THE CRIME PREVENTION MODEL: CRIME PREVENTION THROUGH ENVIRONMENTAL DESIGN (CPTED)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню та висвітленню змісту поняття моделі запобігання злочинності: Превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (Crime Prevention Through Environmental Design – CPTED).

Констатовано, що досліджувана модель організації правоохоронної діяльності є проактивною, оскільки зусилля співробітників правоохоронних органів та інших суб'єктів, відповідальних за підтримання стану правопорядку спрямовуються на нейтралізацію детермінуючих злочинну поведінку чинників.

Визначено, що модель запобігання злочинності: превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (Crime Prevention Through Environmental Design – CPTED) детермінуючі злочинну поведінку чинники вбачає в конструктивних характеристиках простору, території, або ділянки місцевості, які у розумінні злочинців розглядаються як сприятливі, або несприятливі умови для вчинення протиправних дій. Комплексне міжвідомче застосування заходів для усунення ризиків прояву протиправної поведінки через посилення захищеності місцевості або простору складає зміст досліджуваної проактивної моделі правоохоронної діяльності.

Установлено, що ключовими елементами, які складають зміст поняття моделі превенції злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (Crime Prevention Through Environmental Design – CPTED) є проактивність, комплексність застосування заходів профілактичного впливу, усунення ризиків через проектування та внесення змін у місцевість або простір (проектування освітлення, робота з озелененням, усунення ознак занедбаності, ліквідація зручних для злочинців шляхів відступу, продумане планування входів та виходів до житлових, комерційних та інших приміщень тощо), з метою посилення захищеності від можливого прояву злочинної поведінки через формування переконання про неможливість уникнення викриття та притягнення до відповідальності.

Ключові слова: модель, правоохоронна діяльність, проактивність, місце, простір, місцевість, ризики, захищеність, планування, проектування.

Summary. The article is devoted to research and clarification of the concept of the crime prevention model concept: Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED).

It was established that the researched model of the organization of law enforcement activities is proactive, since the efforts of law enforcement officers and other entities responsible for maintaining the state of law and order are aimed at neutralizing the factors that determine criminal behavior.

It was determined that the crime prevention model: Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) sees the factors determining criminal behavior in the constructive characteristics of space, territory, or a section of the area, which in the understanding of criminals are considered as favorable or unfavorable conditions to commit illegal acts. Complex interagency

application of measures to eliminate the risks of illegal behavior due to increased security of the area or space is the content of the studied proactive model of law enforcement activity.

It was established that the key elements that make up the content of the concept of the model of crime prevention through changing the surrounding infrastructure (Crime Prevention Through Environmental Design – CPTED) are proactivity, comprehensive application of preventive impact measures, elimination of risks through design and making changes to the area or space (design lighting, work with landscaping, elimination of signs of neglect, elimination of ways of retreat convenient for criminals, thoughtful planning of entrances and exits to residential, commercial and other premises, etc.), with the aim of strengthening protection against the possible manifestation of criminal behavior through the formation of the belief that it is impossible to avoid exposure and arrest to responsibility.

Key words: model, law enforcement activity, proactivity, place, space, locality, risks, security, planning, design.

Постановка проблеми. Протягом століть співробітники правоохоронних органів, які реалізують функцію забезпечення правопорядку та науковці, які досліджують різноманітні аспекти протидії злочинності перебувають у стані безперервного пошуку кращих підходів та практик організації і тактики застосування правоохоронних ресурсів з метою більш ефективного впливу на обмеження поширення злочинності та адміністративних правопорушень. З плином часу стало зрозумілим, що більш ефективного результату під час вирішення такого завдання можна досягати, якщо застосовувати заходи, призначені здійснити вплив на свідомість потенційного злочинця, або правопорушника з метою усунути намір на вчинення протиправних дій. Застосування комплексних правоохоронних заходів з метою усунення наміру, причин та умов прояву кримінальної або адміністративно карної поведінки є проактивним підходом до організації правоохоронної діяльності. Починаючи з 60-х років минулого сторіччя аж до сьогодні учені та практичні співробітники правоохоронних органів почали фокусувати свої зусилля на розроблення концептуальних та науково-практичних аспектів саме проактивних підходів до протидії злочинності. Варто відзначити, що такі самостійні підходи називають моделями правоохоронної діяльності, і такі моделі у фокусі правоохоронної уваги у різний час вбачали різні детермінанти протиправної поведінки.

Так, окремі моделі правоохоронної діяльності спрямовують зусилля правоохоронців на конкретних осіб, поведінка яких свідчить про те, що вони не стають на шлях виправлення, інші джерело детермінуючих протиправну поведінку чинників вбачають у проблемах, які мають сталі тенденції виникнення та функціонування, ще інші вбачають детермінанти прояву кримінальної активності у стані «безладу» тощо. Модель запобігання злочинності: Превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури центром правоохоронної уваги вважає стан фізичного простору або території, який умовно чинить вплив на свідомість правопорушників через наявність, або відсутність у ньому можливостей для прояву кримінальної активності, та усвідомленості ними можливості уникнути відповідальності. Застосування комплексних заходів для

усунення ризиків прояву протиправної поведінки через посилення захищеності простору складає зміст досліджуваної проактивної моделі правоохоронної діяльності, яка активно застосовується та розвивається у правоохоронній практиці зарубіжних країн.

Дослідження концептуальних та змістових аспектів моделі CPTED потребує висвітлення базових складових елементів, які у сукупності формують зміст поняття моделі запобігання злочинності: превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні та науково-практичні аспекти реалізації проактивної моделі «Превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури» (Crime Prevention Through Environmental Design – CPTED) досліджували зарубіжні учені, зокрема: О. Ньюмен (O. Newman) [1]; К. Рей Джеффри (C. Ray Jeffery) [2]; Р. Кларк (R. Clarke), П. Мейхью (P. Mayhew) [3]; Дж. Клівленд, (J. Cleveland), Дж. Севіль (G. Saville) [4]; Т. Шнайдер (T. Schneider) [5]; Л. Чапа (L. Chapa) [6]; К. Кастель (C. Casteel), П.-А. Корін (P.-A. Corinne) [7] та інші. Проте досліджень, присвячених аналізу змісту поняття моделі запобігання злочинності: Превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (CPTED) в Україні проведено не було.

Метою статті є дослідження та висвітлення змісту поняття моделі запобігання злочинності: Превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (CPTED).

Виклад основного матеріалу. Для розуміння концептуальних та науково-практичних аспектів проактивної правоохоронної моделі запобігання злочинності за допомогою зміни навколишньої інфраструктури спочатку слід проаналізувати термінологію, яка застосовується у досліджуваній моделі CPTED. Так, під поняттям злочинність як об'єкт моделі CPTED учені Р. Кларк (R. Clarke), П. Мейхью (P. Mayhew) пропонують розуміти конкретні форми (прояви) злочинності, а також породжений злочинністю страх і почуття невпевненості, що є вторинними руйнівними наслідками прояву злочинності [3]. Учена В. Голіна визначає, що злочинність («зло чинити») — одна із стародавніх форм соціального буття. Це складне соціальне

явище, причини й умови якого пов'язані як із генетичними схильностями людей до відхиленої, у тому числі злочинної поведінки, так і з пороками та недосконалістю самого суспільства і ступенем його здатності формувати законослухняну людину. У процесі історичного розвитку людство поступово переконувалося в тому, що для ефективної протидії злочинності недоцільно впливати на тіло, плоть злочинця (жорстокі, нелюдські покарання). Потрібно змінити духовний стан людини, а це можливо шляхом усунення тих різноманітних подразників, які посилюють людські пристрасті і ведуть до нераціональної поведінки [8, с. 14]

Важливо розуміти, що перелік правопорушень, що формують поняття «злочинність» можна остаточно визначити лише в певному середовищі: у околиці, у громадському просторі, або на певній сукупності вулиць. Тобто злочинність нероздільна з місцями її прояву.

Іншим сутнісним терміном моделі запобігання злочинності: Превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (CPTED) є термін запобігання. Так, учені В. Березняк та С. Корогод зазначають, що у кримінологічній літературі для визначення заходів про недопущення вчинення злочинів застосовуються без достатніх підстав різні терміни: «запобігання», «припинення», «профілактика», «рання профілактика», «спеціальне запобігання», «спеціально-кримінологічне запобігання» тощо. Але, на думку вчених найбільш ємким поняттям, що охоплює та інтегрує всі види діяльності і заходи щодо недопущення вчинення злочинів, а також визначає напрям боротьби зі злочинністю, є саме «запобігання злочинності» [9, с. 5].

Вихідні положення теорії запобігання злочинності в цілому розроблені у працях вітчизняних і зарубіжних учених. Проте, слід зазначити, що вся історія світового досвіду протидії злочинності, численні наукові дослідження переконливо свідчать про те, що остаточно подолати злочинність і ті явища, які її породжують та їй сприяють, поки що неможливо. Вчена В. Голіна визначає поняття «запобігання злочинності» як соціальну політику держави, спрямовану на подолання криміногенно-небезпечних протиріч у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення і поступового витиснення (так зване загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання) [8, с. 10, 16].

Доречним, на нашу думку, буде визначити зміст поняття профілактик злочинності. Так, під профілактикою злочинності вчений Литвинов М. О. пропонує розуміти специфічний вид суспільно необхідної діяльності, яка справляє комплексний вплив на причини та умови злочинності з метою їх усунення або послаблення [10, с. 8].

Профілактика — активні дії, які проводяться перед виникненням проблеми. Про-дія, альтернатива реакції. До прикладу, більшості аварій можна запобігти якісним проектуванням та підтриманням належного стану дорожнього покриття та технічно краще обладнаними автомобілями. Профілактика спрямована на те, що ще не відбулося. Тому, для досягнення позитивних результатів профілактична робота повинна бути заснованою на науковій основі та ґрунтуватися на ретельному та фундаментальному аналізі досліджуваних явищ, які підлягають профілактичному впливу. Профілактика оперує категоріями яким властиві такі характеристики як ймовірність та випадковість.

Іншим важливим терміном, яким послуговується модель Превенції злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (CPTED) є термін «засіб» (знаряддя дії): інструменти реалізації запобігання злочинності. Прийом, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб [11, с. 307]. Підбір засобів впливу на фізичний стан середовища, простору, або місцевості з метою формування розуміння у злочинця стану його захищеності з метою запобігання кримінальних проявів може видатись простим процесом, проте це важлива частина роботи, до якісного виконання якої слід ретельно готуватись. Підбір засобів є міжвідомчим (мультисуб'єктним) процесом, в якому важливу роль відіграють різні зацікавлені сторони, основною з яких зазвичай є органи та підрозділи правоохоронних органів. Підбір та якісне застосування засобів запобігання кримінальній активності — процес, у якому важливий ретельний аналіз самої проблеми (якою є, або може бути проблема, місце її можливого прояву, суб'єкти, які можуть мати відношення до проблеми). Цей процес — це складний міжвідомчий підхід пошуку та реалізації засобів вирішення конкретної проблеми.

Запобігання злочинності за допомогою екологічного дизайну (CPTED) означає спільний, багатогранний підхід до зменшення можливостей для злочинності, покращення уявлення громади про безпеку та зміцнення громадських зв'язків.

Варто зазначити, що ізолювані підходи до зниження злочинності рідко настільки ефективні, як багатосуб'єктні. Під міжвідомчим (багатосуб'єктним), процесом слід розуміти міждисциплінарний підхід до проектування по відношенню до безпеки та злочинності та застосування принципів моделі CPTED. До такої роботи залучають досвідчених фахівців з планування та розвитку громад, представників служб архітектури, дизайну та проектування, осіб, відповідальних за освітлення, поліцейських, пожежників, служб охорони, послуг, співробітників парків та служб перевезення тощо.

Також фундаментальним операційним терміном проактивної правоохоронної моделі Превенції

злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (CPTED) є термін «середовище». Стан навколишнього середовища має істотне значення для коригування (збільшення або зменшення) проявів злочинності, оскільки середовищу властиві характеристики, які можуть ускладнити або унеможливити прояв кримінальної активності, або навпаки бути сприятливими для прояву кримінальної поведінки. Однак йдеться не тільки про фізичне середовище, але також і про соціальне середовище, яке включає кожну окрему людину. Людина (тіло, мозок, культура, поведінка) є складовими середовища. Тому середовище слід визначити як соціально-фізичним просторово-часовим виміром життя.

Також доречно визначити зміст терміну «дизайн (архітектура) простору, або середовища». Термін дизайн (архітектура) у моделі Превенції злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (CPTED) слід розглядати тотожним терміну навколишня інфраструктура. Цей термін слід розглядати в широкому значенні, за яким йдеться про планування, проектування, а також управління та утримання міста, мікрорайону, або будівлі з усіма її фізичними властивостями (цегла, бетон, форма), а також про людей, які там знаходяться та проживають. Тож це стосується і соціальної інженерії. Отже, не тільки архітектори, містобудівники, дизайнери та інженери, а також люди, які беруть участь у обслуговуванні, а також «соціальні інженери»: вчителі, соціальні працівники, мешканці, політики, урядовці та місцеві жителі, і, звичайно, поліція формують об'єднане поняття дизайн, архітектура або навколишня інфраструктура.

Міжнародна асоціація «Crime Prevention Through Environmental Design» (CPTED) визначає профілактику злочинності за допомогою екологічного проектування як багатофункціональний підхід до запобігання злочинам, який використовує містобудівний та архітектурний дизайн та управління побудованим та природним середовищем. Стратегії моделі CPTED спрямовані на зменшення віктимізації, стримування рішень правопорушників, що передують кримінальним діянням, та формування почуття власності серед мешканців, щоб вони могли отримати територіальний контроль над територіями, зменшити злочинність та мінімізувати страх перед злочинністю. Варто зазначити, що проактивна правоохоронна модель CPTED відома у всьому світі, проте її зміст визначають і альтернативні позначення «Проектування злочинів», «Захист простору» й інші подібні терміни [12].

«Запобігання злочинності за допомогою екологічного дизайну» (CPTED) — це теорія запобігання злочинності, яка зосереджується на тактичному плануванні та ефективному використанні середовища, яке зменшує як злочинність, так і страх злочинності. Основна мета CPTED полягає в тому, щоб

зменшити або усунути можливість злочинів у навколишньому середовищі та сприяти позитивній взаємодії з простором законних користувачів [13].

Напевно, важливішим за те «що робити» є це запитання «як це зробити» і як знайти найкращі рішення для конкретних проблем злочинності у конкретній місцевості, а також які слід засоби та способи реалізації поставленого завдання. Звичайно, це в основному залежить від стану справ у країні, місті, районі, будівлі. «Відповідальними» за стан справ є посадові особи органів влади та самоврядування, які надають дозволи на розробку нових або існуючих просторів. У більшості випадків це будуть місцеві чи регіональні органи влади та самоврядування. Вони повинні взяти на себе провідну роль у процесі, і вони повинні підготувати «попередні запитання»: «де?», «що?» та «хто?» щоб підготувати основу для проекту запобігання злочинності. Правоохоронні органи в цілому та співробітники поліції зокрема можуть надати корисну допомогу органам влади та самоврядування, оскільки що поліція є найбільш кваліфікованими «експертами злочинності». За допомогою інституційних знань та досвіду співробітників поліції можна успішно визначити місця знаходження («де»); виявити проблеми (потенційна незахищеність («що»), та визначити ключові зацікавлені сторони, які можуть бути залучені до протидії («хто»). Після отримання відповідей на ці запитання можна розпочинати процес планування та організації застосування відповідей (контрзаходів).

З організаційної сторони реалізації моделі Превенції злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (CPTED) саме представники органи місцевого самоврядування та державна влада на місцях мають ініціювати процес, визначити основні цілі, яких слід досягти у кількісно вираженій формі, визначити склад робочої групи та етапи розробки та впровадження моделі превенції злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (CPTED).

Реалізувати таке завдання має спеціальна багатофункціональна «робоча група» з необхідними навичками. Важливу роль у цій робочій групі відіграють співробітники поліції. Існує два операційні підходи до функціонування робочої групи.

Перший підхід — інтегрований: робочу групу, яка планує процес, слід розширити за рахунок включення експертів, які спеціалізуються на питаннях безпеки, та запобігання чи зменшення злочинності: поліцейські, зокрема співробітники підрозділів кримінального аналізу, спеціалісти із загроз та ризиків безпеки, соціальні працівники, а також окремі мешканці конкретних адміністративних одиниць, у яких реалізовується модель CPTED.

Другий підхід спеціалізований. Згідно даного підходу повинні бути створені окремі робочі групи, які спеціалізуються на запобіганні чи зменшенні

злочинності шляхом корегування містобудування, проектування та обслуговування для впливу на проектувальників, розробників чи забудовників. Це може бути постійна група досвідчених поліцейських, з якими мають проводити консультування проєктанти, планувальники, та особи, які обслуговують житлові та промислові простори (особливо поліцейська група експертів з профілактики CPTED).

Модель превенції злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (CPTED) підкреслює зв'язок між безпосереднім фізичним середовищем та соціальною поведінкою, пов'язаною зі злочинністю. Фундаментом проактивної правоохоронної моделі CPTED є формування переконання, що впливає із спостережуваного явища про те, що фізичне середовище може спонукати, або запобігти небажаним, або злочинній поведінці. Продумані особливості дизайну, ефективне використання фізичного простору, участь громади може призвести до зменшення можливостей для злочинності і зменшення страху перед злочинами [14].

Як висновок слід зазначити, що визначення та пояснення значення фундаментальних базових понять моделі Превенції злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (CPTED) дозволяє визначити поняття проактивної правоохоронної моделі CPTED як комплексної методології запобігання злочинності, та її вторинних

наслідків, яка застосовується різними суб'єктами, відповідальними за підтримання правопорядку у взаємодії із місцевими мешканцями, суть якої полягає у тому, щоб здійснювати проектування та підтримання стану середовища, простору або території у такому стані, який формує у злочинця переконання про неможливість уникнути покарання через відсутність характеристик місця прояву кримінальної поведінки, які перешкоджатимуть його викриттю. Іншими словами, проактивні заходи моделі запобігання злочинності CPTED застосовуються для підвищення рівня захищеності простору шляхом усунення криміногенних ризиків через продумане проектування нового забудовного простору, або підвищення рівня захищеності через додавання конструктивних змін (додавання освітлення, застосування відео-нагляду, розчищення чагарників, сприяння колективному використанню місцевості тощо) існуючого простору або конкретного місця.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень концептуальних та науково-практичних аспектів функціонування моделі запобігання злочинності: Превенція злочинів за допомогою зміни навколишньої інфраструктури (CPTED) є дослідження та висвітлення керівних принципів та практичних аспектів її застосування у діяльності правоохоронних органів зарубіжних країн.

Література

1. Newman O. *Defensible space: Crime prevention through urban design*. New York : Macmillan. 1972.
2. Jeffery C. Ray. *Crime Prevention through Environmental Design*. Beverly Hills : Sage Publications. 1971.
3. Clarke R., Mayhew P. (Eds) *Designing out crime*. London : Her Majesty's Stationary Office. 1980.
4. Cleveland J., Saville G. «2nd Generation CPTED: An antidote to the social Y2K virus of urban design». Presentation at the 3rd International CPTED Conference, Washington, DC. 1998.
5. Schneider T. *CPTED 101: Crime Prevention through Environmental Design — The Fundamentals for Schools*. National Clearinghouse for Educational Facilities. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED511746.pdf> (дата звернення: 27.07.2023).
6. Chapa L. *Improving Accessibility and Security Through CPTED*. Security Management. A publication of ASIS international. 01 October 2019.
7. Casteel C., Corinne P.-A. Effectiveness of crime prevention through environmental design (CPTED) in reducing robberies. *American Journal of Preventive Medicine*. 2000. 18 (4S). P. 99–115. DOI: 10.1016/s0749-3797(00)00146-x. PMID: 10793286.
8. Голина В.В. *Запобігання злочинності (теорія і практика): навчальний посібник*. Х. : Національна юридична академія України, 2011. 120 с.
9. Березняк В.С., Корогод С.В. *Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Кримінологія та профілактика злочинів»*. Міністерство внутрішніх справ України. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2019. 36 с.
10. Литвинов М.О. *Адміністративно-територіальна координація діяльності суб'єктів профілактики злочинів в Україні на місцевому рівні*. М.О. Литвинов / Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.07 — теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2002. 22 с.
11. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980)*. Словник української мови: в 11 томах. 1972. Том 3,.

12. The International Crime Prevention Through Environmental Design Association. URL: <https://www.cpted.net/> (дата звернення: 27.07.2023).

13. What is “Crime Prevention Through Environmental Design”? URL: <https://designforsecurity.org/crime-prevention-through-environmental-design/> (дата звернення: 27.07.2023).

14. City of Saskatoon administrative policy. Number A09-034. URL: <https://www.saskatoon.ca/sites/default/files/documents/city-clerk/civic-policies/A09-034.pdf> (дата звернення: 27.07.2023).

References

1. Newman O. “Defensible space: Crime prevention through urban design”, New York : Macmillan. 1972.
2. Jeffery C. Ray. Crime Prevention through Environmental Design. Beverly Hills : Sage Publications. 1971.
3. Clarke R., Mayhew P. (Eds) “Designing out crime”. London : Her Majesty’s Stationary Office. 1980.
4. Cleveland J., Saville G. “2nd Generation CPTED: An antidote to the social Y2K virus of urban design”. Presentation at the 3rd International CPTED Conference, Washington, DC. 1998.
5. Schneider T. CPTED 101: Crime Prevention through Environmental Design — The Fundamentals for Schools. National Clearinghouse for Educational Facilities. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED511746.pdf> (date of access: 27.07.2023).
6. Chapa L. Improving Accessibility and Security Through CPTED. Security Management. A publication of ASIS international. 01 October 2019.
7. Casteel C., Corinne P.-A. “Effectiveness of crime prevention through environmental design (CPTED) in reducing robberies.” American Journal of Preventive Medicine. 2000. 18 (4S). P. 99–115. DOI: 10.1016/s0749-3797(00)00146-x. PMID: 10793286.
8. Holina V. V. Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka): navchalnyi posibnyk. Kh. : Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy, 2011. 120 s.
9. Berezniak V. S., Korohod S. V. Konspekt lektsii z navchalnoi dystsypliny “Kryminolohiia ta profilaktyka zlochyniv”. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy. Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Dnipro, 2019. 36 s.
10. Lytvynov M. O. Administratyvno-terytorialna koordynatsiia diialnosti subiektiv profilaktyky zlochyniv v Ukraini na mistsevomu rivni. M. O. Lytvynov / Avtoref. dys. na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk. Spetsialnist 12.00.07 — teoriia upravlinnia; administratyvne pravo i protses; finansove pravo. Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 2002. 22 s.
11. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichniy tлумachnyi slovnyk (1970–1980). Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh. 1972. Tom 3.
12. The International Crime Prevention Through Environmental Design Association. URL: <https://www.cpted.net/> (date of access: 27.07.2023).
13. What is “Crime Prevention Through Environmental Design”? URL: <https://designforsecurity.org/crime-prevention-through-environmental-design/> (date of access: 27.07.2023).
14. City of Saskatoon administrative policy. Number A09-034. URL: <https://www.saskatoon.ca/sites/default/files/documents/city-clerk/civic-policies/A09-034.pdf> (date of access: 27.07.2023).

Бусакевич Антон Вячеславович

асистент

Криворізький факультет

Національного університету «Одеська юридична академія»

Busakevych Anton

Assistant

Kryvyi Rih Faculty of the

National University «Odessa Law Academy»

Стець Олег Миколайович

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри конституційного, міжнародного та приватного права

Криворізький факультет

Національного університету «Одеська юридична академія»

Stets Oleg

Doctor of Juridical Sciences, Professor,

Head of the Department of Constitutional, International and Private Law

Kryvyi Rih Faculty of the

National University «Odessa Law Academy»

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9134

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

PROBLEMS OF MODERN REGULATION OF RELATIONSHIPS ON THE INTERNET NETWORK

Анотація. Відносини в мережі Інтернет є досить специфічними та неоднорідними, а тому вважаємо, що питання потреби та доцільності регулювання даної мережі є досить важливим. Інтернет є досить особливим середовищем, яке відображає розвиток суспільства, економіки та техніки. Інтернет поєднує в собі комунікативні відносини між державними органами, окремими особами, суспільними групами, підприємцями. Кожен день в даній мережі змінюється якість, кількість та об'єм інформації.

В той же час, даний віртуальний простір містить в собі свою систему соціальної комунікації, яка поступово замінює традиційні форми здійснення операцій з інформацією на електронні, що є більш простими та швидкісними.

В даній статті досліджується правове регулювання суспільних відносин в мережі Інтернет. Вона містить основні наукові погляди щодо визначення терміну «Інтернет». В даній роботі були розглянуті підходи до управління мережею, які побудовані на міжнародному, регіональному та національних рівнях. Було проаналізовано законодавчі норми, що регулюють Інтернет, як особливий інформаційний простір та як технологічну мережу.

В статті зроблений акцент на важливість держави в регулюванні даної мережі та встановленні законодавчого забезпечення, при цьому відзначається важливість саморегулюючих відносин. Так як Інтернет все більше бере на себе суспільні відносини, такі як: електронну комерцію, розважальні заходи, ЗМІ, тому стає важливим повноцінне врегулювання даних відносин і насамперед спеціалізованими органами.

Ключові слова: мережа Інтернет, правове регулювання, суспільні відносини, інформація, управління Інтернетом, віртуальний простір.

Summary. Relations on the Internet are quite specific and heterogeneous, and therefore I believe that the question of the need and feasibility of regulating this network is quite important. The Internet is a rather special environment that reflects the development of society, economy and technology. The Internet combines communicative relations between state bodies, individuals, social groups, and entrepreneurs. The quality, quantity and volume of information in this network changes every day.

At the same time, this virtual space contains its own system of social communication, which gradually replaces traditional forms of information transactions with electronic ones, which are simpler and faster.

This article examines the legal regulation of public relations on the Internet. It contains the main scientific views on the definition of the term "Internet". In this work, I considered approaches to network management that are built on the international, regional, and national levels. The legislative norms regulating the Internet as a special information space and as a technological network were analyzed.

This article emphasizes the importance of the state in regulating this network and establishing legislative support, while noting the importance of self-regulatory relations. As the Internet increasingly takes over social relations, such as: e-commerce, entertainment events, mass media, it becomes important to fully regulate these relations, first of all, by specialized bodies.

Key words: Internet network, legal regulation, public relations, information, Internet management, virtual space.

Постановка проблеми. Із-за стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, виникнення альтернативних електронних платіжних форм, постійного оновлення та змінення контенту формуються нові явища, що потребують детального розгляду та врегулювання. Через те, що зростає суспільно-економічне значення використання мережі Інтернет, відбувається загострення проблеми відсутності єдиної позиції щодо меж та підходів її регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи зміст великої кількості наукових робіт, можна стверджувати, що загальної правової позиції щодо підходів до врегулювання мережі Інтернет сьогодні не існує ні в міжнародному праві, ні тим паче, в національному. Варто зазначити, що дискусія досі існує щодо взагалі доцільності даного регулювання та його меж в інтернет-відносинах.

Вітчизняними науковцями в даному питанні є: О. Солдатенко [16], О.А. Баранова [1], А.М. Новицький [5], К.В. Єфремова [4], С.Ф. Гуцу [2], О.Л. Фролова [17].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням в даній статті виступає: визначення основних проблем правового регулювання мережі Інтернет; аналіз міжнародного досвіду управління мережею; аналіз національного законодавства України до ступеню міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. На думку авторів, основною проблемою врегулювання відносин, що пов'язані із застосуванням інтернет-технологій, є те, що автори по різному розуміють предмет та об'єкт правового регулювання.

Деякі зовсім не розуміють, що саме потребує регулювання: загальні підходи до розвитку мережі, її інфраструктури та її забезпеченості, або технічні аспекти мережі Інтернет — адресація, параметри, протоколи мережі, або ж врегулюванню підлягають ті, хто є суб'єктами роботи в мережі Інтернет, тобто оператори послуг та користувачі. Деякі вважають, що правовому регулюванню має підлягати навіть свобода інформації, яка існує в даному просторі.

Не менш важливою проблемою в Інтернет регулюванні є той аспект, що в міжнародному та національному законодавстві досі не існує чіткого загального визначення самого поняття «Інтер-

нет». В літературі також не існує спільної думки. А тому, предмет правового регулювання є досить нечітким та неоднозначним.

Наприклад, деякі кажуть, що Інтернет є інформаційною, комп'ютерною чи телекомунікаційною мережею, а інші, що є інформаційним, віртуальним простором чи середовищем.

Так, К.С. Шахбазян зазначає, що Інтернет є міжнародною мережею телекомунікацій, що створення для загального користування, яка призначена для обміну повідомленнями (даними), що є комплексним предметом правового регулювання різноманітних суспільних відносин в одній системі, яка існує завдяки глобальній комп'ютерній мережі та призначена для обміну даними, що зчитуються машиною та має вигляд, що зрозумілий для людини [1, с. 155–162].

У свою чергу К.В. Єфремова зазначила, що Інтернет — це глобальний інформаційний простір, який не обмежений національними кордонами, що робить цю систему абсолютно новим явищем у міжнародному співтоваристві, а можливості засобу унікальні. Наразі Інтернет є сферою, що розвивається дуже швидко [4, с. 5–11].

Одним із законодавчих визначень поняття «Інтернет» є визначення, що міститься в Законі Сполучених Штатів Америки 1998 року про інтерактивну безпеку дітей (Children's Online Privacy Protection Act).

В даному нормативному акті говориться, що Інтернет є об'єднанням великої кількості комп'ютерів та телекомунікаційних засобів, до яких входять устаткування і програмне забезпечення, при чому утворюють пов'язану міжнародну мережу мереж, яка ґрунтується на протоколі міжмережевої взаємодії.

Закон України «Про електронні комунікації» визначає Інтернет, як глобальну електронну комунікаційну мережу, основною ціллю якої є передача даних, складниками якої є взаємопов'язані окремі електронні комунікаційні мережі, що взаємодіють між собою через єдиний адресний простір та при цьому, використовуючи інтернет-протоколи, які визначені міжнародними стандартами [9].

Таким чином, можна прослідкувати, що основну визначення терміну «Інтернет» складають

технічний та соціальний критерії. Таким же чином, Література та законодавство поділяють і об'єкти правового регулювання мережі Інтернет:

- 1) технічне регулювання, яке визначає основні принципи та параметри роботи мережі;
- 2) регулювання відносин, які з'являються, коли фізичні та юридичні особи використовують Інтернет [1, с. 155–162].

На сьогоднішній момент існує декілька рівнів правового регулювання відносин, що складаються в мережі Інтернет: міжнародний, регіональний (у роботі розглядається Європейський Союз), національний.

Наразі є очевидним, що дана мережа не може гарантувати та забезпечувати безпеку своїх учасників, проте досі існують спори щодо необхідності втручання держави в дану мережу.

На міжнародному рівні існують шляхи правового врегулювання «технічної» частини Інтернету. Так, в 2004–2005 році «Робоча група з управління інтернетом», яка діяла при Генеральному секретарі ООН, вперше обговорювала питання управління Інтернетом [17, с. 18–19].

Проаналізувавши матеріали, що були зібрані Робочою групою, були розроблені документи WSIS, які закріплювали подальші напрями покращення роботи даної мережі.

Сьогоднішнє управління даною мережею здійснюється кількома міжнародними організаціями, серед яких ICANN, IANA, ISOC, IETF, IGF та інші.

Ці організації застосовують в своїй діяльності підхід багатоаспектного формування системи управління мережею. До прикладу, IGF, створена базисом для проведення політичних діалогів щодо методів та напрямів розвитку даної мережі, а також можливості управління даним процесом.

ICANN є відповідальною за управління Інтернет-протоколами адресного простору (IPv4 та IPv6), за надання адресних блоків регіональним реєстраторам та управління адресним простором доменів вищого рівня.

IANA бере на себе всі технічні аспекти розробки та запровадження нових користувацьких доменів вищого рівня [2, с. 114–118].

Якщо ж говорити про регіональний рівень (за зразок взято досвід ЄС), то ЄС не має жодного спеціального органу, який би займався регулюванням Інтернету.

Проте, існують певні незначні кроки в урегулюванні даного питання. Так, в 2004 році було створено Європейське агентство по мережевій та інформаційній безпеці (ENISA), яка є консультантом та центром передових технологій в сфері мережевої та інформаційної безпеки.

Згодом, в 2013 році був створений Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю, завданням якого виступає припинення діяльності організованих злочинних мереж.

На сьогоднішній день на території Європейського Союзу в даній сфері діють:

- Конвенція Ради Європи «Про кіберзлочинність» 2001 р.;
- Директива «Про спільні правові рамки для електронних комунікаційних мереж та послуг» 2002р.;
- Директива «Про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу» 2016 рік.

Якщо говорити про правовідносини, які складаються між приватними особами в мережі Інтернет, то вважаємо необхідним звернути увагу на думку Новицького А. М., який говорить, що важливим є не державне регулювання відносин в Інтернеті, а про межі втручання та глибину моніторингу особистого контенту інформації державними органами [5, с. 52–58].

Тобто, варто балансувати між дотриманням прав та свобод, передбачених Конституцією і забезпеченням державної політики в сфері національної безпеки.

Для того аби посилити охорону даних про особу, в травні 2018 році в Європейському Союзі почав діяти Регламент про захист персональних даних (GDPR), який дуже жорстко регламентує вимоги до обробників та контролерів персональних даних та встановлює значні штрафи при будь-яких порушеннях.

До прикладу, із ЄС особисті дані в треті країни можуть бути передані тільки при позитивному висновку єврокомісії щодо відповідності країни високим стандартам захисту персональних даних.

Таким чином, компанії Європи не можуть передати персональні дані напряму органам влади в США аби будь-яким іншим структурам. Для цього кожен випадок потребує окремої угоди про правову допомогу між ЄС та третьою країною.

Варто звернути увагу на те, що індустріально розвинені країни (США, Японія, Великобританія, Франція, Німеччина) та країни, що мають перехідну економіку (Філіппіни, Туніс, Індія) на практиці застосовують абсолютно різні методи та принципи формування системи актів, що направлені на врегулювання інформаційних відносин, які формуються в глобальних комп'ютерних мережах. Це відбувається із-за того, що розвинені країни починаючи з другої половини ХХ століття поступово формували дане законодавство, додаючи до нього зміни та доповнення, із плином часу та еволюцією комунікаційних технологій. Наразі в даних країнах приймаються закони про електронні підписи та про концепції перспективних напрямів національної інформаційно-правової політики.

Питання правового врегулювання інтернет-відносин в Україні є дуже актуальним, так як в країні ще досі не завершився процес становлення національного інформаційного суспільства. Хоча динаміка кількості користувачів Інтернет мере-

жі з кожним роком стає більш позитивною [16, с. 134–140].

Особливо гостро на національному рівні це питання постало в умовах воєнного стану в Україні. Перед державою виникло питання захисту персональних даних громадян та збереження їх цілісності в умовах постійних кіберзагроз, з одного боку, та дотримання прав людини з іншого.

Варто зазначити, що протягом останніх років Україна активно розвивала нормативно-правову базу в даній сфері відносин та вдосконалювала державне регулювання в ІТ-сфері [3, с. 172–181].

Так, був прийнятий Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту інтересів людини та громадян, суспільства та держави, національних інтересів України в кіберпросторі, також закріплює основні цілі, напрями та принципи державної політики в даній сфері і надає визначення основним термінам в сфері кібербезпеки. До того ж, даний Закон закріплює повноваження та обов'язки державних органів, підприємств, установ та організацій, осіб і громадян в сфері кібербезпеки, а також засади координації діяльності даних органів та осіб [15].

Для врегулювання Інтернет відносин було прийнято Закон України «Про електронні довірчі послуги», який направлений на реформи законодавства в сфері електронного цифрового підпису, врахувавши досвід Європейського Союзу, також даний Закон має допомагати розбудовувати єдиний простір довіри на основі системи електронних довірчих послуг, що будуть надаватися іноземними постачальниками, що має надати поштовху до трансграничного співробітництва та інтеграцію України в світовий електронний інформаційний простір [8].

Було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обробки інформації в системах хмарних обчислень», який направлений на створення умов для більш ефективного використання державних ресурсів через запровадження новітніх технологій. Метою даного Закону є більш ефективніша взаємодія між державою та суспільством, а також створення додаткових передумов для подальшого розвитку платформ інформаційно-комунікаційних технологій в різних сферах суспільного життя, і в першу чергу в сфері державного управління освіти та науки [7].

Коли Україна підписала угоду про асоціацію з Європейським Союзом, то ми дійсно зробили великий крок в напрямку відповідності національного законодавства європейському.

Змінами до Закону України «Про авторське право і суміжні права» законодавець спробував спростити процедуру визначення особи порушника та водночас, зробити більш ефективним захист порушених прав. Так, за Законом власники веб-сайтів та хостинг-провайдери стали зобов'язаними вказувати інформацію про назву, адресу, електронну пошту та контактний номер телефону для зворотного зв'язку [6].

Для того аби процедура захисту порушених прав була розпочата, Інтернет-користувач має звернутись до власника веб-сайту чи хостинг-провайдера, що тягне за собою обов'язок такого власника тим чи іншим способом відреагувати на протиправний контент у визначений строк.

Важливо зазначити, що окрім вище перелічених нормативно-правових актів, в Україні існує ще низка досить важливих та актуальних норм законодавства. Сюди варто віднести, й: Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» від 31 липня 2000 р. та Указ Президента України «Про заходи щодо захисту інформаційних ресурсів держави» від 10 квітня 2000 р. Першочергове значення для розвитку відносин, що виникають у Інтернет-мережі, мають Закони України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» від 5 липня 1994 р., «Про науково-технічну інформацію» від 25 червня 1993 р., «Про Національну програму інформатизації» від 1 грудня 2002 року. Тобто, ситуація з нормативним регулюванням відносин, які виникають в мережі Інтернет, не є в поганому стані. Багато вже існуючих норм з легкістю можна пристосовувати та використовувати для врегулювання питань у віртуальному середовищі [10; 11; 12; 13; 14].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, вважаємо за потрібне розглядати Інтернет-мережу одночасно як технічну та соціальну систему. Тому державне регулювання мережі повинно здійснюватися враховуючи інтереси всіх учасників даних правовідносин. Управляти даною мережею повинні державні органи та громадські організації, які б розподілили між собою дані повноваження. Це б дало змогу уникнути монополізації технічних ресурсів мережі, зайвої цензури контенту, доступу до баз даних. Отже, правове врегулювання роботи Інтернету має бути забезпечене завдяки розумному балансу між свободою та безпекою всіх учасників.

Література

1. Баранов О. А. Інтернет і право: об'єкт і предмет регулювання. Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. 2011. № 4. С. 155–162.
2. Гуцу С. Ф. Правове регулювання мережі Інтернет: міжнародний і вітчизняний досвід. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2018. Вип. 2(38). С. 114–118.
3. Еннан Р. С. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет. IT право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: зб. матеріалів наук.-практ. конф. Львів : НУ «Львів. політехніка», 2022. С. 172–181.
4. Єфремова К. В. До перспектив правового регулювання інтернет-правовідносин: цивільно-правовий аспект. Право та інноваційне суспільство. 2018. № 1. С. 5–11.
5. Новицький А. М. Міжнародний досвід правового регулювання інтернет. Юридичний вісник. 2014. № 2. С. 52–58.
6. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 15 квітня 2023 року. Відомості Верховної Ради України. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 30.08.2023)
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обробки інформації в системах хмарних обчислень : Закон України від 20 вересня 2016 року. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 40. Ст. 631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1523-19#Text> (дата звернення: 30.08.2023)
8. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05 жовтня 2017 року. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 400. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 29.08.2023)
9. Про електронні комунікації : Закон України від 16 грудня 2020 року. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 30.08.2023)
10. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 року. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 31. Ст. 286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.08.2023)
11. Про заходи щодо захисту інформаційних ресурсів держави : Указ Президента України від 10 квітня 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582/2000#Text> (дата звернення: 30.08.2023)
12. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні : Указ Президента України від 31 липня 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928/2000#Text> (дата звернення: 30.08.2023)
13. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25 червня 1993 року. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 33. Ст. 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12#Text> (дата звернення: 30.08.2023)
14. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 1 грудня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.08.2023)
15. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 року. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 403. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 29.08.2023)
16. Солдатенко О. Інформаційний простір у мережі Інтернет: правове регулювання та контроль. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 5. С. 134–140.
17. Фролова О. М. Роль ООН в системі міжнародної інформаційної безпеки. Міжнародні відносини. Серія: політичні науки. 2018. № 4. 18–19.

References

1. Baranov O. A. Internet i pravo: ob'iekt i predmet rehuliuвання. Visnyk NTUU "KPI" Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. 2011. № 4. S. 155–162.
2. Hutsu S. F. Pravove rehuliuвання merezhi Internet: mizhnarodnyi i vitchyzniani dosvid. Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. 2018. Vyp. 2(38). S. 114–118.
3. Ennan R. Ye. Pravove rehuliuвання vidnosyn u merezhi Internet. IT pravo: problemy i perspektyvy rozvytku v Ukraini: zb. materialiv nauk.-prakt. konf. Lviv : NU "Lviv. politekhnik", 2022. S. 172–181.
4. Yefremova K. V. Do perspektiv pravovoho rehuliuвання internet-pravovidnosyn: tsyvilno-pravovyi aspekt. Pravo ta innovatsiine suspilstvo. 2018. № 1. S. 5–11.
5. Novytskyi A. M. Mizhnarodnyi dosvid pravovoho rehuliuвання internet. Yurydychnyi visnyk. 2014. № 2. S. 52–58.
6. Pro avtorske pravo i sumizhni prava : Zakon Ukrainy vid 15 kvitnia 2023 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (date of access: 30.08.2023)
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo obrobky informatsii v systemakh khmarnykh obchyslen : Zakon Ukrainy vid 20 veresnia 2016 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2016. № 40. St. 631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1523-19#Text> (date of access: 30.08.2023)
8. Pro elektronni dovirechi posluhy : Zakon Ukrainy vid 05 zhovtnia 2017 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2017. № 45. St. 400. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (date of access: 29.08.2023)

9. Pro elektronni komunikatsii : Zakon Ukrainy vid 16 hrudnia 2020 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (date of access: 30.08.2023)
10. Pro zakhyst informatsii v informatsiino-komunikatsiinykh systemakh : Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 1994 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1994. № 31. St. 286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 30.08.2023)
11. Pro zakhody shchodo zakhystu informatsiinykh resursiv derzhavy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 10 kvitnia 2000 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582/2000#Text> (date of access: 30.08.2023)
12. Pro zakhody shchodo rozvytku natsionalnoi skladovoi hlobalnoi informatsiinoi merezhi Internet ta zabezpechennia shyrokoho dostupu do tsiiei merezhi v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 31 lypnia 2000 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928/2000#Text> (date of access: 30.08.2023)
13. Pro naukovo-tekhnichnu informatsiiu : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1993 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1993. № 33. St. 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12#Text> (date of access: 30.08.2023)
14. Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii : Zakon Ukrainy vid 1 hrudnia 2022 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 30.08.2023)
15. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2017 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2017. № 45. St. 403. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (date of access: 29.08.2023)
16. Soldatenko O. Informatsiinyi prostir u merezhi Internet: pravove rehuliuвання ta kontrol. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo. 2018. № 5. S. 134–140.
17. Frolova O.M. Rol OON v systemi mizhnarodnoi informatsiinoi bezpeky. Mizhnarodni vidnosyny. Seriiia: politychni nauky. 2018. № 4. 18–19.

УДК 347.441:341.96:341.018

Черняк Олена Юріївна

*кандидатка юридичних наук, професорка,
старша наукова співробітниця*

Лабораторії адаптації національного законодавства України до права ЄС

Відділу міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції

НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

Cherniak Olena

Candidate of Legal Sciences, Professor

Research Institute for Private Law and Entrepreneurship

named after Academician F.G. Burchak of the

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-8-9186

ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ НАБЛИЖЕННЯ ПРАВОПОРЯДКІВ УКРАЇНИ ТА ЄС

PROTECTION OF THE PARTICIPANTS OF CONTRACTUAL RELATIONS IN THE CONTEXT OF APPROACHING THE LEGAL ORDERS OF UKRAINE AND THE EU

Анотація. В статті досліджуються особливості захисту прав та інтересів учасників договірних зобов'язань в умовах рекодифікації цивільного законодавства та приведення його у відповідність до права ЄС. Авторкою проаналізовано м'яке право ЄС у цій сфері та зосереджено увагу на національному регулюванні у досліджуваній сфері.

Акцентовано увагу на проблемах законодавчої регламентації права на зупинення виконання зустрічного обов'язку та звільнення боржника від відповідальності.

Узагальнені формулювання понять розумності очікування, істотності невиконання, достатності пояснень боржника, запропоновані soft law ЄС не видаються авторці недоцільними, зважаючи на те, що конкретизований перелік не може бути вичерпним і обставини, що можуть мати місце за різних договорів, настільки можуть різнитись, що навіть не зможуть бути належно верифіковані. Тому така узагальнена позиція може слугувати добрим прикладом розширення свободи договору, якої потребує вітчизняне законодавство.

Зроблено висновок про те, що усунення недоліків боржником можна розглядати як спосіб захисту як боржника, так і кредитора. Акцентовано увагу на доцільності відмежування поняття істотного невиконання зобов'язання.

Досліджені приклади способів захисту, передбачені договірним правом ЄС, вказують на потребу переосмислення вітчизняної концепції договірних відносин в межах рекодифікації цивільного законодавства України та приведення його у відповідність праву ЄС. Авторка переконана у доцільності насичення договірного права такими засобами та способами захисту сторін, які не лише будуть націлені власне на сам захист, але й слугуватимуть важливим елементом розширення свободи договору та договірної безпеки з точки зору підвищення ролі належного виконання договору, що був укладений.

Ключові слова: договір, захист, неналежне виконання договору, DCFR, рекодифікація, адаптація законодавства.

Summary. In the article, the author examines the peculiarities of the protection of the rights and interests of the parties to contractual obligations in the context of the recodification of civil legislation and bringing it into line with EU law. The author analysed the soft law of the EU in this area and focused attention on national regulation in the researched area.

The author focuses on the problems of legislative regulation of the right to stop the performance of the counter-obligation and release the debtor from liability.

The generalized formulations of the concepts of reasonableness of expectation, essentiality of non-performance, sufficiency of the debtor's explanations, proposed by the EU soft law do not seem unreasonable to the author. The specified list cannot be exhaustive and the circumstances that may occur under different contracts may vary so much that they cannot even be properly verified. Therefore, such a generalized position can serve as a good example of expanding the freedom of contract, which is required by domestic legislation.

The author concludes that the elimination of shortcomings by the debtor can be considered as a way of protecting both the debtor and the creditor. Attention is focused on the expediency of defining the concept of significant non-fulfilment of an obligation.

The methods of protection provided by the EU contract law, which are defined in the publication, indicate the need to rethink the domestic concept of contractual relations within the framework of the recodification of the civil legislation of Ukraine and bring it into compliance with EU law. The author is convinced of the expediency of saturating contract law with such means and ways of protecting the parties, which will not only be aimed at the protection itself but will also serve as an important element of expanding the freedom of contract and contractual security from the point of view of increasing the role of proper performance of the concluded contract.

Key words: contract, protection, improper performance of the contract, DCFR, recodification, adaptation of legislation.

Постановка проблеми. Наявність стійких економічних зав'язків, заснованих на договорі, є важливим чинником забезпечення належного рівня економічних відносин, гарантією виконання договірних зобов'язань, підвищення ймовірності отримання очікуваних економічних результатів.

Сьогодні правове регулювання економічного обороту є надскладним завданням, зважаючи на посилення міжнародного приватно-правового співробітництва і зростання кількості транскордонних комерційних правочинів. При цьому простежується чітка тенденція до підвищення ролі договору, а також в цілому до уніфікації та гармонізації договірних прав, що виявляється у створенні спільних інститутів та уніфікованого регулювання торгівельно-господарських відносин незалежно від національної приналежності його учасників.

В ЄС, де договори між контрагентами, що мають місцезнаходженням різні країни, принципового значення набуває побудова такого єдиного ринку, де має місце спільне правове регулювання договірних відносин.

Особливою ознакою договірних прав ЄС на сьогодні є його фрагментарність. В першу чергу, це пов'язано з поширенням процесів європеїзації приватного права, яке на сьогодні все більше формується за рахунок наднаціональних джерел правового регулювання, приватних кодифікацій на тлі національного законодавства окремих країн, яке, подекуди, має застарілий характер та не відповідає сучасним потребам економічних та інших відносин між учасниками договірних правовідносин [1, с. 213]. Але, незважаючи на обмежені на сьогодні правові засоби європейського контрактного права, такий досвід є важливим чинником для реформування національного приватного права, що обумовлено європеїзацією приватного права України та рекодифікацією цивільного законодавства.

Історичний досвід приватно-правового регулювання є динамічною категорією, що потребує постійного переосмислення й уточнення, в тому числі зважаючи на сучасні тенденції європеїзації вітчизняного законодавства, зокрема в сфері договірних прав. Така потреба актуалізувалась із наданням Україні статусу країни-кандидата до вступу в ЄС та поглибленням співпраці в межах

економічних відносин, посиленням вимог до національної правової системи в контексті наближення правопорядків України та ЄС.

Належне виконання договору варто розглядати не лише через призму ймовірних способів та засобів захисту учасників такого правовідношення, але й через принципи договірних прав, зокрема принципу безпеки, що широко представлений в європейській правовій традиції та обмежено представлений в національній. Безпека договору в контексті нашого дослідження, будеться не лише на обов'язковості договірних умов для сторін договору, але й на системності його виконання. Відповідно, коли одна із сторін договору порушує покладені на неї обов'язки, виникає необхідність регламентації ефективних, точних та належних засобів захисту іншої сторони за договором, щоб не лише максимально зберегти її економічні інтереси, закладені у договорі, але й спромогтись реально (або ж за можливістю) виконати договір так, як то було визначено в момент його укладення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням удосконалення, рекодифікації, адаптації цивільного законодавства України в контексті наближення національного правопорядку та правопорядку ЄС, в тому числі в сфері захисту учасників договірних відносин, неодноразово приділяли увагу такі вітчизняні науковці, як: С. Абросімов [2], В. Васильєва [3], Н. Весна [4], О. Гайдулін [5], А. Гриняк [6], І. Діковська [7], І. Калаур [8], О. Кот [9], І. Лукасевич-Крутник [10], Г. Стахира [8], Р. Стефанчук [11], Є. Харитонов [12], О. Харитонова [12] та інші. Разом із тим, окремо питання захисту прав та інтересів учасників договірних правовідносин в контексті наближення правопорядків України та ЄС ще не ставало предметом наукових розвідок.

Мета статті полягає у визначенні особливостей захисту учасників договірних відносин за правом ЄС із подальшим застосуванням такого правового досвіду в цивільному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність принципу безпеки в договірному праві в цілому можна пояснити можливими загрозами учасникам договірних відносин, що можуть проявлятися в загрозах порушення їх прав та інтересів

(як майнових, так і немайнових), а також порушення їх певного правового статусу. Безпека, зокрема, при перспективному плануванні виконання зобов'язань, може бути під загрозою невизначеності результатів укладеного договору або ж його невиконання (неналежного виконання) контрагентом. Це може бути викликано як відсутністю ефективного правового регулювання тих чи інших відносин, а також свідомими (або несвідомими) діями (бездіяльністю) контрагента, які по суті одна зі сторін договору припустити не може [13, с. 113].

У Принципах УНІДРУА основними складовими договірної безпеки визначено такі:

- (1) обов'язкова сила договорів (крім випадків, коли виконання договору в силу сформованих обставин може негативно впливати на сторону договору) (ст. 1.3). Така ж норма визначена у Зводі Централ (Ст. IV.1.2), у ст. II.-1:103 DCFR;
- (2) сумлінність виконання зобов'язань (ст. 1.7 Принципів УНІДРУА, ст. I.1 Зводу Централ, ст. I.-1:103 DCFR);
- (3) юридична сила договору (спеціальні умови, визначення в договорі, пов'язані з тлумаченням, недійсністю або виконанням) (ст. 1.3 Принципів УНІДРУА, ст. I.10 Зводу Централ, ст. I.-1:103 (1), II.-7:301, II.-7:302 DCFR) [13, с. 115].

У DCFR також визначена ще одна складова договірної безпеки — наявність достатніх засобів (в поєднанні з забезпеченням виконання) для відшкодування невиконання договірних зобов'язань [14]. Із викладеного можна зробити висновок, що значна складова принципу безпеки побудована на вимогах до певної виконавської дисципліни учасників договірних відносин і напрацювання реальних механізмів захисту таких учасників, якщо таке правовідношення не виконується.

Не заглиблюючись в теорії правової природи способів та засобів захисту прав та інтересів учасників договірних відносин, хочу в межах цього дослідження проаналізувати окремі способи захисту, викладені в DCFR та співвіднести їх з національною правовою системою.

Повідомлення про встановлення додаткового строку виконання (ст. III.-3:103 DCFR, ст. 8:106 PECL, ст. 7.1.5 Принципів УНІДРУА). За умови невиконання обов'язку кредитор має право надати боржнику додатковий строк виконання у вигляді повідомлення. Протягом додаткового строку кредитор може призупинити виконання своїх зустрічних обов'язків і також наділений правом вимагати відшкодування збитків, проте він не має права користуватись іншими засобами захисту. Фактично таке правило відображає зміст принципу сумлінності виконання договору.

Якщо кредитор отримує від боржника повідомлення про те, що боржник не виконає зобов'язання у такий строк, або ж, якщо після закінчення такого строку зобов'язання не виконане належ-

ним чином, кредитор має право застосувати інші засоби захисту. Тобто, у випадку, якщо кредитор має підстави вважати, що боржник не виконає таке додаткове зобов'язання вчасно, він має право припинити договірні відносини повністю або ж частково. Варто припустити, що така процедура повідомлення боржником про неможливість виконання обов'язку, може бути досить ефективною у зв'язку з тим, що кредитор матиме можливість вирішити припинити договір з боржником чи надавати йому можливість виконати зобов'язання на інших умовах. Така процедура, з одного боку, дозволяє кредитору давати боржнику реальну можливість виконати зобов'язання або ж виправити неналежне виконання зобов'язання без кредитора. З іншого ж боку, така можливість є гарним прикладом всієї концепції договірних прав ЄС, де важливим є реальне виконання договору та надання усіх можливих варіантів захисту та дії для усіх учасників договірних правовідносин. Процедура повідомлення може також використовуватись, коли виконання договору відбувається у строк, але з незначними відхиленнями від встановлених у договорі вимог. У такому разі кредитор не матиме право на припинення договору, проте, направлення повідомлення може все ще виконати корисну функцію інформування боржника, що кредитор все ще готовий прийняти належне виконання зобов'язання та надає боржнику останній шанс, перш ніж кредитор вимагатиме відшкодування збитків, пов'язаних із неналежним виконанням договору. Для окремих країн (Франція, Бельгія) така система повідомлення про продовження строків чи зміну умов може бути ускладненою при застосуванні, оскільки припинення договору в таких правопорядках можливе лише через суд. Водночас, судова система цих країн визнає можливість одностороннього припинення договору шляхом повідомлення про це контрагента. У деяких країнах, де дозволено припинення договору простим повідомленням без попереднього попередження, законодавчо закріплено правило про запобігання раптовій зміні намірів кредитором. У Великій Британії, до прикладу, є правило, яке свідчить, що така відмова можлива лише через попереднє повідомлення про змінені вимоги.

Щодо вітчизняної правової системи, то вона не передбачає таких повноважень кредитора, вказуючи обмежені можливості по зміні та розірванню договору в межах ст.ст. 651–654 ЦК України, що значно обмежує, на мою думку, реальність виконання договору як такого і націлює лише на правові засоби в межах істотного невиконання умов договору боржником.

Звільнення від відповідальності через перешкоди (impediment) (переклад мій, дослівний — О. Ч.) (ст. III.-3:104 DCFR, ст. 8:108 PECL, ст. 7.1.7 Принципів УНІДРУА, ст. VI.3 Зводу CENTRAL).

Цей засіб захисту боржника визначає наслідки, коли подія, яка співвідноситься із помилкою чи відповідальністю боржника, перешкоджає тому, щоб боржник належним чином виконав зобов'язання (форс-мажор). Фактично, така норма є у всіх правових системах з деякими модифікаціями. Водночас зазначене правило не є обов'язковим. Сторони договору можуть змінити розподіл ризику неможливості виконання зобов'язання або в цілому або щодо особливої перешкоди (особливо у разі надання послуг з перевезення вантажів різними видами транспорту). Крім того, відповідно до правила, що конкретні норми переважають більш загальні положення, спеціальними правилами про виникнення ризику для деяких договірних відносин може бути змінено суб'єкта, на якого відповідно покладатиметься або не покладається така відповідальність.

Таке звільнення від відповідальності може мати місце щодо будь-якого зобов'язання, в тому числі грошового. Термін «перешкода» у значенні DCFR та PECL покриває всі види подій (природні, державні обмеження, дії третіх осіб). Ст. VI.3 Зводу CENTRAL точніше визначає перелік таких перешкод (війна, як оголошена, так і ні; громадянська війна чи інший збройний конфлікт воєнного чи невоєнного характеру; інтервенція з боку однієї чи кількох держав; терористичні акти; саботаж чи піратство; страйк чи бойкот; дії уряду або інших державних органів, як законні, так і незаконні; блокада, облога або введення санкцій; нещасні випадки; пожежи; вибухи; епідемії; природні катаклізми, такі як шторм, циклон, ураган, землетрус, селі, повені, посуха, тощо). Разом з тим, в окремих випадках сторони, укладаючи договір, не можуть знати про існування такої перешкоди, яка вже є (наприклад, сторони могли б укласти договір чартеру судна, яке вже затонуло, але їм було про це невідомо). У такому разі наслідки договору слід розглядати в аспекті укладення договору на підставі помилки.

Можливі також випадки, коли боржник докладає всіх розумних зусиль щодо виконання зобов'язання, але певна непередбачена перешкода поза контролем боржника запобігає досягненню результату. У такому випадку звільнення від відповідальності не буде, оскільки не буде жодного виконання у принципі. Можуть, проте, виникнути випадки, коли перешкода сприяє тому, щоб боржник доклав розумних зусиль для виконання зобов'язання, і тому може претендувати на застосування норми про звільнення від виконання. Однак, боржник не звільняється від відповідальності за невиконання обов'язку, що виник на підставі договору чи іншого юридичного акта, якщо від нього можна було розумно очікувати, що він враховував всі перешкоди на момент виникнення такого обов'язку (тобто, фактично боржник мав би володіти достатніми знаннями та інформацією, щоб

в момент укладення договору розуміти чи існує така перешкода, що не дасть йому змоги виконати обов'язок за договором. Це знову ж таки свідчить про бажання європейських правотворців зробити договір таким, щоб він виконувався і щоб сторони одразу з моменту виникнення переддоговірних відносин розуміли, який обсяг обов'язків на них буде покладено і оцінювали спроможність їх виконання, що відповідно відповідатиме очікуванням контрагента від договору.

Якщо перешкода, що звільняє боржника від відповідальності, носить тимчасовий характер, боржник звільняється від відповідальності на період існування такої перешкоди. Однак, якщо прострочення виконання становить суттєве порушення, кредитор може реагувати на нього відповідним чином. Якщо перешкода, що звільняє боржника від відповідальності, має постійний характер, обов'язок припиняється, а разом із ним припиняється зустрічний обов'язок.

У ст. 7.1.7. Принципи УНІДРУА також мають норму, яка визначає можливість стороні скористатися правом припинити договір або призупинити виконання, або вимагати сплати відсотків річних, незважаючи на дію будь-яких перешкод.

Ст. 617 ЦК України містить схожу норму, що стосується звільнення від відповідальності боржника за наявності випадку або ж непереборної сили, однак, на нашу думку, вона потребує свого уточнення як з точки зору тлумачення та розширення кола таких обставин, так і з точки зору наслідків для договору, коли боржник докладає або ж не докладає зусиль по виконання договірного обов'язку, ускладненого таким випадком чи непереборною силою.

Право на зупинення виконання зустрічного обов'язку (ст. III.-3:401 DCFR, ст. 9:201 PECL, ст. 7.1.3 Принципів УНІДРУА) (exceptio non adimpleti contractus) також передбачене ст. 538 ЦК України. За загальним правилом кредитор, який зобов'язаний надати зустрічне виконання одночасно або після того, як боржник виконає свій обов'язок, має право призупинити виконання свого зустрічного обов'язку до того моменту, доки боржник не запропонує виконання або не виконає обов'язок.

Для європейського правового порядку важливо, що невиконання боржника має бути істотним, щоб це давало право іншій стороні відмовляти у виконанні. На моє переконання, така позиція є досить доречною з точки зору урівноваження прав та інтересів усіх учасників договору і досить логічно витікає із вимог обґрунтованості та сумлінності поведінки учасників договору.

Якщо кредитор, який зобов'язаний надати зустрічне виконання до того, як боржник виконає свій обов'язок, має розумні підстави вважати, що зобов'язання не буде виконано боржником у належний строк, він має право призупинити

виконання зустрічного обов'язку на строк, поки такі розумні обґрунтовані підстави існують. Проте кредитор втрачає своє право призупинення виконання, якщо боржник надає достатні запевнення у належному виконанні. У деяких випадках можна припустити що кредитор буде зловживати таким своїм правом, але боржник в такій ситуації наділяється такими опціями захисту: 1) якщо кредитор не матиме розумних підстав для зупинення виконання, то він нестиме відповідальність за невиконання зобов'язання; 2) право відмовити у виконанні зустрічного обов'язку кредитор втрачає у разі, якщо боржник дає відповідну гарантію належного виконання. У зв'язку з цим, якщо кредитор припиняє виконання на підставах, зазначених вище, він зобов'язаний повідомити про це боржника в найкоротший термін, і може нести відповідальність за збитки, завдані боржникові внаслідок невиконання цього обов'язку. З одного боку таке унормування може видаватись досить «розмитим», коли не буде вказано переліку підстав, коли кредитор може припустити невиконання боржником обов'язку, або ж обставин, що можуть слугувати належним запевненням боржником своєї спроможності його виконати належним чином. Але така неточність мені видається обґрунтованою, зважаючи на те, що конкретизований перелік не може бути вичерпним і обставини, що можуть мати місце за різних договорів, настільки можуть різнитись, що навіть не зможуть бути належно верифіковані. Тому, вважаю, що така узагальнена позиція може слугувати добрим прикладом розширення свободи договору, якої так потребує наше законодавство, про що я вже неодноразово вказувала в межах своїх наукових розвідок [15].

Власне виконання може бути припинене повністю або частково залежно від того, що є розумним та очікуваним за цих обставин. У деяких випадках кредитор не може реально відмовити у виконанні зобов'язання частково, наприклад, необхідно виконувати умови з обслуговування, які повинні бути виконані в повному обсязі, або призупинені повністю. У такому разі кредитор може відмовити у виконанні повністю, якщо є для цього розумні підстави. Проте взаємність виконання має бути зумовлена договором.

Усунення недоліків боржником (ст. III.-3:202 DCFR, ст. 8:104 PECL, ст. 7.1.4 Принципів УНІДРУА). Боржник має право запропонувати кредитору нове належне виконання в межах строку виконання зобов'язання. Такий засіб захисту можна розглядати як з точки зору боржника, так і з точки зору кредитора, що пояснюється наступним. Якщо боржник не може запропонувати кредитору нове належне виконання протягом строку виконання зобов'язання, але, отримавши повідомлення про невідповідність, негайно запропонує виправити недоліки протягом розумного строку та за

свій рахунок, кредитор не має права скористатися будь-яким засобом захисту, за винятком призупинення виконання, не надавши боржнику розумний строк усунення недоліків.

Принципи УНІДРУА також вказують, що сторона, якій виконали обов'язок неналежно, може призупинити виконання своїх зобов'язань в очікуванні виправлення. Однак, незважаючи на виправлення, така особа зберігає за собою право вимагати відшкодування збитків за прострочення, а також за будь-які збитки, заподіяні або не відвернені в результаті виправлення.

Незважаючи на те, що більшості внутрішньодержавних законів країн-членів ЄС, як і українському правопорядку, відоме правило про можливість призупинити виконання кредитором у разі неналежного виконання обов'язку боржником, у законодавчих актах не передбачено вищезазначених правил. Однак таке правило передбачено законодавством Великої Британії.

Разом з тим, у DCFR передбачені випадки, коли кредитор може відмовити боржнику в усуненні недоліків: а) прострочення у виконанні договірної обов'язку є суттєвим невиконанням; б) кредитор має підстави вважати, що боржник виконав зобов'язання, знаючи про невідповідність та всупереч принципам сумлінності та чесної ділової практики; с) кредитор має підстави вважати, що боржник не зможе виправити недоліки в розумний строк і без суттєвого обтяження кредитора чи іншого невиконання законних інтересів кредитора; d) усунення недоліків не відповідає обставинам.

Визначення «істотного невиконання» у Додатку 1 до DCFR визначає його таким, якщо: а) кредитор внаслідок нього значною мірою позбавляється того, на що він мав право розраховувати на підставі договору, стосовно виконання в цілому або до його відповідної частини, за умови, що в момент укладення договору боржник передбачав або від нього можна було розумно очікувати, що він передбачав такий результат; б) воно є навмисним або необережним і дає кредитору підставу вважати, що на виконання у майбутньому зобов'язання боржника не можна розраховувати.

Ст. 7.3.1 Принципи УНІДРУА визначає ширше значення поняття суттєвого невиконання. При визначенні, чи є невиконання зобов'язання суттєвим, до уваги має бути прийнято, зокрема: а) чи суттєве невиконання позбавляє потерпілу сторону того, що вона мала право очікувати відповідно до договору, крім випадків, коли інша сторона не передбачала і не могла розумно передбачити такий результат; б) чи має принциповий характер з точки зору договору суворе дотримання невиконаного зобов'язання; с) чи є невиконання навмисним чи скоєно через недбалість; d) чи дає невиконання потерпілій стороні підставу вірити, що вона не може покладатися на майбутнє належ-

не виконання іншої сторони; е) чи зазнає сторона, що не виконала обов'язку, невідповідні втрати в результаті підготовки або здійснення виконання, якщо договір буде припинено.

Вказана в п. (b) причина важлива, тому що однією з проблем режиму усунення недоліків є те, що він може заохотити боржників ризикувати з неналежним виконанням, знаючи, що якщо недолік буде помічений, буде можливість його усунути.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що в межах цього дослідження я продемонструвала лише окремі способи захисту сторін за договором, що існують в межах soft law ЄС. Але навіть досліджені приклади вказують на потребу переосмислення вітчизняної концепції договірних відносин в межах рекодифікації цивільного

законодавства України та приведення його у відповідність праву ЄС. Немає сумнівів у тому, що варто насичувати договірне право такими засобами та способами захисту сторін, які не лише будуть націлені власне на сам захист, але й слугуватимуть важливим елементом розширення свободи договору та договірної безпеки з точки зору підвищення ролі належного виконання договору, що був укладений. Власне виконавська дисципліна учасників таких правовідносин, на моє переконання, сьогодні в Україні має досить хиткі позиції з того, що досить часто договори прагнуть укласти таким чином, щоб потім їх легко можна було не виконати і максимально унеможливити відповідальність за це. А такі дії усіх учасників договірних відносин зазвичай дуже впливають на економічну сутність договорів як таких.

Література

1. Димінська О.Ю. Правова природа окремих принципів договірної права ЄС. Університетські наукові записки. 2016. № 2 (58). С. 213–219.
2. Черняк О.Ю., Абросімов С.А. Оновлення парадигми договірної права в контексті рекодифікації цивільного законодавства України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2020. Вип. 6, Том 2. С. 48–52.
3. Васильєва В.А. Рекодифікація договірних зобов'язань: суб'єктивний погляд. Договір як універсальна форма правового регулювання: матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (м. Івано-Франківськ, 26 березня 2021 р.). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2021. С. 4–6.
4. Весна Н.О. Істотне порушення договору як підстава його розірвання в міжнародному та зарубіжному праві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2016. Вип. 38, Том 1. С. 76–79.
5. Гайдулін О.О. Європеїзація контрактного права та його односистемна інтерпретація: право та економіка. Європейські студії і право. 2013. № 1 (7). С. 8–19.
6. Гриняк А.Б. Оновлення загальних положень про договірні зобов'язання: удосконалення приватноправових відносин у громадянському суспільстві. Нове українське право. 2021. № 3. С. 22–28.
7. Діковська І.А. Співпраця — обов'язок сторін міжнародного приватного договору. Альманах міжнародного права. 2014. Вип. 5. С. 121–125.
8. Калаур І., Стахира Г. Відповідальність сторін за порушення договірних зобов'язань із постачання цифрового контенту. Право України. 2019. № 2. С. 77–90.
9. Кот О. Способи захисту сторін договору в приватному праві України. Приватне право. 2013. № 2. С. 203–210.
10. Лукасевич-Крутник І.С. Поняття та способи гармонізації приватноправового законодавства України в сфері надання транспортних послуг із законодавством Європейського Союзу. Вісник Національної академії правових наук України. 2020. № 2. С. 92–106.
11. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім АртЕк., 2020. 128 с.
12. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Рекодифікації цивільного законодавства в контексті інтеграції України у правовий простір ЄС. Часопис цивілістики. 2019. Вип. 34. С. 6–10.
13. Гармонизация договорного права / Ю.В. Белоусов, Ю.Б. Бек, Е.Ю. Дыминская и др.; под ред. У. Хелльманна, С.А. Балашенко, Ю.В. Белоусова. Хмельницький : Хмельницький університет управління и права, 2015. 268 с.
14. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition. Edited by Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke. URL: <https://sakig.pl/wp-content/uploads/2019/01/dfcr.pdf> (дата звернення: 27.10.2022)
15. Черняк О.Ю. До питання про джерела національного правового регулювання договірних відносин в умовах євроінтеграції. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 6. С. 54–58.

References

1. Dyminska O. Yu. Pravova pryroda okremykh pryntsypiv dohovirnoho prava ES. Universytets'ki naukovy zapysky. 2016. № 2 (58). S. 213–219.
2. Chernyak O. Yu., Abrosimov S. A. Onovlennya paradyhmy dohovirnoho prava u konteksti rekodyfikatsiyi tsyvil'noho zakonodavstva Ukrayiny. Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava. 2020. Vyp. 6, Tom 2. S. 48–52.
3. Vasylyeva V. A. Rekodyfikatsiya dohovirnykh zobov'язan: subyektivnyi pohlyad. Dohovir yak universalna forma pravovoho rehulyuvannya: materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi onlay-konferentsiyi (m. Ivano-Frankivs'k, 26 bereznya 2021r.). Ivano-Frankivsk : Prykarpats'kyi natsionalnyi universytet imeni Vasylya Stefanyka, 2021. S. 4–6.
4. Vesna N. O. Sutt'yevе porushennya dohovoru yak pidstava yoho rozirvannya u mizhnarodnomu ta zarubizhnomu pravi. Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo. 2016. Vyp. 38, Tom 1. S. 76–79.
5. Haydulyn O. O. Yevropeyzatsiya kontraktноho prava ta yoho odnosystemna interpretatsiya: pravo ta ekonomika. Yevropeyski studiyi ta pravo. 2013. № 1 (7). S. 8–19.
6. Hrynyak A. B. Onovlennya zahalnykh polozhen pro dohovirni zobov'язannya: udoskonalennya pryvatno-pravovykh vidnosyn u tsyvilnomu suspilstvi. Nove ukrayinske pravo. 2021. № 3. S. 22–28.
7. Dikovska I. O. Spivpratsya — obovyazok storin mizhnarodnoho pryvatnoho dohovoru. Almanakh mizhnarodnoho prava. 2014. Vip. 5. S. 121–125.
8. Kalaur I., Stakhira H. Vidpovidal'nist' storin za porushennya dohovirnykh zobov'язan' iz postachannya tsyfrovoho kontentu. Pravo Ukrayiny. 2019. № 2. S. 77–90.
9. Kot O. Sposoby zakhystu storin dohovoru u pryvatnomu pravi Ukrayiny. Pryvatne pravo. 2013. № 2. S. 203–210.
10. Lukasevych-Krutnik I. S. Ponyattya ta sposoby harmonizatsiyi pryvatnopravovoho zakonodavstva Ukrayiny u sferi nadannya transportnykh posluh iz zakonodavstvom Yevropeyskoho Soyuzu. Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny. 2020. № 2. S. 92–106.
11. Kontseptsiya onovlennya Tsyvilnoho kodeksu Ukrayiny. Kyiv : Vydavnychyy dim ArtEk., 2020. 128 s.
12. Kharytonov Ye. O., Kharytonova O. I. Rekodyfikatsiyi tsyvilnoho zakonodavstva u konteksti intehratsiyi Ukrayiny u pravovyy prostir ES. Zhurnal tsyvilistyky. 2019. Vyp. 34. S. 6–10.
13. Harmonizatsiya dohovirnoho prava / Bilousov Yu. V., Bek Yu. B., Dyminska Ye. Yu. ta in; za red. U. Khellmanna, S. A. Balashenko, Yu. V. Bilousova. Khmelnyts'kyi: Khmel'nyts'kyi universytet upravlinnya ta prava, 2015. 268 s.
14. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition. Edited by Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke. URL: <https://sakig.pl/wp-content/uploads/2019/01/dfcr.pdf> (data accessed: 27.10.2022)
15. Chernyak O. Yu. Do pytannya pro dzherela natsionalnoho pravovoho rehulyuvannya dohovirnykh vidnosyn u umovakh yevrointehratsiyi. Prykarpats'kyi yurydychnyy visnyk. 2022. № 6. S. 54–58.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 8 (66)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2023

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.08.2023. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 15,58. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.